

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

İBN HİŞÂM'IN “ŞERHU ŞÜZÛRİ'Z-ZEHEB” ADLI ESERİNDE
İSTİŞHÂD ETTİĞİ AYETLERİN NAHİV AÇISINDAN
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hacer ATLIHAN

DANIŞMAN
Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK

ADİYAMAN-2024

ÖZET

İBN HİŞÂM'IN “ŞERHU ŞÜZÛRİ'Z-ZEHEB” ADLI ESERİNDE İSTİŞHÂD ETTİĞİ AYETLERİN NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hacer ATLIHAN

**Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı/ Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Adıyaman Üniversitesi/ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/ Temmuz-2024, Sayfa: 169
Danışman: Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK**

Dil, bir milletin duygu ve düşüncelerini ifade etmesini ve diğer milletlerle iletişim kurmasını sağlayan en önemli araçtır. Bundan dolayı tüm toplumlar, dillerine önem vermiş ve onu her türlü tahrifattan korumak için belli kurallar koymuşlardır. Bu bağlamda Araplar da oldukça zengin olan Arapçayı gramer hatalarından korumak amacıyla sarf-nahiv adıyla bir metodoloji oluşturmuşlardır.

Bu metodoloji geliştirilerek devam etmiş ve bu alanda dilbilimciler tarafından çok zengin eserler telif edilmiştir. Bu zengin ve faydalı eserlerden biri de İbn Hişam tarafından kaleme alınan *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı eseridir.

Bu çalışmada evvela İbn Hişam'ın yaşadığı dönem, hayatı, hocaları, talebeleri, edebi kişiliği, nahiv alanında mensub olduğu ekol ve eserleri tanıtılmaya çalışıldı. Daha sonra dildeki bozulmalar ve bu olumsuzlukları önlemek amacıyla yapılan bilimsel ve akademik gramer çalışmaları özetleyip müellifimizin bu alanda kaleme aldığı *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı eseri incelendi.

Anahtar Kelimeler: İbn Hişâm; Şüzûr; İstişhâd; Nahiv; Lahn.

ABSTRACT

THE EXAMINATION OF THE QUR'ANIC VERSES REFERENCED BY İBN HİŞÂM IN HIS WORK “ŞERHU ŞÜZÛRİ'Z-ZEHEB” FROM A NAHİV PERSPECTİVE

Hacer ATLIHAN

Department of Arabic Language and Rhetoric/ Department of Basic Islamic Sciences
Adıyaman University/ Graduate Education Institute/ July-2024, Page: 169

Supervisor: Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK

Language, as the most vital tool for expressing the emotions and thoughts of a nation and for communicating with other nations, holds significant importance. Therefore, all societies have valued their languages and established certain rules to protect them from any form of distortion. In this context, the Arabs developed a methodology known as “sarf- nahiv” to safeguard the rich Arabic language from grammatical errors.

This methodology has evolved over time, leading to the creation of numerous rich works in the field by linguists. One of these valuable works is “Şerhu Şüzûri'z-Zeheb”, authored by İbn Hişâm.

In this study, firstly, an attempt was made to introduce the period in which İbn Hişâm lived, his life, teachers, students, literary personality, the school of grammar to which he belonged in the field of nahiv, and his works. Subsequently, the linguistic deteriorations and the scientific and academic grammar studies conducted to prevent these negatives were summarized, and our author's work in this field, “Şerhu Şüzûri'z-Zeheb”, was examined.

Keywords: İbn Hişâm; Şüzûr; İstishhad; Nahiv; Lahn.

ÖNSÖZ

Arapçanın hem kelime hem üslup açısından zengin dillerden biri olduğu bilinmektedir. Bu dilin gramerinin belirlenmesi belli aşamalardan geçmiştir. Arapların belli yazılı kaideleri olmamasına rağmen doğuştan gelen yetenekleriyle dilde bozulma olmadan gramere bağlı konuştukları kaynaklarda geçmektedir. Bundan dolayı o dönemlerde i‘raba bağlı yaşanan lahn/dil hatalarına rastlamak pek mümkün olmamıştır. Lahn, İslamî dönemlerde Arap olmayanların Müslüman olması ve bu dilin fethedilen bölgelerde hem din hem de bilim dili olarak yaygınlaşması ile ortaya çıkmıştır. İstişhâda duyulan ihtiyaç, bu dönemlerde Arapçanın bozulması tehlikesine yönelik yapılan çalışmalar sürecinde görülmeye başlamıştır.

Dilbilimciler, bu alanda yapılan çalışmalar sırasında bir kelime veya ifadenin lafız ve anlamını ispatlamak amacıyla sıhhati kesin bilinen Arap dilinin asli kaynaklarından Kur’ân-ı Kerîm, Hadis-i şerif ya da Arap şiirlerinden örnekler istişhâd etmişlerdir. Bu çalışmada, Arapçanın bütün kaide ve dil inceliklerine vakıf olan âlimlerden İbn Hişâm’ın nahiv ilminde önemli bir yere sahip olan eseri *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb*’de istişhâd ettiği ayetler ele alınacaktır.

Çalışmam boyunca her türlü desteğini esirgemeyen ve değerli vakitlerini ayıran danışman hocam Doç. Dr. Hacı ÇİÇEK’e ve çalışmamda bana yardımcı olan değerli hocalarım Doç. Dr. Osman KAYA ve Dr. Öğr. Üyesi Yusuf TEMEL’e teşekkürlerimi sunarım.

Adıyaman, Temmuz, 2024

Hacer ATLIHAN

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

İmza

Hacer ATLIHAN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı	4
1.3. Araştırmanın Metodu.....	4
1.4. Araştırmanın Önemi ve Literatüre Katkısı	5
2. İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ.....	6
2.1. İbn Hişâm'ın Hayatı	6
2.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları	6
2.3. Talebeleri.....	7
2.4. Edebi Kişiliği ve Mensub Olduğu Nahiv Ekolü	7
2.4.1. Basra dil ekolü.....	8
2.4.2. Kûfe dil ekolü	9
2.4.3. Bağdat dil ekolü	9
2.4.4. Mısır dil ekolü	10
2.4.5. Endülüs dil ekolü	10
2.5. Eserleri.....	10
2.5.1. Yayınlanmış eserleri.....	10
2.5.1.1. Muğni'l- lebîb'an kütübi'l-e'ârîb	11
2.5.1.2. el- i'râb an kavâ'idi'l-i'râb	11
2.5.1.3. Evdahu'l- mesâlik ilâ elfiyyeti ibn mâlik (et-tavzîh ve tavzîhu'l- hulâsa)	12
2.5.1.4. Şüzûrü'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'arab	12

2.5.1.5. Şerhu şüzûri'z-zeheb	13
2.5.1.6. Katrü'n-nedâ ve bellü's-sadâ	13
2.5.1.7. Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ.....	13
2.5.1.8. Şerhu kasîdeti bânet sü'âd.....	13
2.5.1.9. el-câmi'u's-sağır fi'n-nahv.....	14
2.5.1.10. Şerhu'l-lemhati'l-bedriyye fi ilmi'l-arabiyye	14
2.5.1.11. Elgâzü ibn hişâm fi'n-nahv (el-elgâzü'n-nahviyye)	14
2.5.1.12. İkâmetü'd-delîl alâ sıhhati't-temsîl ve fesâdi't-te'vîl	15
2.5.1.13. Fevhu's-şezâ fi mes'eleti kezâ	15
2.5.1.14. Mûkıdü'l-ezhân ve mûkızü'l-vesnân	15
2.5.1.15. el- mesâ'ilü's-seferiyye fi'n-nahv	15
2.5.1.16. Mesâ'il fi i'râbi'l-kur'ân	15
2.5.1.17. Şerhu'l- câmi'i's-sağır fi'l-furû.....	15
2.5.2. Başka kitaplar içinde basılmış eserleri.....	16
2.5.2.1. İ'tirâzü's-şart ale's-şart	16
2.5.2.2. Mesâ'il ve ecvibetühâ	16
2.5.2.3. Muhtasaru'l-intisâf minel keşşâf	16
2.5.2.4. Şerhu'l- kasîdeti'l-lugaziyye fi'l-mesâ'ili'n-nahviyye	16
2.5.3. Yazma halindeki eserleri	17
2.5.3.1. Tahlîsü's-şevâhid ve telhîsü'l-fevâ'id.....	17
2.5.3.2. Şerhu cümeli'z-zeccâcî	17
2.5.3.3. Mes'ele fi şerh hakîkatı'l-istifhâm ve'l-farkı beyne edevâtih	17
2.5.3.4. el- mebâhisü'l-murdiyye el-müte'allika bi-meni's-şartıyye	17
2.5.3.5. Havâşin'alâ'l-elfiyye	17
2.5.3.6. Mes'ele fi ta'addudi ma ba'de illâ alâ selâseti aksâm	17
2.5.3.7. Risâle fi isti'mali munâda fi tis'âyât mine'l kur'ân.....	17
2.5.3.8. er- ravzatu'l-edebiyye fi şevâhid 'ulûmil arabiyye	18
2.5.3.9. Şevâridü'l-mulah ve mevâridü'l-minah	18
2.5.3.10. Telhîsu'd-delâle fi telhîsi'r-risâle	18
2.5.4. Mevcudu bilinmeyen eserleri.....	18
1.5.4.1. et-tahsil ve't-tafsîl li kitâbi't-tezyîl ve't-tekmîl.....	18
2.5.4.2. et- tezkire fi'n-nahv	18
2.5.4.3. Refü'l hasâse kurrâe'l-hulâsa	18

2.5.4.4. el-câmiu'l-kebîr fi'n-nahv	18
2.5.4.5. İbn mâlik'in et-teshil'ine haşiyeler	19
2.5.4.6. Kifâyetu't-ta'rif fi 'ilmi't-tasrif	19
2.5.4.7. el-kavâ'idu'l-kubrâ fi'n-nahv	19
2.5.4.8. el- kavâ'idu's-suğrâ fi'n-nahv	19
2.5.4.9. Risâle fi ahkâmı “lev” ve “hattâ”	19
2.5.4.10. Şerhu'l-burde.....	19
2.5.4.11. Şerhu't-teshil.....	19
2.5.4.12. ‘Umdetu't-tâlib fi tahkîki tasrîfi ibni'l-hâcib	19
2.5.5. Diğer eserleri	20
2.5.5.1. Nüzhetü't-tarf fi ilmi's-sarf	20
2.5.5.2. Hallü elgâz ve mesâ'il i'râbiyye fi'l-âyâtî'l-kur'âniyye ve'l- ehâdîsi'n-nebeviyye	20
2.5.5.3. İ'râbü fâtihati'l-kitâb ve'l-bakara	20
2.5.5.4. Nüktetü'l-i'râb.....	20
2.5.5.5. Risâle fi tevcîhi'n-nasb fi i'râbi kavlihim “fazlen ve lugaten ve ıstılâhan ve hilâfen ve eydan ve hellümme cerren”	20
2.5.5.6. Mes'eletü'l-hikme fi tezkîri “karîbin” fi kavlihî te'âlâ “inne rahmeta'llâhi karîbün mine'l-muhsinîn”	20
2.5.5.7. İ'râbü “ lâ ilâhe illallâh”	21
3. İSTİŞHÂD VE ŞERHU ŞÜZÛRÎ'Z-ZEHEB	22
3.1. İstişhâd	22
3.1.1. İstişhâdın tanımı	22
3.1.2. İstişhâdın kaynakları	22
3.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm.....	23
3.1.2.2. Hadis-i şerifler	23
3.1.2.3. Şairlerin sözleri.....	24
3.1.2.4. Kıyas.....	24
3.2. Şerhu Şüzûri'z-Zeheb.....	25
3.2.1. Mukaddime.....	25
3.2.2. Kelime ve kısımları.....	26
3.2.2.1. Kelimenin tarifi	26
3.2.2.2. Kelimenin kısımları	27

3.2.3. Söz ve i‘Rab	31
3.2.3.1. Sözün terim ve lügat anlamı	31
3.2.3.2. Sözün kısımları ve çeşitleri	33
3.2.4. İ‘rab babı	34
3.2.4.1. İ‘rabın lügat ve terim olarak açıklanması	34
3.2.4.2. İ‘rab çeşitleri.....	36
3.2.4.3. İ‘rabda aslından çıkanlar	37
3.2.4.4. Takdiri ir‘ab	49
3.2.5. Bina babı	51
3.2.5.1. Binanın tarifi.....	51
3.2.5.2. Binanın taksimi.....	51
3.2.6. Nekra ve marife	51
3.2.6.1. Nekranın alameti.....	66
3.2.6.2. Marifenin çeşitleri	67
3.2.7. Merfuat babı.....	76
3.2.7.1. Fail	76
3.2.7.2. Naibü‘l-fail	77
3.2.7.3. Mübteda.....	81
3.2.7.4. Mübtedanın haberi	83
3.2.7.5. كان ve benzerlerinin ismi.....	83
3.2.7.6. Ef‘alu mukarebe, reca ve şuru’nun isimleri	86
3.2.7.7. ليس’ye hamledilen isim.....	86
3.2.7.8. إنْ ve benzerlerinin haberi	88
3.2.7.9. Cinsini nefyeden لا’ nın haberi.....	92
3.2.7.10. Nasb ve cezm halinden soyutlanmış muzari fiil	94
3.2.8. Mansubat babı	94
3.2.8.1. Mef‘ulün bih	94
3.2.8.2. Mef‘ulün mutlak	96
3.2.8.3. Mef‘ulün leh	97
3.2.8.4. Mef‘ulün fih	98
3.2.8.5. Mef‘ulün maah	99
3.2.8.6. Mef‘ulün bihe benzetilen	100
3.2.8.7. Hal	101

3.2.8.8. Temyiz.....	103
3.2.8.9. Müstesna.....	106
3.2.8.10. كان ve benzerlerinin haberi.....	108
3.2.8.11. كاد ve benzerlerinin haberi ve اَنَّ ile gelme durumları	108
3.2.8.12. ليس ye hamledilenlerin haberi	109
3.2.8.13. اِنَّ ve benzerlerinin ismi	109
3.2.8.14. Cinsini nefyeden لا' nın ismi	112
3.2.8.15. Nasb harflerinden sonra gelen muzari fiiller	112
3.2.8.16. Talebin kısımları	117
3.2.9. Mecrurat babı	119
3.2.9.1. Mecruratların çeşitleri	120
3.2.9.2. İzafetle mecrur	121
3.2.9.3. Mücavere ve onun yerinde olmasıyla mecrur olan.....	123
3.2.10. Meczumât babı.....	124
3.2.10.1. Bir fiili cezm edenler.....	124
3.2.10.2. İki fiili cezm eden harfler ve kısımları.....	125
3.2.11. Fiilin ameli babı	130
3.2.11.1. Fiillerin müşterek olduğu şeyin beyanı.....	131
3.2.11.2. Fiiller mef'ul-ün bih'e nisbetle yedi çeşittir	132
3.2.11.3. Efâlû kulübün halleri	134
3.2.11.4. İlki mutlak (harf-i cersiz) ikincisi ise bazen mutlak bazen harf-i cerle kullanılan iki mef'ule müteaddi olan fiillerin beyanı.....	135
3.2.11.5. Üç mef'ulü mansub yapan fiiller	136
3.2.11.6. İki mef'ulün veya birinin delil ile hazfının caiz olması	137
3.2.12. Fiil gibi amel eden isimler babı	138
3.2.12.1. Mastarın ameli.....	138
3.2.12.2. İsm-i failin ameli	138
3.2.12.3. Mübalağa sigasının ameli	139
3.2.12.4. İsm-i mef'ulün ameli.....	140
3.2.12.5. Sıfatı müşebbehenin ameli.....	140
3.2.12.6. İsm-i fiilin ameli	141
3.2.12.7. Zarfın ameli	142
3.2.12.8. Mecrurun ameli.....	142

3.2.12.9. İsm-i mastarın ameli.....	142
3.2.12.10. İsm-i tafdilın ameli.....	143
3.2.13. Tenazu babı	145
3.2.14. İstiğal babı	146
3.2.15. Tevabi' babı.....	148
3.2.15.1. Tekid	148
3.2.15.2. Na't	149
3.2.15.3. Atf-ı beyan	150
3.2.15.4. Bedel.....	151
3.2.15.5. Atf-ı nesak	153
3.2.16. Sarfı men edenler babı (gayr-ı munsaríf)	157
SONUÇ	162
KAYNAKÇA.....	163
ÖZGEÇMİŞ	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn
D. E. Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İ.Ü.	: İnönü Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
KSÜ	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
ö.,	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk	: Tahkik Eden
trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri

1. GİRİŞ

Arapça, dünyada en çok konuşulan birkaç dil arasında yer almaktadır. Şöhretini ise öncelikle son peygamberin Araplar içerisinde seçilmesine ve ona indirilen kutsal kitap Kur'ân'a borçludur. Arapça, Kur'ân dili olması hasebiyle Müslümanlar nezdinde herhangi bir dilden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konuştuğu ve İslam'ı anlattığı dil de Arapçadır. Aynı zamanda Kıraat, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm gibi temel İslam bilimlerinin ana kaynaklarının Arapça olması bu dilin önemini daha da arttırmaktadır. Bu alanda yazılan temel eserlerin anlaşılmasının ilk şartı da Arapçayı iyi bilmektir. Arapçanın ibadet dili olması farklı renk, ırk, milliyet, kültür ve yaşanan coğrafyalara rağmen ortak kullanılan bir dil haline getirmiştir. Aynı zamanda İslam'ı seçen her milletin dil ve kültüründe yüzlerce Arapça kelimenin yer etmiş ve ortak bir kültür mirası oluşturmuştur.¹

İnsanlık tarihi boyunca dini, siyasi, kültürel, ekonomik vb. etkileşimler sonucunda dilde bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bu etkileşimlerin sonucunda ortaya çıkan problemlerden biri de dilin yapısındaki bozulmalardır. Bu durumdan dolayı âlimler bu tür problemlerin önüne geçebilmek için dilin yapısını koruma altına alma ihtiyacı duymuşlardır. Bu alanda nahiv çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bazı Arap Dili ve Edebiyatı tarihçileri nahiv ilminin ilk kurucusunun Hz. Ali olduğunu söylemektedir. Hz. Ali yanına gelen Ebü'l- Esved ed-Düelî'ye (ö.69/688) “ *Sizin memlekette Arapçayı yanlış telaffuz eden birçok insan olduğunu gördüm. Bu sebeple Arapçanın kuralları konusunda bir kitap yazmayı düşünüyorum* ” diyerek ona nahivle ilgili bir sahife vermiştir. Ayrıca Ebü'l- Esved ed-Düelî'nin Kur'ân'ın harflerini noktalaması ve kelimelerini harekelemesini nahiv çalışmalarının başlangıcı olarak görenler de vardır. Nahve hazırlık olarak görülen bu çalışmalar dışında ilk bilimsel çalışmayı yapan H. 117 yılında vefat eden Abdullah b. İshâk'tır (ö.151/768). İbn İshâk nahiv ilmiyle ilgili metodunu iki temel esas olan kıyâs ve âmil üzerine oturtmaya çalışmıştır. İbn İshâk'ın öğrencisi İsa b. Ömer (ö.149/766) hocasının metodunu takip ederek çalışmalar yapmıştır. İsa b. Ömer'in öğrencisi Halîl b. Ahmed (ö.175/791) ise bu alanda birçok görüş ve nazariyeyi toplayarak bu ilmin esaslarını ortaya koymuştur. Bu çalışmalarını öğrencisi Sîbeveyhi'ye (ö.180/796) teslim etmiş o da hocasından öğrendiği bilgilerle nahiv ilminin düsturu sayılan *el-Kitab* adlı eserini yazmıştır. Halîl b. Ahmed'le belirli bir şekil alan nahiv ilmi, öğrencisi Sîbeveyhi ile

¹Muhammet Vehbi Dereli, “Arap Dili ve Edebiyatının İslam Medeniyeti İçin Önemi”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 49, 2020, s. 65.

olgunluk devresine girmiştir. Daha sonra Basra, Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs okullarındaki tartışmalı dil çalışmaları, Arapçanın edebi ürünlerinin derlenmesi, değerlendirilmesi ve kurallarının yazılmasında önemli roller üstlenmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan biri de İbn Hişam'ın (ö.708/1309) *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmanın giriş bölümünde bu çerçevede yapılan araştırmalar ele alınacaktır.²

1.1. Araştırmanın Konusu

İslam öncesi dönemde Arap dili alanında yapılan çalışmalar hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme ait bilgiler daha çok sözlü olarak ortaya çıkmıştır. Sözkonusu bilgiler incelendiğinde Arap dilinin ne derece gelişmiş olduğu anlaşılabılır. Arapların, çocuklarını şehirden uzak yerlere fasih bir dile sahip olmaları için göndermeleri, Arap dili bilincini geliştirmesi açısından önemliydi. Bu faaliyet için genellikle çölde yaşayan ve dilleri hatadan uzak ve en fasih Bedevi dilleri tercih edilirdi. İçerisinde en fasih olan Kureyş kabilesinin diliydi. Bununla birlikte yanlarında şiir râvîleri bulundurarak şiirlerinin kaybolmasını önlemeye çalışan cahiliye dönemi şairlerinin şiirleri de sonraki gramer çalışmalarına büyük katkı sağlamıştır. Bu sebeptendir ki o dönemde dilde bozulma anlamına gelen “lahn”dan söz edilecek bir durum ortaya çıkmamıştır.³

Burada lahn hakkında kısaca bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Lahn'ın Lügat Manası: Lahn (لَاحِن) kelimesi lehane / yelhanu (لَحْنٌ – يَلْحَنُ) fiilinin mastarı olup “meyletmek, üstü kapalı konuşmak, anlamak, yönelmek, dil hatası yapmak, i'rabı terk etmek, tariz, mana ve idrak” anlamlarında kullanılan bir kelimedir.⁴

²Ahmet Aslan, *Arapça Dilbilgisi Nahiv İlmi*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 5- 6.

³Ebü Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, el-Beyan ve't-Tebyin, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrût, trs. , I, s. 272; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ, Beyrût, trs. , I, s. 210; Hüseyin Nassar, el-Mu'cemu'l-'Arabî Neş'etuhû ve Tatavvuruhû, Dâru'l Mısır, Kâhire, trs. , s. 22- 23; Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn, 2. Baskı, Dârülmaârif, Kâhire, 1119, s. 11; Ahmet Karadavut, “Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 7, Sayı: 7, 1997, s. 327; Mehmet Reşit Özbalkç, Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006, s. 21- 22; Şahabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2007/ 1, s. 158; Nevin Karabela, “Arapçada Dil Hataları ve Kisâi'nin Mâ Telhanu Fihî'l-'Âmme'si Üzerine”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, 2011/ 1, s. 95; Hacı Çiçek, “Umar Ferrûh İle Şewqî Dayf'ın Cahiliyye Şiirine Dair Görüşleri”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 2013, s. 146; Kıyasettin Arslan, “Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, Turkish Academic Research Review, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s. 61, 64.

⁴Ebü'l- Fazl İbn Manzur İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî el-Mısırî, Lisânu'l-Arab, 3. Baskı, Dâru Sadır, Beyrût, 1414/ 1994, XIII, s. 379; Karadavut, s. 325; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, 2. Baskı, Kuveyt, 1419/ 1998, XXXVI, s. 100- 106; Muhammed Muhammed

Lahn'ın terim manası ise bir kelimenin doğru kullanımının aksine hatalı kullanılmasına denir. Başka bir deyişle lahn, kelimenin yanlış kullanılması, nahiv veya sarf kurallarında hata yapılması şeklinde tanımlanabilir.⁵

İslâmi dönemde yapılan fetihler sonrası Arap olmayan milletler Müslüman olmuş, Arapça fethedilen yerlerde hem din hem bilim dili olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Arap olmayanların Arapçaya ilaveler yaparak hatalı ifade ve ibareler ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ı öğrenip okumaya çalışmaları, Arapçayı öğrenmelerine rağmen dillerinin etkisiyle usulüne uygun konuşmamaları, kültürel etkilenmeler gibi faktörler Arap dilinde lahna sebep olmuştur. Terkip, telaffuz veya i'rabı hatası şeklinde ortaya çıkan bu durum, dil çalışmalarının yapılmasını gerekli kılmıştır. Lahna örnek olarak **إنك لَهَانَن، يريد إنك** "صُهَيْبُ بْنُ سِنَانَ التَّمَرِيِّ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) كَانَ يَقُولُ: **إنك لَهَانَن، يريد إنك** "Rasulullah'ın (s.a.v.) arkadaşı Ebû Yahyâ Suheyb b. Sinân b. Mâlik er- Rûmî'nin (ö.38/659) " asıl zelil olan sensin" cümlesini söylerken **إنك لَهَانَن** yerine **إنك لَهَانَن** cümlesini vermek mümkündür.⁶

Hicrî birinci asırda Kur'ân-ı Kerîm'i lahn tehlikesine karşı korumak için başlatılan ilmî çalışmalar, hicrî ikinci asırda ilmî faaliyetlerin hız kazanmasıyla beraber çalışmalara ivme kazandırmıştır. Bu çalışmalar, dilin kâidelerini tespit etmek amacıyla henüz dili bozulmamış Arap kabilelerine gidilerek kelime tedvin ederek sözlükler oluşturulmuştur. Ardından tefsir, hadîs, dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatı gibi bilim dallarında yapılan çalışmalarda müellifler bir kelimenin anlam ve kullanımını ya da dilbilgisi kaidelerini oluştururken onların doğruluğunu kanıtlamak amacıyla sıhhati kesin nazım ve nesirlere başvurmuşlardır.⁷

Davud, el-Arabiyyetu ve İlmu'l-Lügati'l-Hadisi, Dârü Ğarib, Kâhire, 2001, s. 68; Karabela, s. 94; Turan Bahşi, "Arapçada "Lahn"ın Dil Çalışmalarına Etkisi", Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 4, 2020, s. 595.

⁵İbn Manzur, XIII, s. 381; Karadavut, s. 326; Karabela, s. 95.

⁶Cahız, I, s. 72; Ebül'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga, Dârü'l Fikr, Dimeşk, trs. , IV, s. 239; Zübeydi, s. 11; Karadavut, s. 331- 332; Ebül'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî, el-İktirah fi İlmi Usûli'n-Nahv, thk. Abdulkakim Atiyye, Dârü'l Beyrûti, Dimeşk, 2006, (el-İktirah), s. 47- 48; Özbalıkcı, s. 23, 24, 26, 33; Ergüven, s. 155- 157, 160; Karabela, s. 94; Hüseyin Avcı, Arapça Lügatlarda Hadislerle İstişad (Lisânu'l-Arab Özelinde), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014, s. 12; İsmail Demir, "İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l-Fusûl fi'n Nahv Adlı Eserinde İstişâd", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2015, s. 17; Bahşi, s. 595.

⁷Karadavut, s. 332, 343; Özbalıkcı, s. 26, 32; Ergüven, s. 156; Aslan, s. 422- 423; İbn Hişâm, s. 4; Avcı, s. 12- 13; Demir, s. 17.

Lahn konusunda yazılan eserlerin birçoğunda önce hatalı kullanım ardından da doğru kullanım zikredilmiştir. Bazı eserlerde ise hatalı kullanımdan önce “bu kelime veya ifade şu şekilde kullanılır” şeklinde doğru olanı zikredilmiştir.⁸

İlk dil çalışmaları sistemli olarak hicrî ikinci asırda Ebû Amr b. el- Alâ (ö.153/773), Hamâd er- Râviye (ö.167/783), Mufaddal ed- Dabbî (ö.170/786), Halîl b. Ahmed, Halef el- Ahmer (ö.187/802), Ali b. Hamza el- Kisâî (ö.189/804), Nadr b. Şâmil (ö.203/818), Ebû Amr eş- Şeybânî (ö.206/821), Ebû Ubeyde Ma’mer b. el- Müsennâ (ö.216/826), Ebû Zeyd el- Ensârî (ö.215/830), Asmaî (ö.216/ 831) tarafından başlamıştır.⁹ Bu çalışmalar ilerledikçe dil alanında da önemli birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu alanda te’lif edilen önemli eserlerden biri de İbn Hişâm’ın Arapça gramerini ele aldığı *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb* adlı eseridir. İbn Hişâm, bu eserinde dil kurallarını anlatırken istişhâd olarak Kur’ân ve Arap şiirlerinden örnekler vermiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Arap dilinde i’rab hatası anlamına gelen lahn’ın yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte âlimler tarafından dil çalışmaları da başlamıştır. Dilciler, bir kelime veya ifadenin anlam ve kullanımının doğruluğunu ispatlamak için öncelikle Kur’ân-ı Kerîm ayetleri, Arap şiirleri ve Hadis-i şerif olmak üzere Arap dilinin asli metinleriyle istişhâd etmişlerdir.

Bu çalışmada İbn Hişâm’ın Arapça gramerini ele aldığı *Şerhu Şüzûri’z-Zeheb* adlı eserinde istişhâd edilen ayetler üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda Müellifin ayetleri istişhâd ederken takip ettiği yöntem ve konuya dair açıklamalara yer verilerek konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmada konuyla ilgili kaynak taraması yapılarak elde edilen kitap, tez, makale vb. dökümanlar incelenmiş konuyla ilgili genel bir bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç başlıkları şeklinde tanzim edilmiştir.

Çalışmanın konusu, amacı ve metodunun ele alındığı giriş kısmından sonra birinci bölümde müellifin hayatı, tahsili, hocaları, talebeleri, mensub olduğu ekol ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir.

⁸Karabela, s. 94.

⁹Karadavut, s. 343- 344.

İkinci bölümde dildeki bozulmaları önlemek amacıyla yapılan çalışmalardan istiṣhâdın sözlük ve terim anlamı verildikten sonra istiṣhâtta bulunurken hangi kaynaklara başvurulduğu ele alınmıştır. Ardından müellifin Arap gramerine dair kitabı *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı eseri genel hatlarıyla incelenmiş, özelde ise ayetlerle istiṣhâd edilen gramer kaideleri hakkında gerekli bilgiler verilmiştir.

Sonuç bölümünde ise bu çalışmada edinilen bilgiler ve konuyla ilgili yapılan çalışmalardan istifade edilerek çıkarılan sonuçlar aktarılmıştır.

1.4. Araştırmanın Önemi ve Literatüre Katkısı

Bu tezin amacı; gramer konusunda önemli bir yere sahip İbn Hişâm'ın hayatı ve *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı eseri hakkında detaylı bilgi vermektir. Önemi ise İbn Hişâm'ın eseri ve görüşleriyle bilime ve Arap edebiyatına sağladığı katkının ortaya konulacak olmasıdır.

Yapılan araştırmalar sonucunda İbn Hişâm hakkında bazı tez ve makale çalışmaları olmasına rağmen bu konuda kapsamlı bir çalışmanın olmadığı saptanmıştır. Yapılacak bu tez çalışması ile Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan İbn Hişâm hakkında kapsamlı bir araştırmanın neticeleri tasvir ve tahlil edilerek onun Arap edebiyatına kazandırdığı eserleri bilim dünyasına tanıtılacaktır. Ayrıca onun *Şerhu Şüzûri'z-Zeheb* adlı eserinde istiṣhâd olarak kullandığı nahiv usulü delillerinin detaylı olarak analiz edilmesi bilim çevresine kazandırılan diğer katkılarından olacaktır

2. İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde İbn Hişâm'ın haatı, tahsili, hocaları, talebeleri, edebi kişiliği, mensub olduğu nahiv ekolü ve eserleri hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2.1. İbn Hişâm'ın Hayatı

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî 5 Zilkâde 708/ Nisan- Mayıs 1309 yılında Kâhire'de doğdu. Künyesi İbn Hişâm ve Ebû Muhammed, lakabı ise Cemâlüddîn'dir. Soyu, ensarı teşkil eden iki kabileden biri olan Hazrec'e dayanır. Bu sebeple kendisi Ensârî ve Hazrecî nisbesiyle anılır. İkamet ettiği ülkeye nispetle el-Mısrî, fıkhi mezhebine nispetle el-Hanbelî ve meşhur olduğu ilme nispetinden dolayı da en- Nahvî olarak anılmaktadır. İbn Hişâm 5 Zilkade 761 (17 Eylül 1360) yılında Kahire'de vefat etti ve Kahire'nin Nasr Kapısı yanında Sûfiye Mezarlığı'na defnedildi.¹⁰

2.2. Tahsil Hayatı ve Hocaları

İbn Hişâm, öğrenimini Kahire'de tamamladı. Muhammed İbnü's-Serrâc (ö.747/1346), Abdüllatîf b. Murahhal (ö.744/1343) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1345) gibi hocalardan ders aldı. Arapça konusundaki temel bilgileri sürekli olarak yanında bulunduğu hocalarından biri olan Abdüllatîf b. Murahhal'den aldı. Ebû Hayyân el-Endelüsî'den Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın (ö.609(?)) divânını dinledi. Şâfiî fakihî ve muhaddis olan Tâcü't-Tebrîzî'nin (Ali b. Abdullah) (ö.746/1345) derslerine devam edip Tâcü'l-Fâkihânî'den (Ömer b. Ali) (ö.731/1331) ise *Şerhu'l-İşâre*'sini okudu. Bedreddîn İbn Cemâa'dan (ö.733/1333) kıraatle alakalı olarak *eş-Şâtibiyye*'yi okutma icâzeti aldı. Şâfiî fıkıhında ise derinleşti. Kahire'de bulunan el-Kubbetü'l-Mansûriyye Medresesi'ne tefsir hocası olarak tayin edildi. Ölümünden beş yıl kadar önce Hanbelî mezhebini benimseyip Kahire'deki el-Medresetü'l-Hanbeliyye'ye müderris oldu.¹¹

¹⁰Ahmed Şevkî Dayf, el-Medarisu'n Nahviyye, 8. Baskı, Dârü'l- Maarif, Kâhire, trs. , s. 346; M. Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XX, s. 74; Yusuf Sancak, "İbn Hişâm El Ensârî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, 1999, s. 201; Yusuf Seller, "Önde Gelen Bir Nahiv Âlimi Olarak İbn Hişâm ve el-Câmi'u's-Sağır Adlı Eseri", Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, 2018, s. 99, 103; Mahfuz Geylani, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, s. 230; Ferhat Arıcı, "İbn Hişâm el-Ensârî'nin el-İ'râb 'an Kavâ'idü'l- İ'râb Adlı Eserindeki Metodu", Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2020, s. 33.

¹¹Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el- Hudayrî es-Suyûtî, Buğyetü'l Vuat fi Tabakati'l-Lugaviyyîn ven-Nuhât, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetül Asriyye, Beyrût, trs. (Vuat), II, s. 68; Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 74; Seller, s. 100; Arıcı, s. 33- 34.

2.3. Talebeleri

İbn Hişâm, başta kendi çocuğu olmak üzere birçok talebe yetiştirmiştir. Onlardan isimleri tespit edilenler şunlardır:

Nasûruddîn en-Nuveyrî (ö. 751/1350).¹²

Ebu Hâtim es-Subkî (ö. 764/1363).¹³

Ali b. Ebi Bekr b. el-Bâlisî el-Mısrî (ö. 767/1366).¹⁴

Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed en-Nüveyrî (ö. 786/1384).¹⁵

Cemâluddîn el-Emyûtî (ö. 790/1388).¹⁶

Bedruddîn ez-Zerkeşî (ö. 790/1388).¹⁷

Celâluddîn et-Tebbânî (ö. 793/1391).¹⁸

Bedruddîn ed-Dımaşkî (ö. 794/1392).¹⁹

Abdulahik b. el-Furât (ö. 794/1392).²⁰

Muhibbu'd-Din Muhammed b. Abdullah b. Yûsuf b. Hişâm (ö. 799/1396).²¹

Burhâneddîn ed-Decevî (ö. 802/1399).²²

İbnü'l-Mülakkin Siracu'd-din Ömer b. Ebi'l-Hasan (ö. 804/1401).²³

2.4. Edebi Kişiliği ve Mensub Olduğu Nahiv Ekolü

İbn Hişâm keskin zekâlı, hâfızası güçlü, birçok ilim dalında ve özellikle nahiv ilminde söz sahibi bir âlimdir. Öyle ki bu donanımı sayesinde çağdaşlarına ilmi bir üstünlük kazanmıştı. Hatta bu üstünlük, çağdaşı âlimlerle sınırlı kalmamıştı. İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö.852/1448) göre İbn Hişâm kendi hocalarını da ilimde geride bırakacak bir seviyeye gelmiştir. Subkî (ö.771/1370) onun için vaktinin nahivcisi derken, İbn Tağrıberdî (ö.874/1470) ise Arapçanın süvârisi olarak ifade etmiştir. Şevkânî (ö.1250/1834) ise Arapça sahasında onun benzerinin kalmadığını ifade etmiştir. İbn Haldûn (ö.808/1406), *Mukaddime*'sinde onun nahiv ilminin öncülerinden olan Sîbeveyhi ve İbn Cinnî

¹²Seller, s. 101.

¹³Seller, s. 101.

¹⁴Mustafa Dilsiz, İbn Hişâm'ın "Şerhu Şüzûri'z-Zeheb" Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Beyitler, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2015, s. 6; Arıcı, s. 33- 34.

¹⁵Dilsiz, s. 6.

¹⁶Seller, s. 101.

¹⁷Seller, s. 101.

¹⁸Seller, s. 101.

¹⁹Seller, s. 101.

²⁰Dilsiz, s. 6; Seller, s. 101.

²¹Dilsiz, s. 5; Seller, s. 101.

²²Seller, s. 101.

²³Ahmet Özel, "İbnü'l-Mülakkin", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XXI, s. 150; Dilsiz, s. 5; Seller, s. 101.

(ö.392/1002) neslinden sonra bu alandaki en büyük üstatlardan biri olduğunu söyler.²⁴ Bütün bu düşünceler İbn Hişâm'ın Arapçada nasıl bir konumda olduğunu görmek açısından önemlidir. Bu alan dışında fıkıh, edebiyat, tefsir ve lügat ilimleri İbn Hişâm'ın yetkinlik kazandığı diğer ilim dallarıdır.

Arap gramerinin tüm inceliklerine vâkıf olan İbn Hişâm, bu alanda kendisinden önceki çalışmaları incelemiş meslektaşlarıyla tartışmış sonra eğitim ve öğretimde en verimli yönetime ulaşmaya çalışmıştır.²⁵ Onun başarısı, keskin ve eleştirici bir zekânın yanı sıra disiplinli çalışmasından ve üslûbunun güzelliğinden kaynaklanmaktadır. Eserlerinde genellikle nahiv otoritelerinin görüşlerine yer vermiş, bunlar arasında tercihler yapmış ve aynı zamanda kendi fikirlerini ortaya koymuştur. İbn Hişâm dilde delil olma (istişhâd) açısından Kur'ân, hadis ve şiir şeklinde bir sıralama yapmıştır. Aynı zamanda kıyas ve ta'lîl yöntemlerini de kullanmıştır. Bazı araştırmacılar onun hadisle istişhâdının daha çok olduğunu ileri sürmelerine rağmen eserleri bu iddiayı doğrulamamaktadır. Örneğin *Şerhu Katri'n-nedâ*'da on yedi, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*'de yirmi bir, *Evdahu'l-mesâlik*'te yirmi beş, *Şerhu Kasîdeti Bânet Sü'âd*'da yirmi ve *Mugni'l-lebîb*'de ise altmış bir hadisi delil olarak kullanmıştır. Bu rakamlar aynı eserlerde bulunan ayet ve şiir sayısına oranla önemli bir yekûn değildir.²⁶

İlk dil çalışmaları Basra'da yoğunlaşmış ve daha sonra Kûfe, Bağdat, Mısır ve Endülüs olmak üzere beş ekol ortaya çıkmıştır. İbn Hişâm ise Mısır Nahiv Ekolüne mensubtur. Kısaca bu ekoller hakkında bilgi vermeye çalışacaktır.²⁷

2.4.1. Basra dil ekolü

En eski ve yaygın ekol olan Basra Dil Ekolü uzun bir süreçten sonra ortaya çıkmıştır. Hz. Ömer zamanında kurulan Basra şehrindeki nahivle ilgili çalışmaların Hz. Ali zamanına kadar uzandığı bilinmektedir. Bu ekole mensub birçok âlim yetişmiştir. İsbâ b. Ömer es-Sekafî, Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb (ö.182/798), Sîbeveyhi, Kutrub

²⁴Suyûtî, Vuat, II, s. 69; Dayf, s. 347; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, Mukaddime, thk. Etienne Marc Quatremere, Mektebetü Lübnan, Beyrût, 1996, III, s. 249; Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 74; Süleyman Uludağ, İbn Haldun Mukaddime, 15. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2017, s. 976.

²⁵Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 74.

²⁶Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 74; Sancak, s. 203; Seller, s. 101- 102.

²⁷Edip Çağmar, Alıştırmalarla Nahiv Arapça Dil Bilgisi, 1. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 16.

(ö.206/821), Müberred (ö.286/900) gibi bazı şahsiyetler bu ekolün önemli âlimlerindendir.²⁸

Basra dil ekolünün hem semâ'a hem kıyasa önem verdiği bilinmektedir. Ancak bir konuda sınırlı sayıda semâ'a örnekleri varsa ya şâz kabul etmişler ya da tevil etmişler veya atmışlardır. İstişhâd için ise dilleri bozulmamış bedevi Arapların sözlerini ve Kur'ân ayetlerini delil olarak getirmişler, hadisleri manayla rivayet edilmiş olması ihtimalinden kuralların tespitinde kullanmamışlardır.²⁹

2.4.2. Kûfe dil ekolü

Yaklaşık olarak hicri ikinci yüzyılın sonlarına doğru ayrı bir grup olan Kûfeliler gramer konusunda Basralılarla rekabet etmeye başlamışlardır. Bu ekolün kurucusu kabul edilen Ebû Cafer er- Ruâsî (ö.187/803), Basralı âlim Îsâ b. Ömer es- Sekafî ve Ebû Amr b. Alâ'dan (ö.154/771) gramer dersleri alıp Kûfe'ye dönerek başkalarına da bu dersleri vermiştir. Bu çalışma Kûfe ekolünü başlatmıştır. Bu ekolün çalışmalarının olgunlaşmasında el- Kisâî ile el- Ferrâ (ö.207/822) etkili olmuştur. Sa'leb'in (ö.291/904) vefatıyla da bu ekolün çalışmaları sona erip yerine Bağdat ekolünün geçmiştir.

Kûfeliler de Basralıların yaptığı gibi semâ'a önem vermiştir. Ancak alınan sözün kimden alındığına pek dikkat etmemişler ve bu nedenle de zaman zaman Arapçaları sağlam olmayan şehir ehline ait sözleri de delil olarak kullanmışlardır. Ayrıca bazı durumlarda tek bir sözü bir kaide için temel olarak aldıkları olmuştur. Basralıların çöle yakın olmaları, onların daha fazla malzeme bulmalarını sağlamıştır. Ancak Kûfeliler, İranlılara yakın olmalarından dolayı bedevilerle münasebetlerinin daha az olmasına sebep olmuştur.³⁰

2.4.3. Bağdat dil ekolü

Hicri ikinci asırda Bağdat, Abbasilerin başkenti olunca âlimler de buraya yönelmeye başlamıştır. Ardından yeni ilim merkezinde dil alanında yeni bir ekol oluşmaya başlamıştır.

Nahiv âlimleri Bağdat ve Basra dil ekollerinin görüşleri arasında kendi metodolojilerine daha uygun olanları tercih etmeye başlamıştır. Bazı ihtilaflı konularda ise iki ekolün görüşlerinden ya biri ya da her ikisi birlikte zikredilmiştir. Bağdat Dil Ekolü,

²⁸Ahmet Subhi Furat, Arap Edebiyatı Tarihi- I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. 246, 248, 249.

²⁹Çağmar, s. 16; Geylani, s. 207- 209.

³⁰Çağmar, s. 17; Geylani, s. 216- 217.

kendinden önceki ekollerin görüşleri arasından seçimler yapmıştır. Bu ekole mensub bazı dil âlimleri Basra veya Kûfe dil ekolüne meyletmışlerdir. Bazıları ise iki ekolün görüşlerini birleştirmeye çalışmıştır.³¹

2.4.4. Mısır dil ekolü

Vellâd b. Muhammed et- Temîmî (ö.263/876), Mısırlı ilk dil âlimidir. Vellâd önce Mekke'ye hacca gitmiş daha sonra Medine'ye uğramıştır. Medine'de nahivle ilgili bilgiler alıp bazı tartışmalardan sonra memleketi Mısır'a geri dönmüştür.

Mısır Dil Ekolü'ne mensub olan nahiv âlimleri tercih metodunu kullanmışlardır. Basra ve Kûfe dil ekollerini takip edip bazıları ekollerin görüşlerini takip etmiş, bazıları muhalefet etmiş ve bazıları da bu görüşlerin arasında tercihlerde bulunmuştur. Bu ekolü takip eden âlimler daha çok şerh ve ihtisar şeklinde çalışmalara yönelmişlerdir.³²

2.4.5. Endülüs dil ekolü

Hicri üçüncü asrın sonlarına doğru Bağdat Dil Ekolünden sonra kurulan Endülüs Dil Ekolüne mensub nahiv âlimleri daha önceki âlimlerin görüşlerinden tercihlerde bulunmuşlardır. Genellikle kendilerine ait görüşler öne sürmemiş olsalar da aralarında özgün görüşler ortaya koyan nahivciler de mevcuttur. Eski nahiv eserlerini yeni görüş ve tasniflerle ele almışlar, açıklamışlar ya da özetlemişlerdir. Bu eserlere ait şerh ve ihtisar çalışmaları Endülüs'teki nahiv çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Cûdî b. 'Usmân el- Mevrûrî (ö.198/813) Endülüs'te nahiv çalışmalarında önemli bir âlimdir ve Kûfelilerin kitaplarını buraya getiren ilk kişidir. Böylece ilk nahiv çalışmaları da başlamıştır.³³

2.5. Eserleri

İbn Hişâm'ın yazdığı birçok eseri bulunmaktadır. Ancak bazı eserlerinin baskısı bulunduğu halde bazılarının bulunmamaktadır. Bu eserler hakkında şu bilgileri vermemiz mümkündür:

2.5.1. Yayınlanmış eserleri

İbn Hişâm'ın çok sayıda eseri vardır. Onların bir kısmı yayınlanmış bir kısmı ise yayınlanmamıştır. Onları aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür.

³¹Çağmar, s. 18; Geylani, s. 222- 223.

³²Çağmar, s. 18; Hüseyin Ersönmez, "Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü- II", Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi, Sayı: 4, 2017, s. 36; Geylani, s. 228.

³³Çağmar, s. 19; Geylani, s. 225- 226.

2.5.1.1. Muğni'l-lebîb'an kütübi'l-e'ârîb

İbn Hişâm, 749/1348 yılında Mekke'de iken yazdığı bu eseri Mısır'a dönerken kaybettiği için 756/1355 yılında tekrar Mekke'ye döndüğünde yeniden kaleme almıştır. Henüz hayatta iken bu eseriyle ün kazanmış ve Afrika'da da büyük rağbet görmüştür. İ'râb konusunu iki ana bölüm ve sekiz alt bölüm olarak inceleyen eser yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitapta edatlar, cümle ve şibhü'l- cümle ile ilgili hüküm, kural, yorum ve tahliller, cümle tahlilleriyle âlakalı meseleler, kurallar, bu konuda yapılabilecek hatalar ve diğer bazı meseleler ele alınıp anlatılmıştır. Arap gramerine dair o zamana kadar yazılan eserlerde âmil- ma'mûl- amel/ i'rab, merfûat- mansûbât- mecrûrât- meczûmât şeklinde takip edilen geleneksel tertibin aksine bu kitapta özgün bir yöntem izlenerek konular müfredler (mâna harfleri/ edatlar) ve terkipler (cümle, şibhü'l- cümle) şeklinde ele alınmıştır. Kitapta nahiv meseleleri yanında sarf konuları, fonetik, belâgat, kısmen lehçe farklılıkları ve tefsire dair bazı konular da ele alınmaya çalışılmıştır. Muhammed ed-Demâmînî (ö.828/1424), Ahmed eş-Şümunnî (ö.872/1468), el-Emîrû'l-Kebîr es-Sünbâvî (ö.1232/1817) ve Muhammed b. Ahmed ed-Desûki (ö.1230/1815) gibi birçok âlim tarafından şerh edilmiştir. Eser müstakil olarak, ayrıca Desûki ve Emîrî hâşiyeleri ile birlikte basılmış, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (1900-1973), Mâzin Mübârek (1930-?), Muhammed Ali Hamdullah (1928-2012) ve Hannâ el-Fâhûrî (1914-2011) tarafından da tahkik edilip yayımlanmıştır.³⁴

2.5.1.2. el- i'râb an kavâ'idî'l-i'râb

*Muğni'l-lebîb'*in muhtasarı olan bu eser dört bölümden oluşmaktadır. Ele aldığı konular ise Arapçada cümle ve şibh-i cümle, i'rabı güç bazı müfredlerle edatların i'rab halleri ve yaygın i'rab hatalarıdır. Eser defalarca basılmış ve Silvestre de Sacy'nin Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te de yayımlanmıştır. Reşîd Abdurrahman el-Ubeydî (1940-2007) ile Ali Fevde Nîl tarafından da tahkik edilerek neşredilmiştir. Eser ile ilgili ona yakın şerh ve bunlar üzerine birçok hâşiye kaleme alınmıştır. Muhyiddîn el-Kâfiyeci (ö.879/1474), *Şerhu Kavâ'idî'l-i'râb*; Hâlid b. Abdullah el-Ezherî (ö.905/1499), *Mûsilü't-tullâb ilâ Kavâ'idî'l-i'râb*; Muhyiddîn Muhammed Şeyhzâde (ö.951/1544), *Şerhu*

³⁴Suyûtî, Vuat, II, s. 69; Özbalkıç, "İbn Hişâm en- Nahvî", s. 74- 75; Sancak, s. 205; Kenan Demirayak, Arap- İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi, 2. Baskı, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2016, (Literatür), s. 382-383; Arıcı, s. 37.

Kavâ'idi'l-i'rab; Ebü's-Senâ Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî (ö.1006/1597), *Hallü me'akidi'l-Kava'id* bu eser için yazılan bazı şerhlerdir.³⁵

2.5.1.3. Evdahu'l- mesâlik ilâ elfiyyeti ibn mâlik (et-tavzîh ve tavzîhu'l-hulâsa)

İbn Mâlik'in eseri esas alınarak metni verilmeden şerh mahiyetinde yazılmış bir kitaptır. Farklı zamanlarda basıldığı gibi Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd tarafından üç kez ilmî neşri yapılmıştır. İlk şerh kısa ve öz, ikincisi orta, üçüncüsü ise daha geniş bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca bazı müelliflerin yazdığı çok sayıda şerh ve hâşiyesiyle birlikte basılmıştır. Bu çalışmalardan birkaçı şunlardır: Muhammed Abdülazîz en-Neccâr (1954-2019), *Ziyâ'üs's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*; Abdülmüteâl es-Saîdî(1894-1966), *Bugyetü's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*; Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *Hidâyetü's-sâlik ilâ tahkiki Evdahi'l-mesâlik* ve *'Uddetü's-sâlik ilâ tahkiki Evdahi'l-mesâlik*. Terâcim kitaplarının müellifleri bu kitaptan söz etmişlerdir.³⁶

2.5.1.4. Şüzûrû'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'arab

Özlü bir gramer kitabı olup defalarca basılmıştır. Müellif, olgunluk döneminde kaleme aldığı eserin çok muhtasar olduğunu görünce *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab* adıyla kapsamlı bir şerh yazmıştır. Kitap asıl önemini bu şerhten sonra kazanmıştır. İbn Hişâm, *Şüzûrû'z-Zeheb*'de *Katrü'n-nedâ* ve *el-Elfiyye* şerhinde (Evdahu' mesâlik) uygulamış olduğu yöntemden daha farklı bir yöntem izlemiştir. Bir mukaddime ile on beş bölümden (bab) oluşan eserin başında kelime ve çeşitlerinden bahsedildikten sonra sırasıyla i'rab, binâ, nekre isim, ma'rifenin çeşitleri, merfûât, mensûbât, mecrurât, meczûmât, fiilin amel etmesi, fiil gibi amel eden isimler, tenâzü', iştilal, tevâbi', gayri münсарif, aded ve bunların alt başlıklarına yer verilmiştir.

Şüzûrû'z-Zeheb'de Sibeveyhi'den beri devam eden kelimenin isim, fiil, harf ve i'rab şeklindeki taksimine karşılık mebni, mu'reb, âmil meselelerine ağırlık verilmesi, mebnîlerin özgün bir taksime tâbi tutulması ve şerhte yer alan ara bilgiler (istitratlar) hem eserin hem de şerhin orijinal yönlerini oluşturmaktadır. Bunun dışında diğer eserlerinden farklı olarak kitabın şerhinde konuların çok daha geniş bilgiler verilerek açıklanması, bazı Kur'ân ayetleriyle ilgili i'rab bilgilerinin yer alması, şâhid beyitler konusundaki açıklamalar bu esere ve şerhine ayrı bir önem kazandırmıştır.

³⁵Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 75; Sancak, s. 204; Demirayak, Literatür, s. 381-382; Arıcı, s. 36.

³⁶Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 75; Sancak, s. 204; Arıcı, s. 36.

Eserin gerek metni gerekse şiir örnekleri üzerine hem müellifi hem de Hasan el-Halebî (1960-2020), Zekerîyyâ el-Ensârî (ö.926/1520), Abdülmelik el-İsferâyînî (ö.1037/1628), Muhammed Ali el-Feyyûmî (ö.770/1368), Muhammed Mansûr el-Yâfiî (ö.768/1367) gibi âlimler tarafından şerhler kaleme alınmış ve bunlara birçok hâşiye yazılmıştır.³⁷

2.5.1.5. Şerhu şüzûrî'z-zeheb

Şüzûrî'z-Zeheb'e müellifin kendisi tarafından yazılan bir şerhtir. Farklı zamanlarda basımı yapılan eser Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Muhammed Seyyid Kîlânî (ö.1419/1998), Abdülmüteâl es-Saîdî, Abdülganî ed-Dakr (ö.1423/2002) ve Hannâ el-Fâhûrî tarafından tahkik ve şerh edilerek yayımlanmıştır. Muhammed Ebû Fadl tarafından tahkik edilen eser terâcim ve tabâkât kitaplarının müellifleri tarafından da bahsedilmiştir. Bu eser çalışmamızın konusu olup ilgili yerde daha geniş bilgi verilecektir.³⁸

2.5.1.6. Katrû'n-nedâ ve bellû's-sadâ

Veciz ve kapsamlı bir gramer kitabıdır. Çeşitli baskıları bulunan eser başta müellifi olmak üzere Abdullah el-Fâkihî (ö.972/1564), Ali eş-Şicâî (ö.1433/2013) gibi âlimler tarafından şerh edilmiş ve bu şerhler üzerine çok sayıda hâşiye kaleme alınmıştır. Kuçyâr tarafından Fransızcaya tercüme edilen eser medreselerde ders kitabı olarak da okutulmuştur.³⁹

2.5.1.7. Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ

Bu eser, *Katru'n-nedâ*'ya müellifin kendisi tarafından yapılan bir şerhtir. İlk defa Bulak'ta basılmıştır. A. Gaguyer tarafından Fransızca'ya çevrilerek Arapça metniyle birlikte neşredilmiştir. Daha sonra Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd ile Muhammed ez-Zeynî ve Muhammed Abdülmün'im Hafâcî (1915-2006) tarafından tahkik ve şerh edilerek yayımlanmıştır.⁴⁰

2.5.1.8. Şerhu kasîdeti bânet sü'âd

Kâ'b b. Züheyr'in (ö.24/645 (?)) Peygamberimizin (s.a.v.) methini konu alan meşhur kasidesinin şerhidir. Kaynaklarda *Şerhu Bânet Sü'âd* ve *Şerhu'l-Burde* diye iki

³⁷Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 75; Sancak, s. 204; Zülfikar Tüccar, "Şüzûrî'z-Zeheb", İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XX, s. 279; Demirayak, Literatür, s. 357; Arıcı, s. 36.

³⁸Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 75; Sancak, s. 204; Demirayak, Literatür, s. 357; Arıcı, s. 36.

³⁹Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 75; Sancak, s. 204; Demirayak, Literatür, s. 357; Arıcı, s. 37.

⁴⁰Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 75; Demirayak, Literatür, s. 357- 358; Arıcı, s. 37.

farklı kitap olarak geçmektedir. İlk defa Ignazio Guidi (ö.1935) tarafından yayımlanmıştır. Kahire’de basılan eser Mahmûd Hasan Ebû Nâcî tarafından *Şerhu Kasîddeti Ka’b b. Züheyr fî medhi Seyyidinâ Resûlillâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem* adıyla tahkik edilmiştir.⁴¹

2.5.1.9. el-câmi’u’s-sağır fi’n-nahv

Nahiv konusunu ele alan bu kitap, Paris kütüphanelerinde bulunmaktadır. Ayrıca Kılıç Ali Paşa Kütüphanesinde bir yazma nüshası bulunmaktadır. *Şerhu Katri’n-Nedâ*’ya bazı ilavelerle meydana getirilmiştir ve *Evdahu’l-Mesâlik*’in muhtasarına benzemektedir. Özellikle Kur’ân’dan ve şiirlerden verilen misaller açısından zengin sayılan eser Muhammed Şerîf ez-Zeybak tarafından Dımaşk’ta ve Ahmed Mahmûd el-Hermîl tarafından ise Kahire’de tahkik edilmiştir. Bu eser İsmâil b. İbrahim el-Alevî ez-Zebidî tarafından yazılmış iki ciltlik hacimli bir şerhe sahiptir. Abdülgaffâr b. İbrâhim el-Alevîve Ahmed Mahmûd el-Hermîl tarafından şerhedilmiştir.⁴²

2.5.1.10. Şerhu’l-lemhati’l-bedriyye fî ilmi’l-arabiyye

Hocası Ebû Hayyân el-Endelüsî’ye (ö.745/1344) ait olan nahivle ilgili *el-Lemhatü’l-bedriyye* adlı eserin tenkit ve reddiye ağırlıklı şerhidir. Hâdî Nehr tarafından 1977 yılında Bağdat’ta, Salâh Revvâyî tarafından ise 1984 yılında Kahire’de tahkik edilen bir eserdir.⁴³

2.5.1.11. Elgâzü ibn hişâm fi’n-nahv (el-elgâzü’n-nahviyye)

Sultan Melik Kâmil’in kütüphanesi için kaleme alınan nahiv, bilmece ve yanıltmacaları mecmuasıdır. Asmaî (ö.216/831), Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî (ö.202/817) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) gibi dil âlimleri tarafından nakledilen, i’rab ve tefsir güçlüğü sebebiyle lugaz sayılan kırk beş beytin i’rab ve yorumu hakkındaki eser Ali er-Rummânî’nin (ö.384/994) *Tevcîhü İ’râbi Ebyât Mûlgazeti’l-İ’râb*’na dayanmaktadır. Ahmed Seyf el-Gazzî’nin haşiyesi ile beraber basılan eseri ayrıca Es’ad Hudayr neşretmiştir.⁴⁴

⁴¹Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 75; Sancak, s. 205; Arıcı, s. 36.

⁴²Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 75- 76; Sancak, s. 204; Demirayak, Literatür, s. 358; Arıcı, s. 36.

⁴³Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 205; Arıcı, s. 37.

⁴⁴Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 204; Arıcı, s. 37.

2.5.1.12. İkâmetü'd-delîl alâ sıhhati't-temsîl ve fesâdi't-te'vîl

“Ankebût, abkariy” gibi bazı südâsî isimlerin mükesser cemilerindeki ihtilâfları inceleyen eser Haşim Taha Şellaş tarafından Mecelletü Külliyyeti'l Adâb'da (Bağdat, sayı 16, 1972), Rabîha Çelebi tarafından ise tahkikleri yapılarak Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi'nde (sayı 3, 1979) yayınlanmıştır. Ayrıca Hâşim Tâhâ Şelâş tarafından da neşredilmiştir.⁴⁵

2.5.1.13. Fevhu's-şezâ fî mes'eleti kezâ

Ebû Hayyân el- Endelüsî'nin eş- Şezâ fî Mes'eleti (ahkâmi) Kezâ adlı eserini tamamlayan risâlede geçen “kezâ” kinayesi yapı, anlam, i'rab ve temyiz yönleriyle ilgili fikhî hükümler açısından ele alınmıştır. Suyûtî'nin el-Eşbâh adlı eserinde bulunan risâle, Ahmed Matlûb (ö.1439/2018) ve Süheyr Muhammed Halîfe tarafından yayımlanmıştır.⁴⁶

2.5.1.14. Mûkîdû'l-ezhân ve mûkîzû'l-vesnân

Bazı şiirlerdeki lugaz kabilinden güç meseleleri ele alan risâle mâna lugazları, lafız lugazları, kavranılması güç işârî lugazları nokta ve hareke değişiminden kaynaklanan zekâ oyunları olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Mısır, Berlin ve Paris'te eserin nüshaları bulunmaktadır. İlk olarak Bulak'ta basılan risâle daha sonra da Hasan İsmâil Merve ve Ali Fevde Nîl tarafından neşredilmiştir.⁴⁷

2.5.1.15. el- mesâ'ilü's-seferiyye fî'n-nahv

Kur'ân-ı Kerîm'i nahiv açısından ele alan ve bazı nahiv konularını açıklayan risâle birçok defa basılmıştır. Eser, Hâtim Sâlih ez-Dâmin (ö.2013) neşriyle Bağdat'ta el-Mevrid mecmuasında yayınlanmıştır.⁴⁸

2.5.1.16. Mesâ'il fî i'râbi'l-kur'ân

Sâhib Ebû Cenâh tarafından neşredilmiştir.⁴⁹

2.5.1.17. Şerhu'l- câmi'i's-sağir fî'l-furû

Hanefi fakihi el-İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö.189/805) el- Câmi'u's-Sağir fî'l-Furû adlı eserinin şerhidir.⁵⁰

⁴⁵Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 204- 205.

⁴⁶Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 204.

⁴⁷Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 205; Arıcı, s. 37- 38.

⁴⁸Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 206; Arıcı, s. 37.

⁴⁹Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

2.5.2. Başka kitaplar içinde basılmış eserleri

İbn Hişâm'ın yukarıda bahsedilenler dışında daha çok risale tarzında yazılan 10- 30 varaktan oluşan bazı eserleri de 1318 Haydarâbâd'da basılan Celâlüddîn es-Suyûtî'ye (ö.911-1505) ait “*el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n Nahv*” adlı kitabının muhtelif sayfaları arasında yer almaktadır.⁵¹

2.5.2.1. İ'tirâzü's-şart ale's-şart

Nahivcilerin iki şart cümlesi için tek cevabın bulunması konusundaki ihtilâflarını özellikle de fikhî ve tefsiri ilgilendiren yönleriyle ele alan eser, Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fi'n-Nahv*'i içerisinde yer almaktadır. A. Abdurrahman Abdürreşâd ve Abdülfettâh Hamûz tarafından yayımlanmıştır.⁵²

2.5.2.2. Mesâ'il ve ecvibetühâ

Özellikle Kur'ân'da i'râbı güç olan mansûb kelimelerle birkaç i'râbı olan kelimelerle ilgilidir. Eser “*Risâle fi İntisâb-Lugaten Fadlen ve İ'râbi Hilâfen ve Eydan ve'l Kelam ala Helumme Cerren*” adıyla da zikredilmektedir. Adı geçen kelimelerin i'râbının yapıldığı bu risâle Mısır'daki Dârü'l- Kutub kütüphanesinde ve Berlin kütüphanesinde yazma olarak bulunmaktadır. Hindistan'da risalenin basımı yapılmıştır. Risale, Ürdün'de Hasan Musa Şair tarafından tahkik edilmiştir.⁵³

2.5.2.3. Muhtasaru'l-intisâf minel keşşâf

Zemahşeri'nin *Keşşâf*'ında bulunan Mu'tezili görüşleri çürütmek için İbnü'l-Müneyyir (ö.683/1284) tarafından kaleme alınan *el-İntisaf Mine'l-Keşşâf* adlı kitabın özetidir. Berlin ve Ezher'de nüshaları mevcuttur.⁵⁴

2.5.2.4. Şerhu'l- kasîdeti'l-lugaziyye fi'l-mesâ'ili'n-nahviyye

Nahiv bilmeceelerini içeren bir kitaptır.⁵⁵

⁵⁰Sancak, s. 209.

⁵¹Sancak, s. 206.

⁵²Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

⁵³Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 206; Arıcı, s. 37.

⁵⁴Sancak, s. 206.

⁵⁵Sancak, s. 207.

2.5.3. Yazma halindeki eserleri

2.5.3.1. Tahlîsü’ş-şevâhid ve telhîsü’l-fevâ’id

Şerhu’ş-şevâhid, Havâşi İbnü’n-Nâzım gibi isimleriyle de bilinen eser, İbnü’n-Nâzım diye tanınan Bedreddîn b. Mâlik’in (ö.686/1286) *Elfiyye*’ye yazmış olduğu şerhteki örnek beyitlerin açıklamasına aittir. Ancak eser tamamlanamamıştır. Abbas es-Salihî tarafından tahkik edilerek Beyrût’ta neşredilmiştir.⁵⁶

2.5.3.2. Şerhu cümeli’z-zeccâcî

Ez- Zeccâcî’nin *el-Cumel* kitabına yazılan şerhtir. Halep’te bulunan Ahmediye Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ali Muhsin Îsâ Mâlullâh tarafından neşredilmiştir.⁵⁷

2.5.3.3. Mes’ele fi şerh hakîkatı’l-istifhâm ve’l-farkı beyne edevâtih

Eser, Türkiye’de bulunan Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁵⁸

2.5.3.4. el- mebahîsü’l-murdiyye el-müte’allika bi-meni’s-şartıyye

Takıyyüddîn es-Sübkî’nin (ö.756/1355) şart edatlarından “men” hakkında sorduğu üç soruyla bağlantılı olarak şartla alakalı bazı nahiv ve fıkıh meselelerini incelemektedir. 2 cilt halinde Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye’de üç nüshası mevcuttur. 1987 yılında Mazin Mübârek tarafından tahkik edilmiştir.⁵⁹

2.5.3.5. Havâşin’alâ’l-elfiyye

Hâdî Nehr bu eseri mevcut olmayan eserler arasında zikretmektedir. Ancak Mısır’da Dâru’l-Kutub kütüphanesinde 187 nolu yerde mahtut (elyazma) şekilde bir nüsha bulunmaktadır. Suyûtî ve İbnü’l-İmâd tarafından kitap zikredilmiştir.⁶⁰

2.5.3.6. Mes’ele fi ta’addudi ma ba’de illâ alâ selâseti aksâm

Eser, Türkiye’de bulunan Hüsrev Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır.⁶¹

2.5.3.7. Risâle fi isti’mali munâda fi tis’ âyât mine’l kur’ân

Berlin Kütüphanesinde mevcuttur.⁶²

⁵⁶Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Arıcı, s. 37.

⁵⁷Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 204.

⁵⁸Sancak, s. 207.

⁵⁹Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76; Sancak, s. 207; Arıcı, s. 38.

⁶⁰Arıcı, s. 37.

⁶¹Sancak, s. 207.

2.5.3.8. er- ravzatu'l-edebiyte fi űevâhid 'ulûmil arabiyye

Berlin Kütüphanesinde bulunan eser İbn Cinni'nin “*el-Luma*” adlı eserinin űahidlerinin űerhidir.⁶³

2.5.3.9. űevâridu'l-mulah ve mevâridu'l-minah

Ruhun tezkiyesine Akâid, Ferâiz ve dini meselelere dair olup Berlin Kütüphanesinde ve Sahib Ebu Cenah'da bir sureti bulunmaktadır ve müellifin Mesâ'il fi İ'râbi'l-Kur'ân adlı eserine yaptığı tahkikin mukaddimesine de bu eseri almıştır.⁶⁴

2.5.3.10. Telhîsu'd-delâle fi telhîsi'r-risâle

Eserin Mağrib el-Karaviyyûn Camii Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.⁶⁵

2.5.4. Mevcudu bilinmeyen eserleri

1.5.4.1. et-tahsil ve't-tafsîl li kitâbi't-tezyîl ve't-tekmîl

Cemâlûddîn Abdullâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî'ye (ö.672/1274) ait olan Teshîlû'l-Fevâ'id ve Tekmîlû'l-Makâsîd adlı kitaba űerh olarak yazılmıştır. Kaynaklarda bu eserin birden fazla cildi olduğu belirtilmektedir.⁶⁶

2.5.4.2. et- tezkire fi'n-nahv

İbn Hacer el-Askalânî, Suyûtî, Ziriklî ve űevkânî gibi terâcim kitapları yazarları bu eserin on beş ciltlik bir kitap olduğunu zikretmişlerdir.⁶⁷

2.5.4.3. Refü'l hasâse kurrâe'l-hulâsa

İbn Hacer ve Suyûtî tarafından eserin dört cilt olduğu belirtilmiştir.⁶⁸

2.5.4.4. el-câmiu'l-kebîr fi'n-nahv

Eserden Suyûtî Buğyetü'l-Vu'ât'ta bahsetmiştir.⁶⁹

⁶²Sancak, s. 207.

⁶³Sancak, s. 207.

⁶⁴Sancak, s. 207.

⁶⁵Sancak, s. 208.

⁶⁶Suyûtî, Vuat, II, s. 69; Sancak, s. 207; Arıcı, s. 38.

⁶⁷Suyûtî, Vuat, II, s. 69; Sancak, s. 207; Arıcı, s. 38.

⁶⁸Suyûtî, Vuat, II, s. 69; Arıcı, s. 38.

⁶⁹Suyûtî, Vuat, II, s. 67; Sancak, s. 208.

2.5.4.5. İbn mâlik'in et-teshil'ine haşiyeler

2.5.4.6. Kifâyetu't-ta'rif fi 'ilmi't-tasrif

İsmail Paşa tarafından Keşfu'z Zünun zeylinde bahsedilmiştir.⁷⁰

2.5.4.7. el-kavâ'idu'l-kubrâ fi'n-nahv

Eseri Muhyiddîn el-Kâfiyecî "*el-İhkâm*", Muhammed b. Halil el-Basravî de "*Şerhu'l-İrşad*" isimleriyle şerhetmişlerdir. Ebü'l-Bekâ el-Mısırî tarafından da nazma çevrilmiştir. Suyûti bu son iki eserden farklı kitaplar olarak bahsetse bile aslında bu iki eserin *Kavâ'idu'l-İ'râb* ile aynı kitap olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

2.5.4.8. el- kavâ'idu's-suğrâ fi'n-nahv

Suyûti bu son iki eserden *Buğyetü'l-Vu'at*'da bahsetmektedir.⁷²

2.5.4.9. Risâle fi ahkâmı "lev" ve "hattâ"

2.5.4.10. Şerhu'l-burde

Bûsirî'nin *Kasidetü'l Burde el-Mevsûme bi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye fi Medh Hayri'l-Bedriyye* adlı manzum eserine yazılan şerhtir.⁷³

2.5.4.11. Şerhu't-teshil

Müsvedde olduğu söylenmektedir. Eser, İbn Mâlik'in *et-Teshili*'nin şerhidir.⁷⁴

2.5.4.12. 'Umdetu't-tâlib fi tahkîki tasrîfi ibni'l-hâcib

İki ciltten oluşmaktadır. İbn Hâcib'in sarfla alakalı *eş-Şâfiye* adlı eserine yazılan şerhtir.⁷⁵

Adı geçen eserlerin dışında *Şerhu Ebyât İbn Nâzım*, *Şerhu's-Şevâhidi'l-Kubrâ fi'n-Nahv* ve *Şerhu's-Şevâhidu's-Suğra fi'n-Nahv* gibi çaşmaları da eklememiz mümkündür.

⁷⁰Sancak, s. 208.

⁷¹Arıcı, s. 38.

⁷²Sancak, s. 208.

⁷³Sancak, s. 209.

⁷⁴Sancak, s. 209.

⁷⁵Sancak, s. 209.

2.5.5. Diğer eserleri

2.5.5.1. Nüzhetü't-tarf fî ilmi's-sarf

Ahmed Abdülmecîd Herîdî tarafından İbn Hişâm'a ait olarak yayımlanan eserdir ve birçok kaynakta da Ahmed el-Meydânî'ye (ö.518/1124) nisbet edilmektedir.⁷⁶

2.5.5.2. Hallü elgâz ve mesâ'il i'râbiyye fî'l-âyâti'l-kur'âniyye ve'l-ehâdîsi'n-nebeviyye

Muhammed İbrâhim Sâlim tarafından neşredilmiştir.⁷⁷

2.5.5.3. İ'râbü fâtihati'l-kitâb ve'l-bakara

Muhammed Saffet Mürsî tarafından neşredilmiştir.⁷⁸

2.5.5.4. Nüktetü'l-i'râb

Cümle ve hükümleri, şibh-i cümle ve yirmi beş edatın mâna i'rab hallerini ele alan risâle *Mugni'l-Lebîb*'in özeti gibidir.⁷⁹

2.5.5.5. Risâle fî tevcîhi'n-nasb fî i'râbi kavlihim “fazlen ve lugaten ve ıstılâhan ve hilâfen ve eydan ve hellümme cerren”

Eser aynı adla Hasan Mûsâ eş-Şâir tarafından *Min Resâ'ili İbn Hişâm en-Nahviyye* içinde, *el-Mesâa'ilü's-Seferiyye* adıyla Hasan İsmâil Merve ve *Tevcîhü Ba'zi't-Terâkîbi'l-Müşkile* adıyla Abdullah el-Hüseynî Hilâl tarafından yayımlanmıştır.⁸⁰

2.5.5.6. Mes'eletü'l-hikme fî tezki'ri “karîbin” fî kavlihî te'âlâ “inne rahmeta'llâhi karîbün mine'l-muhsinîn”

Müellif, âyetle müennes olan “rahmet” kelimesinin haberi olduğu halde müzekker olarak getirilen “karîb” kelimesi için eski nahivcilerin yaptığı on dört yorumu değerlendirmektedir.⁸¹

⁷⁶Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

⁷⁷Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

⁷⁸Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

⁷⁹Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

⁸⁰Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

⁸¹Özbalıkçı, “İbn Hişâm en-Nahvî”, s. 76.

2.5.5.7. İ‘râbü “ lâ ilâhe illallâh”

Küçük bir risaleden oluşan bu eser 12 sayfadır. Arif Hikmet Kütüphanesinde yer almaktadır. Hasan Musa Şair tarafından tahkik edilmiş olup 1988 yılında İstanbul Üniversitesi Dergisi’nde neşredilmiştir.⁸²

Bu bölümde Müellifin hayatı hakkında bilgi verilerek yaşadığı dönem ve ilmi çalışmalarında göstermiş olduğu gayret hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Yetiştirdiği talebeler ve kendisinden sonra birçok kişinin faydalandığı eserler hakkında genel bir bilgi sunuldu.

⁸²Arıcı, s. 38.

3. İSTİŞHÂD VE ŞERHU ŞÜZÛRÎ'Z-ZEHEB

İbn Hişâm, *Şerhu Şüzûrî'z-Zeheb* adlı eserinde nahiv ilminin asıl kaynakları olarak kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm, Hadis-i şerif ve şairlerin sözlerini delil olarak gösterdiği için bu bölümde öncelikle delil getirme yani istişhâda değinilip daha sonra da kitapta yer alan ayetler nahiv açısından ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1. İstişhâd

3.1.1. İstişhâdın tanımı

Lügat manası شَهِد kökünden türemiş olan istişhâd “mevcut olmak, şahit olmak, kesin haber vermek, hazır bulunmak, görmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁸³

İstif'al babından gelen mastarı الاستشهاد ise “ bir kimsenin şahitliğini istemek, şahitlik hususunda birinin yardımını istemek ve bir şeyi delil olarak sürmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İstişhâd kelimesi yerine el- ihticâc/ الإحتجاج ve el- istidlâl/ الإستدلال kelimeleri de kullanılmaktadır.⁸⁴

Terim manası ise söylenen bir sözü pekiştiren ve doğruluğunu ispatlayan atasözü, vecize ve temsil niteliğindeki bir sözü kullanma manasına gelen edebi sanata denir. Arapça bir kelime ya da cümlelerin kullanış vaz'ının sıhhatini, bir kâidenin doğruluğunu ya bir ayetten ya bir hadisten ya da hafızası sağlam ve fasih konuşan bir Arap'tan sahih bir senetle gelen bir dille ispat etmektir.⁸⁵

3.1.2. İstişhâdın kaynakları

Nahiv ilminin tespitinde üç asıl kaynak olarak Kur'ân-ı Kerîm, Hadis-i şerif ve şairlerin sözleri kabul edilmiştir. Ancak bunların yanında dördüncü bir kaynak olarak kıyas da kabul edilmiştir.⁸⁶

⁸³Nusrettin Bolelli, “ Nahivde Hadîsle İstişhâd Meselesi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı: 6, 1987, s. 167; İbn Manzur, III, s. 238- 239; Mehmet Mahşuk Acar, *Şerhu İbn 'Akîl'deki Şâhid Âyetlerin İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2015, s. 1; İsmail Demir, s. 17; Abdullah Bedava, “ İbn 'Aşûr'un Tefsirinde İstişhâd Yöntemi”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2018/ 1, s. 313; Şehmus Ülker, “ Şerhu İbn 'Akîl'de İstişhâd Yöntemi”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 23, 2019, s. 810.

⁸⁴Bolelli, s. 165; İbn Manzur, III, s. 239- 243; Acar, s. 1; Demir, s. 17- 18.

⁸⁵Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el- Efgânî ed-Dımaşkî, *fî Usûli'n-Nahv, Mektebu'l İslamiyye*, Beyrût, 1987, s. 6; Bolelli, s. 165; İsmail Durmuş, “ İstişhâd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, XXIII, s. 397; Özbalkıç, s. 65; Demir, s. 18; Acar, s. 1; Bedava, s. 313; Ülker, s. 810- 811.

⁸⁶Suyûtî eş-Şâfiî, *el-İktirah*, s. 39; Özbalkıç, s. 52; Hüseyin Avcı, s. 26- 27; Acar, s. 2; Bedava, s. 314.

3.1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm, daha gramer kâidelerinin tespitine başlanmadan önce Arapların yadırgamadıkları, herkesin hayranlık duyduğu bir üslup ve tarzda edebiyat dünyasına meydan okuyacak tarzda gelmişti. Belagat ve fesahat açısından da eşsiz bir dil örneğini temsil etmiş bu kitap, kendisinde herhangi bir şüphe ve tartışma bulunmayan tek kaynaktır. Arapça isti'mallerin aslî kalıplarını güvenilir bir şekilde koruyarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bu özellikler dilin kâideleri belirlenirken Kur'ân ve onun kıraatleri, kıyasa asıl teşkil eden metinler arasından en muteberi kabul edilmiştir.⁸⁷

3.1.2.2. Hadis-i şerifler

Arap Dili âlimleri, gramer kâidelerinin konulmasında, lügavi lafızları belirlemede ve kelime isti'mallerinde Kur'ân-ı Kerîmle Arap şiiri kadar hadislerin de yerinin önemini dile getirmişlerdir. Hadislerin Arapça'nın dil yapısındaki etkisinden dolayı Arap dilinin hem bozulmasını önlemiş hem de zenginleşmesine katkı sağlamıştır.⁸⁸

H. Peygamberin (s.a.v.) insanların en fasihi, en özlü ve tatlı sözlüsü olduğu konusu tüm âlimlerin ittifak ettiği bir husustur. Aynı zamanda az kelime ile çok mana ifade eden ve belagatte örnek olarak alınan hadislerine “cevami'ul-kelim” olarak söylenmesi de sözlerinin Arap dilinde örnek almaya ne kadar layık olduğunu göstermektedir.⁸⁹

İlk nahiv âlimleri Arap dilinin sentaks kâidelerini belirlerken çalışmalarına birinci derecede Kur'ân ve cahiliye şiirlerini ölçü alıp bazı zayıf hadislerle delillendirmeye pek yer vermemişlerdir. Bu konu dilcileri iki gruba ayırmıştır. Bazı dilciler hadisleri şahid göstermenin yanlışlığını bazıları ise doğruluğunu savunmuştur.⁹⁰

Başını İbn Daî (ö.680/1281), ez-Zaîc (ö.337/949) ve İbn Harûf (ö.609/1212) gibi dil âlimlerinin çektiği bir grub “ Hadisler rivâyet edildiği zaman lafzıyla değil manen rivâyet edilmiştir ve bu hadisleri rivâyet edenler çokça lahn yapmıştır. Bundan dolayı da hadisle istişhâd caiz değildir.” görüşünü savunmaktadır.

İlk görüşe karşılık İbn Mâlik (ö.671/1274) ve İbn Hişâm (ö.218/833) gibi dil âlimlerine göre ise “ Eğer râvi nelerin manayı değiştireceğini veya noksanlaştıracığını

⁸⁷Hannâ el-Fâhûri, el-Cami' fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabi, 1. Baskı, Dârü'l-Cil, Beyrût, 1986, I, s.333; Suyûtî, el-İktirah, s. 39; Özbalıkçı, s. 52; Ülker, s. 813.

⁸⁸Bolelli, s. 165- 166; Özbalıkçı, s. 201; Mehmet Şirin Çıkar, Nahivciler ve Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar, İSAM Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009, s. 48- 49; Demir, s. 20; Ülker, s. 816.

⁸⁹Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Mes'elesi I”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 1990, s. 73; Özbalıkçı, s. 204; Çıkar, s. 51; Demir, s. 20; Bedava, s. 314.

⁹⁰Bolelli, s. 166; Tural, s. 70; Suyûtî, el-İktirah, s. 43- 44; Özbalıkçı, s. 201; Çıkar, s. 51; Demir, s. 20; Bedava, s. 314; Ülker, s. 816.

biliyorsa, kelimenin cümle içindeki yerini biliyor ve lügat ilminin inceliklerine vakıf ise, onun rivâyet ettiği hadislerle istişhâd caizdir. Zira cevaz vermeyenlerin zikrettiği hususlar Arap şiiri için de fazlasıyla söz konusudur.” diyerek buna karşı çıkmış ve sebeplerini ortaya koymuşlardır. Bu iki görüşün arasında Şâtibî’nin (ö.790/1388) öncülüğünü yaptığı orta bir görüş daha vardır. Bu âlimlere göre ise “ Lafzıyla nakle itina gösterilen hadislerle istişhâd edilmesinde bir sakınca yoktur.” görüşüdür.⁹¹

3.1.2.3. Şairlerin sözleri

Arap dilinde şairlerin sözleri de istişhâd olarak kullanılırdı. İlk olarak şiirlerin istişhâd olarak kullanılması Abdullah b. Abbas’ın (ö.68/687-688) Kur’ân’da bulunan bazı garip kelimeleri açıklamak amacıyla başvurması suretiyle başladığı bilinmektedir.⁹²

Arap Edebiyatı şiirleriyle istişhâd edilip edilmemesi açısından şairler tabakalara ayrılmaktadır. Buna göre Klasik Arap Şiiri olarak bilinen cahiliye dönemi şiiri sonraki nesillere sözlü olarak aktarılmış ve bu dönemdeki şairlere de “Muhadramûn” denmiştir. İslâm’ın ilk döneminde yani Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde yetişenlere “Mutekaddimûn” ve yeni şairlere de “Müvelledûn” ve “Muhdesûn” denilmiştir. Lügat, sarf ve nahiv gibi ilimlerde ilk üç gruptaki şairlerin şiirleri istişhâd için caiz görülmüştür. En son 150 yılına kadar devam eden bu dönem “İhticac (İstişhâd) Asrı” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde şiirleriyle istişhad edilen son şairi de h. 150 yılında vefat eden İbn Harme’dir.⁹³

3.1.2.4. Kıyas

Âlimler tarafından nahiv kuralları belirlenirken nakille sabit hususlara benzerlerini hamletmek suretiyle nakledilmeyenleri de içerecek şekilde genel kurallar konulmuştur. Bunun sebebi, kurallar kapsamındaki her hususun nakledilmesinin neredeyse imkânsız olmasından dolayıdır. Bu yöntem Arap dilinin sadece nakledilenlere bağlı kalmaktan kıyâs yoluyla kurtarılmış ve alanı da genişletilmiştir. Örneğin nâib-i fâil, fiilin kendisine isnad

⁹¹Bolelli, s. 166- 172; Tural, s. 70- 71; Suyûtî, el-İktirah, s. 44- 46; Özbalıkçı, s. 201; Çıkar, s. 52; Demir, s. 20- 22; Bedava, s. 314- 316; Ülker, s. 816.

⁹²Mehmet Reşit Özbalıkçı, “Arap Dilinde İlk İstişhâd”, D. E. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, 1989, s. 370; Suyûtî, el-İktirah, s. 48; İsa Güceyüz, Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Erzurum, 2015, s. 50; Bedava, s. 316.

⁹³Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, XXX, s. 393; Murteza Bedir, “ Mutekaddimîn ve Müteahhirîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006, XXXII, s. 186; Rahmi Er, “Müvelledûn” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006, XXXII, s. 227; Çıkar, s. 50; Kenan Demirayak, Arap Edebiyatı Tarihi- I Cahiliye Dönemi, 3. Baskı, Fenomen Yayınları, Kayseri, 2014, II, s. 96; Demir, s. 23- 24; Bedava, s. 317; Ülker, s. 818.

edildiği isimdir ve fâil gibi merfu olmalıdır şeklinde kıyas yoluyla yani şahit göstererek fâilin hükmünü almıştır. Bu sebeple kıyasın nahiv açısından önemi dilciler tarafından da göz ardı edilmemiştir.⁹⁴

3.2. Şerhu Şüzûri'z-Zeheb

Bu bölümde İbn Hişâm'ın Şerhu Şüzûri'z-Zeheb adlı eserinde istişhâd ettiği ayetleri nahiv açısından ele almaya çalışacağız.

3.2.1. Mukaddime

İbn Hişâm, Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salat ve selam getirdikten sonra eserin amacını belirten bir mukaddime yazmıştır.

“İlk söyleyeceğim şey: En cömert ve yüce olan Allah'a hamdediyorum. O Allah ki yazmayı öğretti, insana bilmediğini öğretti. Sonra âlemler için rahmet olarak gönderilene ve muttakilere imam olana, amel edenler için rehber olana salat ve selam gönderiyorum. O, ümmi olan nebi, Arap olan Resul Muhammed'dir(s.a.v). İnsanları hidayete çağıran ehli üzerine, dinin temellerini yükselten ashabları üzerine de selam olsun.

Bu, Arap kelimasını bilmek için Şüzûru'z-Zeheb diye isimlendirilen muhtasar olan kitabı şerh ettiğim kitaptır. Bu şerhte delilleri tamamladım ve metinde ele alınmamış olanları topladım ve kitabı okuyanlar için dağınık halde olan meseleleri toplamasına imkân verdim. Bu şerhte ibarelerin açık olmasını istedim, gizli işaretleri istemedim. Kaide ve hükümleri yaymayı değil, aksam ve lafızları yaymadan bir araya getirmeyi amaçladım. Metinde bir şiirle karşılaştığımda onun irabını yapmaya çalıştım. Ne zaman garip bir lafız gelse o garipliği giderecek bir lafızla onu açıklayacağım. Her ne zaman bir konuyu bitirdiğimde o konuyla alakalı bir ayetle bitireceğim. Sonrasında eğer ayetin ihtiyacı varsa irabını, tefsirini veya tevilini de yaparım. Bunda amacım okuyucuyu eğitmek ve bu kitabın benzerlerine yol gösterici olmaktır.

Bu kitapla bana ve sizlere Allah'ın yardımını dilerim. Çünkü O, yakın olan ve duaları kabul edendir. Benim tevfikim ancak Allah iledir. Sadece O'na tevekkül ettim ve O'na da döneriz.”⁹⁵

⁹⁴Özbalıkcı, s. 59- 61; Çıkar, s. 52.

⁹⁵Cemâlüddîn Abdullâh b. Hişâm el-Ensârî, Şerhu Şüzûri'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-'Arab, thk. Barakat Yousef Haboud, Beyrût, 2019, s. 18.

3.2.2. Kelime ve kısımları

3.2.2.1. Kelimenin tarifi

Kelime, tek bir kavldır (sözdür).⁹⁶

Kelimenin üç lûgat iki de manası vardır.

Lûgat türlerine gelince ilki **كَلِمَةٌ** 'dur. **نَبَقَةٌ** veznine göre en fasih olan da budur. Hicaz ehlinin lûgatı da bu şekildedir. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu şekilde kullanılmıştır. Cemisi **كَلِمٌ** gibi 'dur. İkinci lûgat ise **كَلِمَةٌ** 'dur. **سِدْرَةٌ** vezni üzerinedir. Diğer lûgat ise **كَلِمَةٌ** 'dur. **تَمْرَةٌ** vezni üzerinedir. Son iki vezin Temim ehlinin kullanımındır. İlkinin cemisi **سِدْرٌ** gibi **كَلِمٌ** , ikincisi **تَمْرٌ** gibi **كَلِمٌ** 'dur.

فَعْلٌ vezni üzere olan her kelime her üç lûgatte de okumak caizdir. Ancak orta harfi boğaz harfi (ا، ء، ه، ح، ع، غ، خ) olursa dördüncü bir lûgat gerekir. Birinci harf ikinci harfe kesra olma bakımından tabi olarak gelecektir. **فَعْلٌ** ve **شَهْدٌ** gibi.

Manalarına gelince onlardan biri istilahidir (yani tek bir sözdür).

Sözden (kavlden) kastedilen manaya delalet eden lafızdır.⁹⁷ **رجل** ve **فرس** gibi. Çizgi bir manaya delalet etse bile lafız değildir. Mühmel de bir lafızdır ama manaya delalet etmez. (Zeydin tersi deyz diye okunur ancak anlamı olmaz.) Çizgi, mühmel ve benzeri şeyler söz olarak isimlendirilemez.

Müfretten kastedilen lafzın parçasının, manasının parçasına delalet etmemesidir. Örneğin **رجل** kelimesinin harfleri **ل، ر، ج** 'dir. Ancak bu harfler tek başına bir manaya delalet etmemektedir. Ancak **غلام زيد** mürekkebtir. Çünkü her cüzü- **غلام** ve **زيد** cümlelerin delalet ettiği manaya delalet etmektedir.

Manalarından ikincisi sözlükle ilgilidir. O da faydalı cümlelerdir.

(رَبِّ ارْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ)

“ 99. Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki,100. terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım ”⁹⁸ Diyen kişinin sözüne karşılık Allah'ı Teâla şöyle buyurdu:

(كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا) “Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir”⁹⁹

⁹⁶Şeyh Mustafa Galâyyînî, Câmiu'd- Durûsi'l-Arabiyye, 30. Baskı, Mektebetü'l Asriyye, Beyrût, 1994, I, s. 9; İbn Hişâm en-Nahvî, Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, 4. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, s. 27; Sarı, M., el-Mevârid Arapça Türkçe Lûgat, İpek Yayın Dağıtım Paz. A. Ş. , İstanbul, 2007, s. 1325; Kadir Güneş, Arapça- Türkçe Sözlük, Ravza Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1031.

⁹⁷Komisyon, el Müncid fil Lûgatil Arabiyyetil Muâsirâ, İstiklal Yayıncılık, Tahran, 2006, s. 1245; Mehmet Yakışık, Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van, 2013, s. 1.

⁹⁸Mü'minûn: 23/ 99-100.

كَلَا Arapça’ da üç vecih üzere gelir.

1- زجر ve ردع: Engellemek, azarlamak gibi anlamlara gelir.¹⁰⁰

2- حقا: Gerçekten, doğrusu, şüphesiz, hakça.

3- إي: Evet, gerçekten. (yemin ifadesinden önce gelirse bu anlamda kullanılır).¹⁰¹

Birinci vecih bu ayette kullanılan anlamdır. Yani bu sözden vazgeç, geri dönüş yoktur anlamına gelmektedir.

İkinci vecihe gelince;

(كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّا) “Hayır, insan mutlaka azgınlık eder.”¹⁰²

Bu ayeti kerimede حقا anlamındadır. Çünkü bu ayetten önce زجر fiilinin anlamı olan engelleme ifade edecek bir şey geçmemiştir. Bundan dolayı حقا en uygun olanıdır.

Üçüncü vecihe gelince; إي anlamındadır. Kasemden önce gelmiştir.¹⁰³

(كَلَّا وَالْقَمَرَ) “ Hayır, aya andolsun.”¹⁰⁴

3.2.2.2. Kelimenin kısımları

Kelime; isim, fiil ve harftir.¹⁰⁵

Kelime üç çeşittir. Bu üç çeşit (isim, fiil ve harf) dışında başka bir şey yoktur. Eğer kelime başka bir şeyin manasıyla bir şeye işaret ederse o harftir. Eğer içinde bir zaman anlamı varsa ve başka bir kelimeye ihtiyaç duymuyorsa o fiildir. Bunlar dışında zamana delalet etmeyen bir kelimeyse o da isimdir.

Bu üç çeşit kelimenin hem istilahi hem de lügavi anlamı vardır.¹⁰⁶

- **İsmin terim ve lügat anlamı**

İsim istilahi olarak; üç zamanla (mazi, muzari ve emir) yakınlığı olmayan kendi içinde bir manaya delalet edendir.

Lügatte ise bir şeyin alametidir.¹⁰⁷

- **Fiilin terim ve lügat anlamı**

Fiil istilahi olarak; üç zamandan birisiyle yakınlığı olan kendi içinde bir manaya delalet edendir.

⁹⁹Mü'minûn: 23/ 100.

¹⁰⁰Serdar Mutçalı, Arapça- Türkçe Sözlük, Dağarcık, İstanbul, 1995, s. 318, 354.

¹⁰¹Mutçalı, s. 34.

¹⁰²Alak: 96/ 6.

¹⁰³İbn Hişâm, s. 19- 20.

¹⁰⁴Müddesir: 74/ 32.

¹⁰⁵Galâyyînî, I, s. 9; Muhammed et-Tayyib İbrâhim, İrabü'l-Kur'an'il-Kerîm-Müeyesser, 1. Baskı, Dârü'n-Nefais, 2001, s. 10.

¹⁰⁶İbn Hişâm, s. 21- 22.

¹⁰⁷İbn Hişâm, s. 22.

Lügatte ise failin meydana getirdiği olaydır.¹⁰⁸

- **Harfin terim ve lügat anlamı**

Harf terim olarak; Başkalarıyla bir manaya delalet edendir.

Lügatte ise bir şeyin kenarı anlamına gelir. **حرف الجبل** (Dağın eteği) gibi.

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ)

“ İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’a kıyıdan kenardan kulluk eder ”¹⁰⁹

Kur’ân-ı Kerîm’deki bu ayeti kerime bu anlama delil olarak getirilmiştir.¹¹⁰

İsim ve alametleri

İsim; **ال**’i veya nidayı veya isnadu ileyi kabul edendir.

- **İsmin alametlerinden **ال**’i kabul etmesi**

İsim, zikredilen üç alametle diğer iki karşıtıdan (fiil ve harf) ayrılır. Bu alametlerden birisi **ال**’dir. Bu ifade elif ve lam şeklinde kullanmaktan daha iyidir. **هل** ifadesinde he ve lam demememiz gibi.¹¹¹

- **İsmin alametlerinden: Nida**

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ) “ Ey Peygamber ”¹¹²

(يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ) “ Ey Nûh! (gemiden) esenlikle in ”¹¹³

(يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ) “ Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz ”¹¹⁴

(يَا هُودُ مَا جِئْنَا بِبَيِّنَةٍ) “ Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedi ”¹¹⁵

(يَا صَالِحُ انْقِنَا) “ Ey Salih! Bize getir ”¹¹⁶

(يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكَ تَأْمُرُكَ) “ Ey Şu’ayb! Sana namazın mı emrediyor ”¹¹⁷

Başına **يا**’nın geldiği bütün lafızlar nidadır.¹¹⁸

- **İsmin alametlerinden isnadu ileyi**

İsnadu ileyh: İster fiil, ister isim, ister cümle olsun kendisiyle faydanın tamamlandığı şeyin ona isnad edilmesidir.

Fiile isnad edilmesi **قام زيد** gibi. **قام** fiildir, müsneddir. **زيد** isimdir, müsnedun ileyhtir.

İsme isnad edilmesi **زيد أخيك** gibi. **أخ** müsned, **زيد** müsnedun ileyhtir.

¹⁰⁸İbn Hişâm, s. 22.

¹⁰⁹Hac: 22/ 11.

¹¹⁰İbn Hişâm, s. 23.

¹¹¹İbn Hişâm, s. 24.

¹¹²Enfal: 8/ 64.

¹¹³Hûd: 11/ 48.

¹¹⁴Hûd: 11/ 81.

¹¹⁵Hûd: 11/ 53.

¹¹⁶A’râf: 7/ 77.

¹¹⁷Hûd: 11/ 87.

¹¹⁸İbn Hişâm, s. 26.

أنا ise التاء ve قام fiildir ثٌ ya isnad edilmiştir. أنا قمت gibi. Cümleye isnad edilmesi 'ye isnad edilen bir cümledir.

Bu alamet (isnadu ileyh) ismin en faydalı alametlerindendir.

(قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِو وَمِنَ التِّجَارَةِ) “De ki: Allah ’ın yanında bulunan, eğlence ve ticareten daha hayırlıdır”¹¹⁹

(مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ) “ Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır”¹²⁰

Bu iki ayette geçen ما ’nın isim olduğu bu alametle bilinir. Birinci ayette الأخيرة ikinci ayette النفاد ve البقاء kelimelerine ما isnadu ileyhtir. Bu ayetlerde ما ’nın ismi mevsul olduğuna hükmedilmiştir.

Aynı şekilde; (وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاجِرٌ)

“Sağ elindeki(değneğini) at ki, onların yaptıklarını yutsun. Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir”¹²¹

Bu ayette de ما ’nın isim olduğu anlaşılır. ما burada da الذي anlamında ismi mevsuldür. صنعوا sıladır. Aid zamir mahzuhtur. كيد haberdır.¹²²

Fiilin kısımları ve alametleri

Fiil ya mazidir ve sakın olan tenis ta’yı kabul edendir. قامت ve قعدت gibi. نعم و بئس و. Fiil ya da emirdir. Ya-i muhatabayı kabul etmekle birlikte talebe(isteğe) işaret edendir. قومي gibi. هات و تعال de emir fiildir. Ya da fiili muzaridir. لم kabul edendir. لم يقم gibi. Muzari fiilin başlaması "نأيت" harflerinden birisiyledir. Rubai mazi bir fiilin muzarisi olursa ilk harfi dammelidir. أجيب و أخرج gibi. Ya da bunun dışında olanlar (üç, beş veya altı harfli olan fiiller) fethadır. أستخرج و أضرب gibi.¹²³

• Mazi fiilin alametleri

Mazi fiilin alameti sakın olan ta-i tenisedir. قامت – قعدت gibi.

ليس- عسى- عسى kelimeleri isim olmayıp fiildir. İbnü’s- Serrâc (ö. 316/ 929), Sa’leb, Fârisî ve Ferrâ böyle kabul etmektedir. هذ ظالمة فعست أن تفلح gibi.¹²⁴

¹¹⁹Cum’a: 62/ 11.

¹²⁰Nahl: 16/ 96.

¹²¹Tâ Hâ: 20/ 69.

¹²²İbn Hişâm, s. 27- 28.

¹²³İbn Hişâm, s. 28.

¹²⁴İbn Hişâm, s. 29- 30.

- **Emir fiilin alametleri**

Emir fiilin alameti iki şeyin olmasıdır. Birincisi talebe işaret etmesi ikincisi ise muhatab ta'sını kabul etmesidir.¹²⁵

(فُكِّلِي وَاشْرِبِي وَقَرِّي عَيْنًا) “Ye, iç, gözün aydın olsun.”¹²⁶

- **Muzari fiilin alametleri**

Muzari fiilin alameti başına لم 'i kabul etmesidir. لم يقعد gibi. "نأيت" harflerinden birisiyle başlaması gerekir.¹²⁷ تقوم يا زيد - تقوم زيد - أقوم - يقوم زيد örneklerinde olduğu gibi. Eğer mazi dört harfli değilse bu harflerin fetha olması vaciptir. İster fiil rubaiden az ister fazla olsun. ينطلق يستخرج gibi. Eğer rubai ise damme olarak gelir. Bu harflerin hepsi ister asli olsun دحرج يدحرج gibi ister zaid olsun يجيب أجاب gibi. أجاب 'nin vezni أفعل 'dir.

(لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ (3) وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (4))

“3. O'ndan çocuk olmamıştır(kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır(kimsenin çocuğu değildir). 4. Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”¹²⁸

Bu ayetler muzarinin örneklerindendir. لم harf-u cezmdir. Muzariyi nefy eder. Maziye dönüştürmesi zaman itibariyledir. يقوم زيد örneğinde nasb ve cezm olmadığı için merfudur. Şimdiki ve gelecek zaman ihtimali vardır. Başına لم geldiğinde onu cezm eder. Anlamı geçmiş zamanı ifade eder.

Birinci fiil olan لم يلد 'de müstetir zamir vardır ve fail olması itibariyle merfudur. İkinci fiil olan لم يولد 'de ise yine müstetir zamir vardır ve naibul failin yerine geçtiği için merfudur. Üçüncü fiil olan لم يكن 'da zamir yoktur ve zahir olan أحد 'i ref etmiştir. كان, أحد 'nin ismi كفوا de onun haberidir.¹²⁹

Harfin alametleri ve çeşitleri

İsim ve fiil dışındakiler harftir. لم - في - هل gibi.

Harf, isim ve fiil için zikredilen alametlerden hiçbirini kabul etmemekle bilinir.¹³⁰

Harf üç çeşittir:

1- İsme ve fiile dâhil olanlar

(فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ) “Şimdi siz şükrediyor musunuz?”¹³¹

¹²⁵İbn Hişâm, s. 30.

¹²⁶Meryem: 19/ 26.

¹²⁷Ali Hastaoglu ve diğerleri, Metinli Arapça Dilbilgisi, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1970, s. 28.

¹²⁸İhlas: 112/ 3-4.

¹²⁹İbn Hişâm, s. 32- 33.

¹³⁰Çağmar, s. 26.

Bu ayet harfin isme dâhil olmasına örnektir.

﴿وَهَلْ آتَيْكَ نَبُؤُا الْخَصْمِ﴾ “Sana davacıların haberi geldi mi?”¹³²

Bu ayet ise harfin fiile dâhil olmasına örnektir.

2- Sadece isme dâhil olanlar

﴿وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ﴾ “Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır.”¹³³

3- Sadece fiile dâhil olanlar

﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ “O’ndan çocuk olmamıştır(kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır(kimsenin çocuğu değildir).”¹³⁴

Bu olumsuzluk bazen menfi munkatı bazen içinde olduğu zamana kadar devam eder bazen de süreklilik- ebediyet ifade eder.

1- Menfi munkatı;

﴿لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ “İnsan (henüz) anılır bir şey değilken.”¹³⁵

Bundan sonra devam etti.

2- İçinde bulunduğu zamana kadar devam etmesi;

﴿وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾ “Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.”¹³⁶

3- Süreklilik- Ebediyet ifade eden;¹³⁷

﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ (3) ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ (4) “3. O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). 4. Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.”¹³⁸

3.2.3. Söz ve i‘rab

3.2.3.1. Sözün terim ve lügat anlamı

Söz, lafzı manaya delalet edendir, fayda verendir, söyleyenin kastı dâhilinde söylenir. Sözün iki manası vardır; terim ve sözlük anlamı.

Lügat anlamı; üç manada kullanılır:

¹³¹Enbiyâ: 21/ 80.

¹³²Sâd: 38/ 21.

¹³³Zâriyât: 51/ 22.

¹³⁴İhlas: 112/ 3.

¹³⁵İnsân: 76/ 1.

¹³⁶Meryem: 19/ 4.

¹³⁷İbn Hişâm, s. 33- 34.

¹³⁸İhlas: 112/ 3-4.

Birincisi: Hadestir yani konuşma anlamındadır. Master olarak kullanılmıştır. أعجبني cümlesinde كلامك kelimesi تكليمك anlamındadır. Kelam, bu manada yani master olarak kullanıldığında fiil gibi amel eder.

İkincisi: Faydalı bir lafızla kişinin zihninde oluşan şey anlamındadır. قام زيد veya قد عمرو örneklerinde zihinde Zeyd'in kalkması ve Amr'ın oturması manası oluşur. Bu düşünülen mana kelam olarak isimlendirilir.

Üçüncüsü: Kendisiyle bir faydanın hâsıl olmasıdır. İster lafzen ister hat(yazı) olsun ister işaret olsun ister kişinin durumu o manaya işaret etsin lügatte hepsine kelam denmiştir. Hatta Arapların getirdiği delil ise; القلم أحد اللسانين “Kalem iki dilden birisidir.” Biri konuştuğumuz dil diğeri ise yazdığımız hattır. Dil ile konuşmak da kalem ile yazmak da kelamdır. Mushafın iki kapağı arasındakini “Kelamullah” diye isimlendirmeleri gibi. Kelamullah'ın işaret olduğuna delil ise şu ayeti kerimedir.

(قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّي آيَةً قَالَ أَيْتُكَ إِلَّا تَكَلَّمَ النَّاسُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمَزًا)

“Zekeriya, “Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alâmet ver” dedi. Allah da şöyle dedi: Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir”¹³⁹

Terim anlamına gelince; fayda veren sözdür.¹⁴⁰ Kav1'in tefsiri daha önce geçmişti. (Kavl: Manaya delalet eden lafızdır.) Müfid kelimesine gelince: Bir manaya delalet edip, o mananın üzerinde sükût etmenin sahih(güzel) olmasıdır. Yani konuşan kişi bir cümle kurduğunda karşı taraf onu ayıplamıyorsa, başka beklentiler içinde olmuyorsa o zaman müfiddir (faydalıdır). قام زيد denildiğinde karşı taraf Zeyd'in ayakta olduğunu anlar. قام denildiğinde de “Kardeşin ayağa kalktı” cümlesinden mana anlaşılır. Sadece زيد veya غلام زيد yani “Zeyd” veya “Zeyd'in kölesi” denildiğinde mana anlaşılmıyor. Aynı şekilde ismi mevsul ve sıra cümlesi ile de cümle tam olmaz. الذي قام أبوه “ Babası ayağa kalkan” örneğinde olduğu gibi. Bu söylenen müfid olarak isimlendirilemez. Dolayısıyla söz değildir. Çünkü onun üzerinde sükût etmek sahih değildir.¹⁴¹

Lisan-ı halin söz olduğuna delil:

(قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ) “İkisi de(yer ve gök), “İsteyerek geldik” dediler.”¹⁴²

¹³⁹Âl-i İmrân: 3/ 41.

¹⁴⁰Mustafa, İ. ve Ez- Ziyad, A. , el-Mu'cemü'l-Vasît, Müessesetül Sadık Littabâ'ti ven-Neşri, İran, 2008, I – II, s. 796.

¹⁴¹Zübejt Nalçakan, Arapça ve Türkçe'de İsim ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2008, s. 7.

¹⁴²Fussilet: 41/11.

Âlimlerin bir kısmı yer ve göğün gerçekten konuştuklarını söylemiştir. Burada lisan-i halin söz manasında kullanıldığına yani lügatte söz manasında kullanıldığına bir delil olmaz. Diğer âlimler ise yer ve gök Allah'ın emrine boyun eğdiklerinde bu kavı mesabesinde yani yerinde oldu. Gerçekte konuşmadılar ancak durumları (lisan-ı halleri) konuşma yerinde olmuştur.

Bu ayeti kerimede ikinci bir delil daha vardır. Akıllı olanların vasfını akıllı olmayanlara vermesidir. Akıllı olanlara nispet edilen şey akılsız olanlara da nispet edildiyse o akılsız olanlara akıllı olanların vasfını verme imkânı vardır. Yani caizdir. طائعا kelimesi ya ve nun ile cemi olmuştur. Yani mevsufuna (yer ve gök) söz nispet edildiğinde akıllıların vasfı verilmiştir.

Bu ayeti kerimede üçüncü bir delil daha vardır. O da جاء زيد ركضا örneğinde olduğu gibi ركضا hal üzerine mansubdur. Bir de ركضا 'i راكضا 'e tevil etme üzere şahittir. Mahzuf bir fiilin mastarı yani mefulün mutlak değildir. Mefulün mutlak olsaydı ركضا olurdu. Ancak o kelime mezkûr bir fiilin mastarıdır. Bazı âlimlere hilafen İbn Hişâm bu ayette mefulün mutlak olmadığını belirtiyor. Bu delilde طوعا أو كرها 'ne karşılık kullanıldığı için طائعين 'nin hal olduğu açıktır.¹⁴³

3.2.3.2. Sözün kısımları ve çeşitleri

Söz; haber, talep ve inşadan ibarettir. Kelime; isim, fiil ve harf olarak üçe ayrıldığı gibi söz de haber, talep ve inşa diye üçe ayrılmıştır.

Sözde kural şu şekildedir: Söz ya tasdik ya tekzip ihtimali olacak veya olmayacak. Eğer iki özellikten biri varsa o haberdir. ما قام زيد veya قام زيد gibi.

Eğer tasdik veya tekzip ihtimali yok ise ya mananın oluşu lafzın oluşundan sonra olacak ya da birlikte olacak. Eğer mananın oluşması lafzın oluşmasından sonra oluyorsa ona talep denir. هل جاءك زيد. لا تضرب. اضر بـ örneğinde olduğu gibi.

Eğer mananın oluşu ile lafzın oluşu birlikte ise ona inşa denir. Örneğin kölene أنت "Sen hürsün" dediğinde mana hemen gerçekleşir.

Bu bölümde İbn Hişâm bazı nahiv âlimlerine tabi olduğunu belirtiyor ancak gerçeğin onların söyledikleri gibi olmadığını belirtiyor. Ona göre söz sadece haber ve inşadır. Talep ise inşanın içindedir. Örneğin قم 'un manası söylendiği anda anlaşılır. Sonraya kalan emri yerine getirmektir veya nehye uymaktır. Emri yerine getirme de lafzın manasının dışındadır. Dolayısıyla söz iki kısımdır; onlar da haber ve inşadır. Bu nevi lafzı

¹⁴³İbn Hişâm, s. 35- 38.

meydana getirme manayı meydana getirme demek oluyor. Bundan dolayı inşa olarak isimlendirilmiştir.

(إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً) “Biz onları (hurileri) yepyeni bir yaratılışta yarattık.”¹⁴⁴

إِنَّا : أَنشَأْنَاهُنَّ ve ismidir. Aslı إِنَّا ’dır. İkinci “nun” tahfif amaçlı hafz edilmiştir. : أَنشَأْنَاهُنَّ mazi fiil, fail ve mefuldür. İnne’nin haberi olarak merfudur. إِنْشَاءٌ mefulü mutlak müekkedir. هُنَّ zamiri Katâde’nin (ö. 117/ 735) dediğine göre sayfanın (Vâkı’a Suresi)başında zikredilen hurilere racidir. İbn Hişâm, Katâde’nin bu söylediğinde uzaklık olduğunu söylüyor. Çünkü olay tamamen bitmiştir. Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/ 639) ise zikredilenlere olmamakla beraber hurilere raci olduğunun makamdan anlaşıldığını söyler. Zira zamiri gaibin merci ya lafzen geçmiş olması gerekir ya manen geçmesi ya da makamdan bilinmektedir.

(حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ) “Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman.”¹⁴⁵

Bu ayette de تَوَارَتْ ’teki zamir şemse ya da konumu gereği atlara dönmektedir.

Bu delili güzelleştiren ayet Vâkı’a Suresi 34’teki ifadenin (وَفُرشٍ مَرْفُوعَةٍ) “Ve yüksek döşekler (üzerindedirler).”¹⁴⁶ hurilere delalet etmesidir. هُنَّ zamiri فُرشٍ ’a aittir. Bundan murat yani eşlere delalet eder. (هن) Onlar döşekler üzerinde yüksek yerlerde dururlar. Bu ayete delil:

(هُنَّ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَانِكِ مُتَكُونَ) “Onlar ve eşleri gölgelerde koltuklara yaslanmaktadırlar.”¹⁴⁷

Veya مَرْفُوعَةٍ ’ten (yüksek yerlerden) kast edilen fazilet ve güzellikleriyle dünyadaki kadınlardan daha üstün oluşlarıdır.¹⁴⁸

3.2.4. İ‘rab babı

3.2.4.1. İ‘rabın lügat ve terim olarak açıklanması

İ‘rab, zahir veya mukadder bir etkidir. Amil onu mu’reb ismin sonuna ve muzari fiile çeker (gerçekleştirir).

İ‘rabın iki manası vardır: Lügavi ve terimsel.

¹⁴⁴Vâkı’a: 56/ 35.

¹⁴⁵Sâd: 38/ 32.

¹⁴⁶Vâkı’a: 56/ 34.

¹⁴⁷Yâsin: 36/ 56.

¹⁴⁸İbn Hişâm, s. 38- 39.

Lügavi manası: İbane yani izhar (ortaya çıkarma) manasındadır. أعرب الرجل عما في نفسه “Adam içindekini dışa vurdu” cümlesinde görüldüğü gibi kişi içindekini açıkça söylediğinde böyle söyler. Hadisi şerif’te de Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“البكر تستأمر، وإذنها صماتها، والأيم تعرب عن نفسها”

Hiç evlenmemiş kız evlendirildiğinde ona danışılır ve izni susmasıdır. Dul kadın ise içindekini dışa vuracaktır. Yani rızasını açık bir şekilde ortaya koyacaktır.

Terimsel manası: Amilin muzari fiilin sonunda ya da mureb ismin sonunda getirdiği zahir veya takdiri bir etkidir.

Zahir etkilere örnek damme, fetha ve kesradır. جاء زيد- مررت بزيد örneklerinde olduğu gibi. Bunların açık etkiler olduğu görülmekte olup Zeyd’e dâhil olan amiller bu etkileri getirmiştir.

Bu amiller; birinci örnekte جاء ’dir. İkinci örnekte رأى ’dir. Üçüncü örnekte ise الباء ’dur.

Mukadder olan etkilere örnek الفتى ’nın benzerlerinin sonuna takdir edildiği düşünülen i‘rabtır.

bu örneklerde olduğu gibi الفتى ’nın benzerlerinin sonuna ilk örnekte dammeyi, ikincisinde fethayı ve üçüncüsünde ise kesra takdir edilir. زيد ’in sonundaki zahiri harekelerde olduğu gibi takdir edilen bu harekeler de i‘rabtır.

Verş kıraatine göre; amil onu celb eder(çeker).

“Her kime kitabı verilirse” ¹⁴⁹ (فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ)

Bu ayeti kerimede أُوتِيَ ’deki hemze فمن ’deki nuna naklediliyor. Dolayısıyla nun dammeyi kabul ediyor. Ancak onu oraya getiren amil değildir. Hemzenin nakliyle olmuştur ve hemzeyi düşürmekle olmuş yani i‘rab değildir. " قد أفلح " yine aynı kıraat üzere nakildir. أفلح ’deki hemzenin fethası قد ’e nakledilmiştir. Amil onu celb etmediği için yine i‘rab değildir. (الْحَمْدُ لِلَّهِ) “ Hamd Allah’a mahsustur” ¹⁵⁰ bu ayette de lamın kesrası dala nakledilmiştir. Amil celb etmediği için i‘rab değildir. Bu harekeler her ne kadar kelimenin sonunda açık etkiler olsalar da onlar üzerine dâhil olan amiller onları istememiştir. Öyleyse bu eserler i‘rab değildir.

Kelimede i‘rabın yeri kelimenin sonudur. Bu ihtirazi (tedbiren) değildir. Çünkü elimizde kelimenin sonu dışında amillerin celb ettiği etkiler yoktur ki ihtirazi olsun.

¹⁴⁹İsrâ: 17/ 71.

¹⁵⁰Fâtiha: 1/ 2.

Eğer *امْرُؤٌ* ve *ابْنٌ* kelimelerinde bu durumun olduğu söylenirse bu kelimelerin başına ref amili geldiğinde sonları ref olur. Sonları da zaten i‘rab olan yerdir. Sondan bir önceki harf de ref olur. *هَذَا امْرُؤٌ وَابْنٌ* örneğinde olduğu gibi. Eğer nasb dâhil olursa sondan bir öncesi de nasb olur. *رَأَيْتَ امْرَأً وَابْنًا* örneğinde olduğu gibi. Başlarına cer yapan bir amil geldiğinde de hem sonu hem de bir önceki harf cer olur. *مَرَرْتُ بِامْرِئٍ وَابْنٍ* örneğinde olduğu gibi.

﴿ إِنِ امْرُؤٌ هَٰلِكَ ﴾ “Çocuğu olmayan bir kişi ölüdür de” ¹⁵¹

﴿ مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ ﴾ “Senin baban kötü bir kimse değildi” ¹⁵²

﴿ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴾ “İşte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.” ¹⁵³

Bu ayetler de yukarıdaki duruma örnektir. ¹⁵⁴

3.2.4.2. İ‘rab çeşitleri

İ‘rab çeşitleri isim ve fiilde ref ve nasbdır. *زيد يقوم* ve *إن زيدا لن يقوم* gibi. İsimlerde cer *بزید*, fiillerde ise *لم يقم* örneğinde olduğu gibi.

İ‘rabda asıl olan refin damme, nasbın fetha, cerin kesra ve cezmın sükûn ile olmasıdır. ¹⁵⁵

İ‘rab dört kısımdır: Ref, nasb, cer ve cezmdır. Bazı nahivcilere göre ise cezm i‘rab değildir. Ancak İbn Hişâm bu görüşe katılmamaktadır.

Bu dört çeşit i‘rab üç kısımdır:

1. İsim ve fiillerde müşterek olanlar, ref ve nasbtır: Refin hem isim hem de fiilde gelişine örnek *زيد يقوم* verilebilir. *زيد* mübteda olduğu için reftir, alameti dammedir. *يقوم* reftir. Çünkü başına nasb ve cezm edatı yoktur. Ref alameti dammedir.

Nasbın hem isimde hem de fiilde gelmesine örnek *إن زيدا لن يقوم* verilebilir. *زيدا* nasbtır. Alameti fethadır. *لن* ile mansub olmuştur. *يقوم* muzari fiildir. *لن* ile mansubtur. Alameti fethadır.

2. İsme has olan ise cerdir: *زيد* örneğinde *الباء* ile mecrur olmuştur. Cer alameti kesradır.

¹⁵¹Nisâ: 4/ 176.

¹⁵²Meryem: 19/ 28.

¹⁵³Abese: 80/ 37.

¹⁵⁴İbn Hişâm, s. 40- 42.

¹⁵⁵Hafni Nasîf ve diğerleri, ed- Dürüsü’n-Nahviyye el-Evvel ve’s-Sanî ve’s-Sâlis ve’r-Râbi’, Dârü İläfî’d-Düveliyye, Kuveyt, 2006, s. 28.

3. Fiile has olan ise cezmdir: لم يقوم örneğinde يقوم muzari fiildir لم ile meczumdur. Cezm alamehi harekenin hazfidir.

Bu dört çeşit i‘rabda da asıl olan ref iken damme, nasb iken fetha, cer iken kesra ve cezm iken sükûna yani harekenin hazfine delalet etmesidir. Bütün bunlar yukarıda geçen örneklerde açıklanmıştır.

Örnek ayeti kerime;

﴿ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ ﴾ “Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu.”¹⁵⁶

Bu ayette لولا harftir. Başkasının mevcut olmasından dolayı bir şeyin men edilmesine işarettir. لولا زيد لأكزمتك örneğinde olduğu gibi. “ Zeyd olmasaydı sana ikram ederdim.” Yani ikram edilmemesinin sebebi Zeyd’in mevcut olmasıdır.

دفع mübtedadır, damme ile merfudur. الله lafzı muzafun ileyhtir, kesra ile mecrurdur ve mahallen merfudur. Çünkü دفع kelimesinin failidir. الناس fetha ile mansubtur. Nasb eden الدفع ’dur. Çünkü الدفع mastardır, أن و الفعل in yerine gelmiştir. Böyle olan her mastar fiil gibi amel eder. Yani دفع الله الناس şeklinde olurdu. بعضهم bedeli baz minel küldür. Fetha ile mansuptur. Mübtedanın haberi mahzuftur ve hazfî vaciptir. لولا ’dan sonra gelen bütün mübtedalar bu şekildedir. Takdiri دفع الله الناس موجود ’dur.

لولا أن يدفع الله بعض الناس ببعض لغلّب المفسدون و بطلت مصالح الأرض

“Eğer Allah (c.c.) bazı insanları bazı insanlarla engellemeseydi kötüler galip gelirdi ve yeryüzündeki iyilikler yok olacaktı.” Şeklinde mana verilirdi.¹⁵⁷

3.2.4.3. İ‘rabda aslından çıkanlar

Bu asıldan yedi bab çıkmıştır.

Onlardan biri gayrı munsarîf olan isimdir. Fetha ile mecrur olur. بأفضل منه da olduğu gibi. Ancak gayrı munsarîf izafe edilirse veya ال takısı alırsa asıl üzere yani kesrayla gelir. بأفضلکم و بأفضل gibi.

İ‘rab alamehlerinde asıl olan zikredilen gibidir. Yedi bab bu asıldan çıkmıştır.¹⁵⁸

a. Gayrı munsarîf isimler

Birinci bab: Gayrı munsarîf isimler iki durumda munsarîfa mutabıktır. Onlar damme ile ref, fetha ile nasb olmasıdır. İki durumda da muhaliftir. Onlar da tenvin

¹⁵⁶Bakara: 2/ 251.

¹⁵⁷İbn Hişâm, s. 42- 43.

¹⁵⁸İbn Hişâm, s. 44.

جاءني أفضل منه- رأيت أفضل منه- مررت بأفضل منه. almaması ve fetha ile mecrur olmasıdır. örneklerinde olduğu gibi.

Ayetlerden örneklere gelince;

(فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا) “Ondan daha güzel bir selâmla karşılık verin”¹⁵⁹

(يَعْْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَتَمَاثِيلَ) “Cinler, Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller yapıyorlardı”¹⁶⁰

(وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ) “İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a ve Yakub’a da vahyetmiştik”¹⁶¹

Gayrı munsarıfta iki durum istisnadır. Bu iki durum olduğunda kesra ile mecrurdur. Birincisi izafe olması ikincisi ise ال takısı ile marife olmasıdır. مررت بأفضل القوم- örneklerinde olduğu gibi.

(لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ) “Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.”¹⁶²

(وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ) “Tîn’e ve zeytûn’a andolsun.”¹⁶³ Bu ayet ve bundan sonra gelen diğer iki ayetteki kasemin cevabıdır.

قد ’in dört manası vardır. Tahkik (kesinleştirme), takrib (yakınlaştırma), teklil (azaltma) ve tevakku’ (beklenti) harfi olarak kullanılabilir.

1. Tahkik için kullanılan قد muzari fiilin başına gelir.

(قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ) “O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir”¹⁶⁴

(قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğün doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz”¹⁶⁵

Mazi fiilin de başına قد gelebilir.

(لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ) “Biz, gerçekten insanı yarattık”¹⁶⁶

Aynı şekilde قد nerede اللام ’dan sonra gelirse tahkik içindir.

2. Takrib için gelen قد maziye hastır. Müezzinin قد قامت الصلاة demesi gibi. Yani namaz vakti yaklaştı. Bundan dolayı mazinin başında قد varsa mazinin hal olması hasen olur.

رأيت زيدا قد عزم على الخروج yani رأيت زيدا قد عازما عليه demek olup Zeyd’i çıkmaya niyet etmişken gördüm anlamına gelir.

¹⁵⁹Nisâ: 4/ 86.

¹⁶⁰Sebe’: 34/13.

¹⁶¹Nisâ: 4/ 163.

¹⁶²Tîn: 95/ 4.

¹⁶³Tîn: 95/ 1.

¹⁶⁴Nûr: 24/ 64.

¹⁶⁵Bakara: 2/ 144.

¹⁶⁶Tîn: 95/ 4.

3. Teklil için olan قد muzariye hasır.

قد يعثر الجواد “İyi at bazen tökezler.” “Yalan söyleyen bazen doğru söyler.” قد يصدق الكذوب Örneklerinde olduğu gibi.

4. Tevakku’ için olan قد maziye hasır.

Sîbeveyhi şöyle demiştir: Biri قد فعل derse bileceksin ki bu هل فعل’nin cevabıdır. Çünkü soru soran cevabı bekler. Halîl b. Ahmed ise şöyle demiştir: Bu kelam (قد فعل) haber bekleyen bir topluluk için kullanılmıştır. Halîl b. Ahmed burada şunu demek istiyor: Kişi bir şey sorduğunda ya da muhatabı tarafından beklenti içinde olduğu biliniyorsa cevabında قد kullanılır. Eğer verilen yeni bir haber ise قد kullanılmaz. Şöyle şöyle oldu denilir.¹⁶⁷

b. ات ile cemi olunan

Asıldan çıkan ikinci bab ات ile cemi olunandır. هندات kelimesinde olduğu gibi kesra ile mansub olur. { خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ } “Allah gökleri yarattı”¹⁶⁸ ve { فَأَنْفِرُوا ثُبَاتٍ } “Küçük birlikler halinde savaşa gidin”¹⁶⁹ Ayetlerinde olduğu gibi.

Ancak { وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا } “Siz cansız (henüz yok) iken”¹⁷⁰ Ayetinde ve رَأَيْتَ قِضَاءَ örneğinde geçen امواتا ve قضاة kelimeleri ات ile cemi olunan olmayıp ة harfi aslidir. İsmi cemi olan أولات ise ات ile cemi olunana ilhak edilmiştir.

Bu babda ister cemi müennes ister cemi müzekker olsun önemli olan ات ile çoğul olmasıdır. Cemi salim olup olmaması da fark etmemektedir. Bütün bunlar damme ile ref, kesra ile hem nasb hem de cer olurlar.¹⁷¹ رَأَيْتَ الْهِنْدَاتِ- مررت بالهندات- رَأَيْتَ الْهِنْدَاتِ örneklerinde olduğu gibi. Ayetlerde de bu konuyla ilgili örnekler vardır: { خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ } “Allah gökleri yarattı”¹⁷² خلق mazi fiil, الله fail, السَّمَوَاتِ ise mefulün bih, nasb alameti kesradır.

{ لَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ } “Şeytanın adımlarına uymayın”¹⁷³

{ كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ } “ Böylece Allah, onlara işledikleri filleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir”¹⁷⁴

{ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ } “ Çünkü iyilikler kötülükleri giderir”¹⁷⁵

Bu ayetlerde olduğu gibi birçok ayet örneği vardır.

¹⁶⁷İbn Hişâm, s. 44- 46.

¹⁶⁸Ankebût: 29/ 44.

¹⁶⁹Nisâ: 4/ 71.

¹⁷⁰Bakara: 2/ 28.

¹⁷¹Tahsin Deliçay, Kolay Nahiv Öğretimi, 4. Baskı, Erva Yayıncılık, Adana, 2015, s. 23.

¹⁷²Ankebût: 29/ 44.

¹⁷³Nûr: 24/ 21.

¹⁷⁴Bakara: 2/ 167.

¹⁷⁵Hûd: 11/ 114.

Bu cemiye أولات ilhak edilmiştir. Nasb hali kesra ile. Cemi olmayıp ismi cemidir. Çünkü onun lafzında müfredi yoktur. Cemi müennese haml edilmiştir. أولو 'nun cemi müzekkere ham edilmesi gibi.

(وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ) “Eğer hamile iseler”¹⁷⁶

Ken Kane ve ismidir. أولات haberidir, nasb alameti kesradır.¹⁷⁷

c. Esmâ-i sitte

Bu isimler şunlardır: Sahip anlamında olan ذو ve الياء dışındakilere izafe edilen أب- جاءني ذو مال- رأيت ذا مال- مررت. Bunlar و ي ile i‘rab edilir. Esmâ-i sitteler mu‘teldir yani mütekellim dışındakilere izafe olurlar. Damme yerine vav, fetha yerine elif, kesra yerine de ye ile i‘rab olurlar.

Esmâ-i sittede ذو 'nun şartı sahip anlamında olmasıdır. مررت. رأيت ذا مال- مررت. جاءني ذو مال- رأيت ذا مال- مررت. Örnekte ayetlere gelince;

(وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ) “Şüphesiz Rabbin, insanların (zulümlerine rağmen) bağışlama sahibidir”¹⁷⁸

(أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ) “Malı vardır diye”¹⁷⁹

(إِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ) “Üç kola ayrılmış gölgeye (gidin)”¹⁸⁰

Birinci ayette ذو innenin haberi olarak gelmiş ve vav ile merfu olmuştur. İkinci ayette kanenin haberi elif ile mansub olmuştur. Üçüncü ayette ise ظل kelimesine sıfat olarak gelmiş ve ye ile mecrur olmuştur.

Eğer ذو sahip anlamında değilse الذي anlamında ismi mevsul olur. Vav harfinin sukunu üzere mebnî olur. مررت ذو قام- رأيت ذو قام- جاءني ذو قام. Bu kullanım Ta-i kabilesinin lügatıdır.

Diğer beş ismin şartı ise mütekellim ya'sı dışında bir kelimeye muzaf olmasıdır.

(وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ) “Babamız ise çok yaşlı bir adamdır.”¹⁸¹

(إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ)

“Doğrusu babamız açık bir yanılga içindedir.”¹⁸²

(ارْجِعُوا إِلَى آبَائِكُمْ) “Siz babanıza dönün”¹⁸³

¹⁷⁶Talâk: 65/ 6.

¹⁷⁷İbn Hişâm, s. 46- 48.

¹⁷⁸Ra'd: 13/ 6.

¹⁷⁹Kalem: 68/ 14.

¹⁸⁰Mürselât: 77/ 30.

¹⁸¹Kasas: 28/ 23.

¹⁸²Yûsuf: 12/ 8.

¹⁸³Yûsuf: 12/ 81.

Üçüncü vecih; mecrur olabilir. Bu da bir vecihle olur. Nefs ث izafetiyle mecrur olan ya'ya atfedilerek. Bu vechi Basralıların çoğu caiz görmemektedir. Çünkü bu vecihte mecrur zamire atıf vardır.¹⁸⁷

'الهن' deki ihtilafları

'الهن' de en fasih olan nakıs olmasıdır.

'الهن' ismi الحم - الاب - الاخ isimlerine muhalefet eder. Müfret geldiklerinde sonları hazfedilir ve iki harf üzere olurlar. Eğer izafe edilirlerse sonları tam olur. O zaman üç harf üzere olurlar. هذا أب dendiğinde اللام hazfedilir. Aslı أبو'dur. İzafe edilirse هذا أبوك denilir. 'الهن'ne gelince izafe edilmeden kullanıldığında nakıs olur. İzafe edildiğinde ise en fasih dile göre naks edilir. هذا هنك - هذا هن örneklerde olduğu gibi ister izafe olsun ister olmasın aynı şekilde kullanılır. Bazı Araplar izafede tam olarak kullanır. مررت هذا هنوك - رأيت هناك - مررت هذا هنوك diye kullanırlar. Ancak bu kullanım azdır. Az olduğundan dolayı Ferrâ ve Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâî (ö.337/949) harfle irab edilen isimlerin beş olduğunu altı tane olmadığını belirtmişlerdir.

Naks lüğatinin kullanımının çok olmasıyla birlikte kıyasa daha uygundur. Çünkü müfred iken nakıs olanın izafede de nakıs olarak kalması daha uygundur. Örneğin يد kelimesinin aslı يدي'dur. Lam'ı yani ya'yı izafe olmadan hazfetmişlerdir. İrab ya'dan önceki harfe verilmiştir. هذه يد gibi. يد izafe ettiklerinde اللام'ı geri getirmemişlerdir.

(يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ) “Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir”¹⁸⁸

(لَيْنٌ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي) “Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsanda”¹⁸⁹

(وَحُذِّ بِيدِكَ ضَعْفًا) “Şöyle dedik: Eline bir demet sap al”¹⁹⁰

Birinci ayette يد mübtedadır ve damme ile merfudur. Allah lafzı muzafun ileyhtir ve kesra ile mecrurdur. فوق zaman zarfıdır, fethayla mansubtur. . فوق zarfı 'كاننة'dan müteallak haberdur. أَيْدِيهِمْ muzaf ve muzafun ileyhtir. Müfredde mahzuf olan 'ya' geri gelmiştir. Çünkü teksir eşyaları aslına çevirir.

İkinci ayete gelince; الام mukadder bir kaseme delalet eder. Kasem والله'dir. Bu lam muazine ve muvattine diye isimlendirilir. Çünkü muazine kasemi, muvattine ise cevabı bildirir. إن şart harfidir, بسطت mazi fiil ve faildir. إِلَيَّ cer ,mecrurdur. بسطت'e müteallaktır. يدك muzaaf- muzaafun ileyhtir. يد mefulün bihtir. لَتَقْتُلَنِي kelimesindeki ل lam-ı ta'lil ve harfi

¹⁸⁷İbn Hişâm, s. 48- 51.

¹⁸⁸Fetih: 48/ 10.

¹⁸⁹Mâide: 5/ 28.

¹⁹⁰Sâd: 38/ 44.

cerdir. Kendisinden sonra takdiri bir اُن ile fiil mansub olmuştur. Bu durum Kufelilerin aksine bir durumdur.

Üçüncü ayete gelince o açıktır. الضغث kelimesi yaş ve kurusu karışık olan bir tutam ottur.¹⁹¹

d. Müsenna

Aslından çıkan dördüncü bab müsennadır. الزيدان و الهندان gibi. Bu bab ‘elif’ ile ref olur. Cer ve nasb hali ‘ye’ ile dir. Kendisinden öncesi fethalı kendisinden sonrası kesralı ‘ya’dır. Müsenna; iki şeye delalet eden her isimdir. Birbirine atfedilen iki şeyin kısaltması olur. Bunlar الزيدان و الهندان gibi isimlerdir. Her biri ikiye delalet eder. Onların aslı şu şekildedir. زيد و زيد- هند و هند. Haccâc (ö.95/714) tekrar olmasın ve uzamasın diye bu kullanımın olduğunu belirtmiştir.

Bu babın hükmü damme yerine ‘elif’ ile merfu olmasıdır. Kesra ve fetha yerine makabli fetha ve ma’badi kesra olan ‘ya’ ile mecrurdur. جاء الزيدان و رأيت الزيدان و مررت. الزيدان و الهندان diye örnek verilmesinin sebebi müzekkerde de müenneste de hükmünün aynı olmasıdır. Bu durum cemi salimlerin aksinedir.

(قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا) “Korkanların içinden Allah’ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle demişti”¹⁹² Ayeti ref haline delildir.

قال mazi fiil, رجلان faildir, merfudur. Ref alameti tesniye olduğu için damme yerine ‘elif’ tir. يخافون mamulü mahzuftur. Yani Allah’tan korkuyorlar. انعم الله عليهما cümlesinin haberiye olma ihtimali vardır, رجلان’ nin ikinci sıfatı olarak merfudur. انعم الله عليهما cümlesi dua cümlesi de olabilir. زيدا رحمه الله örneğinde olduğu gibi. Dua cümlesinin irabta mahalli yoktur.

(لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ) “Bu Kur’ân, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!”¹⁹³

(فَقَضَيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ) “Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak”¹⁹⁴

(قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَتَيْنِ) “Şüphesiz, iki toplulukta sizin için bir ibret vardır”¹⁹⁵

Bu ayetler cer haline delildir.

(رَبَّنَا ارْنَا الدِّينَ اضْلَانًا) “Rabbimiz! Bizi saptıranları bize göster”¹⁹⁶ bu ayette nasb haline delildir.

¹⁹¹İbn Hişâm, s. 51- 53.

¹⁹²Mâide: 5/ 23.

¹⁹³Zuhurf: 43/ 31.

¹⁹⁴Fussilet: 41/ 12.

¹⁹⁵Âl-i İmrân: 3/ 13.

يا münadadır, muzaftır. Kendisinden önceki nida harfi hazf edilmiştir. Takdiri يا dir. ربا dua fiilidir. Edeben emir olduğu söylenmez. Fail müstetirdir. نا birinci mefuldür. الذين ikinci mefuldür. Nasb alameti ‘ya’dır. Kendisinden sonrası sıladır.

Tâ Hâ suresi 63. ayetin kıraat vecihleri:

(إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ) “Şüphesiz bu ikisi sihirbazdırlar”¹⁹⁷

Bu ayette ‘ya’ ile mansub ‘elif’ ile merfu olmuştur. Ancak bu konuda başka kıraatler de vardır. Birincisi إِنَّ’nin şeddeli olması ve هَٰذَا’nın de ‘ya’ ile gelmesidir. Bu Ebû Amr b. Alâ’nın kıraatidir. Arapçaya uygundur. Çünkü إِنَّ ismini nasb haberini de ref eder. İkinci olarak إِنَّ olarak okunmuştur. إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ şeklinde okunmuştur. Bunun vechi böyledir. إِنَّ tahfif edilmiş ve bundan dolayı ameli de iptal edilmiştir. Üçüncü olarak إِنَّ şeddeli olduğunda amel etmesi gerekir. Ancak bazı âlimler müsennanın hem ref hem nasb hem de cer halini aynı kullanan âlimlerin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca إِنَّ’nin نعم anlamında geldiğini bu şekilde geldiğinde de tasdik anlamı ifade ettiğini söylemişlerdir. Bu durumda sonrası mübteda ve haber olarak gelir. إِنَّ’nin aslının إِنَّ هَٰذَا لهما ساحران olduğunu ve إِنَّ’daki zamirin zamiri şan olduğunu söylerler. Ondan sonrası mübteda ve haberdir. Cümle إِنَّ’nin haberi olup mahallen merfudur. Dördüncü olarak هَٰذَا müsenna yapıldığında iki elif sonunda olur. Biri هَٰذَا’nın elifi diğeri müsenna elifidir. Ancak ikisi yan yana geldiğinde biri hazfedilir. Çünkü iki sakin yan yana gelmez. Hazf edilenin هَٰذَا’nın elifi olduğunu takdir edenler kalanı da müsenna elifi olarak takdir edip cer ve nasb halinde ya’ya kalb ediyorlar. Tam tersini yapanlar yani hazfedilenin müsenna elifi olduğunu söyleyenler هَٰذَا’yi değiştirmezler. Beşinci olarak da irab müfredde zahir olmayınca müsennada da böyle olur. Müsennanın müfred gibi olmasının sebebi onun müfredin fer’i olmasıdır.¹⁹⁸

- **Müsennaya ilhak edilen beş lafız**

إِثْنَانِ وِثْنَانِ وِثْنَانِ şartsız ilhak edilmiştir. كَلَا وِثْنَانِ zamire mudaaf olduklarında ilhak edilmiştir.

Beş lafız müsennaya ilhak edilmiştir. Müzekker için إِثْنَانِ, müennes için وَثْنَانِ Hicaz lügatındadır. وَثْنَانِ ise Temim lügatına göre her ikisi için kullanılır. Bu üç kelime daima müsennanın irabı gibi irab alır. Bunların şartları yoktur. İki atıfın ihtisarı olduğu için müsenna olarak isimlendirilmemektedirler. Bu kelimelerin müfredi de yoktur. إِثْنَانِ وِثْنَانِ şeklinde kullanımları yoktur. Bunların elif ile merfu olmalarının delili:

¹⁹⁶Fussilet: 41/ 29.

¹⁹⁷Tâ Hâ: 20/ 63.

¹⁹⁸İbn Hişâm, s. 53- 61.

(فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا) “Ondan (kayadan) on iki pınar fışkırmış”¹⁹⁹

اثْنَتَا kelimesi انْفَجَرَتْ fiilinin failidir.

Nasb olmalarının delili:

(إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ) “Hani biz onlara iki elçi göndermiştik”²⁰⁰

اثْنَيْنِ Mefulun bih olarak gelmiştir. Nasb alameti ya iledir.²⁰¹

e. Cemi müzekker salim

Cemi müzekker salim, vav ile ref, kendisinden öncesi kesra sonrası da fetha olan ya ile mansub ve mecrur olur. الزيدون و المسلمون gibi. Müzekker diyerek müennesten salim diyerek de mükesserden korunmuş olur.

Bu ceminin hükmü damme yerine vav ile merfu, kesra ve fetha yerine de kendisinden öncesi kesra sonrası da fetha olan ya ile nasb olmasıdır. – جاء الزيدون و المسلمون – رأيت الزيدين و المسلمين – مررت بالزيدين و المسلمين örneklerinde olduğu gibi. İki örnek verilmesinin sebebi de hem akıllı varlıklarda hem de sıfatlarda bu şekilde gelmektedir.

المقيمين kelimesi;

(لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ)

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü’minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar”²⁰²

Ya ile gelmiştir. Ancak yukarıda da geçtiği gibi kıyas gereği vav ile gelmesi gerekirdi. Çünkü merfuya atıftır. Merfuya atfedilenin de merfu olması gerekir. Cemi müzekker salim vav ile merfu olur.

الصابنون kelimesi;

(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقُونَ)

Sabiiler”²⁰³

Vav ile gelmiştir. Nisâ suresinde olduğu gibi atıf durumunda ya ile gelmesi gerekirken vav ile gelmiştir.

Birinci ayette (Nisâ 162. ayet) birkaç vecih vardır. Bu vecihlerden en kabul edilen iki vecih vardır. İlk vecih medh üzerre nasbtır. Takdiri: أمدح المقيمين’dir. Bu cevabı veren Sîbeveyhi ve diğer yetkin kişilerdir. Bu sıfatın ayrılmasının sebebi ise namazın faziletinden dolaydır. İkinci vecihe gelince المقيمين mecrurdur. Çünkü بما’ya atfedilmiştir.

¹⁹⁹Bakara: 2/ 60.

²⁰⁰Yâsin: 36/ 14.

²⁰¹İbn Hişâm, s. 62.

²⁰²Nisâ: 4/ 162.

²⁰³Mâide: 5/ 69.

İkinci ayette (Mâide 69. ayet) birkaç vecih vardır. Bu vecihlerden yine en kabul edilen iki vecih vardır. İlk vecih الصابنون kelimesi innenin ismi olan هَادُوا ya atıf yapılmıştır. Ve haber de mahzuftur. İkinci vecihte yine الصابنون kelimesi atıf yapılmıştır. Ancak إِنْ الَّذِينَ آمَنُوا ile هَادُوا وَالَّذِينَ هَادُوا arasında takdir edilen bir haber vardır.²⁰⁴

- **Cemi müzekker salime ilhak edilenler**

Cemi müzekker salime ilhak edilenler: أولو- عالمون- أرضون- سنون- عشرون- أهلون- عليون vb.

Cemi müzekker salime ilhak edilenlerden biri أولو'dur. Bu kelime cemi değildir. İsmi cemidir. Bu kelimenin lafzında müfredi yoktur. Manasında müfredi vardır. O da ذو'dur. Buna delil ayetlerden biri;

(وَلَا يَأْتِلْ أَوْلُوا الْفَضْلَ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِيَ الْقُرْبَى)

“İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına... (kendi mallarından bir şey) vermeyeceklerine yemin etmesinler”²⁰⁵

Ayette birinci أولو fail olarak gelmiştir. Ref alameti vav'dır. İkinci gelen اُولِي ise mefuldür. Nasb alameti ya'dır. Cer oluşuna örnek: (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ) “Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.”²⁰⁶

İlhak edilen diğer lafızlar عالمون – عشرون ve doksan dokuza kadar olan bablarıdır. Bunlar da ismi cemidir. Lafızlarında müfredleri yoktur.

İlhak edilen diğer bir lafız ra harfi fetha olan أرضون' dir. Cemi mükesserdir. Gayri akli müennesler içindir. Müfredi أرض' dur ve müennestir. Delili: وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ “Yeryüzü içindekileri dışarıya çıkarıp attığı zaman.”²⁰⁷ Ayette أرض kelimesi kesinlikle akılsız gelmiştir. Bu irabın (yani وَن ile cemi olanın) hakkı cemi sahih ve müzekker akil olmasıdır.

İlhak edilen bir diğer lafız da سِنُون' dir. O da أرضون gibidir. Çünkü سنة kelimesinin çoğuludur. سنة kelimesinin ilk harfi fethalı سِنُون ise kesralıdır. سنة müennes ve gayri akildir. Aslı سنو veya سنة' dur. ات ile cemi yapanların delili سنهات – سنوات' dır. Fiil olarak türetildiğinde سَانِيَتْ و سَانِيَتْ kullanılır. سَانِيَتْ' nun aslı سَانَوْتُ' dur. Vav ya'ya kalb edilmiştir. Kök harfleri üç harfi geçince bu yapılmaktadır.

²⁰⁴İbn Hişâm, s. 64- 66.

²⁰⁵Nûr: 24/ 22.

²⁰⁶Zümer: 39/ 21.

²⁰⁷Zilzâl: 99/ 2.

’nin delili: ﴿ وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ ﴾ “Onlar mağaralarında üç yüz yıl kaldılar”²⁰⁸

مائة tenvinli ve tenvinsiz olarak iki vecihle okunur. Eğer tenvinli okunursa سِنِينَ üç sayısının bedelidir, mansubtur ve nasb alamenti ya’dır. Tenvinsiz okuyanlar ise muzafun ileyh yapmışlardır. O da mecrur olur ve cer alamenti ya’iledir. Ref alemetine örnek Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. Ancak bu duruma şiirlerde örnek vardır.

سنون’ nin babaları da aynı şekilde gelir. Bunlar; üç harfli bir kelimeye cemi olması, lamel fiilin (yani kelimenin üçüncü harfinin) hazfedilmesi ve ta-i tenisin buna bedel olarak gelmesi. Bunların irabı da سنون gibi olur. عِزِينَ – عِزَّة و عِزِينَ – عِزَّة و عِزِينَ gibi.²⁰⁹ Bu duruma örnek ayetler:

﴿ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴾ “ Sağdan soldan gruplar hâlinde sana doğru koşuyorlar?”²¹⁰

﴿ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴾ “Ki onlar, (bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ederek) Kur’ân’ı da parça parça edenlerdir.”²¹¹

f. Ef’alu hamse

Bunlar يفعلان- تفعّلون- يفعلون- تفعّلون dir. Nun’un sabit olmasıyla ref, hazfiyle de mansub ve meczum olurlar. Ancak تَحَاجُونِي kelimesinde hazfedilen nun-u vikayedir. ﴿ لَا إِنْ ﴾ ayetinde ise vav aslındandır. Fiil mebnidir. ﴿ وَأَنْ تَغْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى ﴾ ayetinde ise diğer ayetin tersine nun düşmüştür. Çünkü ef’alu hamsedir.

Aslından çıkan altıncı bab emsile-i hamsedir. Bunlar tesniye elifinin bitiştiği muzariler, cemi vavı ve ya-i muhatabadır. Bu emsile-i hamsenin hükümleri dammenin yerine nun’un sabit oluşuyla ref, fetha ve sükûn yerine nun’un hazfedilmesidir. Ref haline örnek;

﴿ فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴾ “ O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?”²¹²

﴿ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴾ “ Öyleyse siz de bile bile (Allah’a ortaklar koşmayın).”²¹³

﴿ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴾ “ Hâlâ şahitlik etmektesiniz.”²¹⁴

﴿ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴾ “Farkında değillerken (onları ansızın yakaladık).”²¹⁵

²⁰⁸Kehf: 18/ 25.

²⁰⁹İbn Hişâm, s. 66- 70.

²¹⁰Me’âric: 70/ 37.

²¹¹Hicr: 15/ 91.

²¹²Rahmân: 55/ 50.

²¹³Bakara: 2/ 22.

²¹⁴Bakara: 2/ 84.

²¹⁵A’râf: 7/ 95.

Bu örnek ayetlerin hepsinde muzari fiil ref halindedir. Nasb ve cezm halinden uzaktadırlar. Ref alameti nun'un sabit olmasıdır. Cezm ve nasba örnek;

(﴿فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا﴾) “Eğer, yapamazsanız-ki hiçbir zaman yapamayacaksınız”²¹⁶

لَنْ تَفْعَلُوا cezm ve meczumdur. لَنْ nasb ve mansubtur. Cezm nasb alameti her ikisinde de nun'un hazfidir.

(﴿إِلَّا أَنْ يَغْفُونَ﴾) “(Ancak kadının, ya da nikâh bağı elinde bulunanın (kocanın, paylarından)) vazgeçmesi başka”²¹⁷

Bu ayet için şunlar söylenebilir. Buradaki cemi vav-ı değildir. Bu kelimenin lamel fiilidir. Tıpkı زِيد يَعْفُو cümlesinde olduğu gibi. Nun da ref nun'u değil öncesindeki müennes-cemi ismin zamiridir. يَغْفُونَ' nin vezni يَفْعُلْنَ dir. Sonundaki nun-u nisvedir.

يَغْفُونَ الرجال örneğinde vav, cemi vav'ıdır. Nun ref alametidir. Aslı ise يَغْفُونَ' dir. İki vav harfi vardır. Birincisi kelimenin aslından olan vav, ikincisi cemi vav'ıdır. Kendisinden sonra sakın bir vav olup kendisinden öncesinde de damme olan bir fiil üzerinde damme ağırdır. Damme hazfedilir. İki sakın birleştiği için birincisi hazfedilir (Fiilin üçüncü harfi hazfedilir.) Fiilin sonundaki vav'ın hazfedilme nedeni fiilin bir parçası olup sonra gelen fiilden ayrı bir kelimedir. Ayrıca fiilin sonundaki harf bir şeye delalet etmezken ikinci gelen vav zamir olup farklı bir manaya delalet eder. Manaya delalet etmeyen hazfî daha evladır.²¹⁸

g. Sonu illetli olan muzari fiil

Sonu illetli olan fiillere örnekler; يَغْزُو – يَخْشَى – يَرْمِي. Son harf olan illetin hazfiyle cezm olur. Bu bab kıyastan yani aslından çıkan yedi babın sonuncusudur. Bu, sonu illet harfi olan muzari fiildir. İlet harfleri 'ا' - و - ي dir. Bu fiil harekenin hazfi yerine son harfin hazfiyle cezm edilir. لَمْ يَغْزُ – لَمْ يَخْشَ örneklerinde olduğu gibi.

(﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾) “Biz de zebânileri çağıracağız.”²¹⁹

Fiilin başındaki ل harfi lam-ı emirdir. يَدْعُ meczum muzari fiildir. Cezm alameti fiilin aslında olan vav'ın hazfidir. نَادِيَهُ mefuldür ve muzafun ileyhtir. Mankus isimde fetha açık gelmiştir. Takdiri أَهْل نَادِيَهُ dir.

(﴿وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ﴾) “Allah'tan başkasından korkmayan kimseler”²²⁰

(﴿وَلَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ﴾) “Ona zenginlik de verilmemiştir”²²¹

²¹⁶Bakara: 2/ 24.

²¹⁷Bakara: 2/ 237.

²¹⁸İbn Hişâm, s. 71- 73.

²¹⁹Alâk: 96/ 17.

²²⁰Tevbe: 9/ 18.

²²¹Bakara: 2/ 247.

Bu iki ayet elif harfinin hazfine örnektir.

(لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ) “O, Allah’ın kendisine emrettiğini yerine getirmedi. (İman etmedi.)”²²²

لَمَّا harf-i cezmdir. Muzariyi nefyeder. Anlamını maziye çevirir. Tıpkı لَمْ gibidir. Burada da illet harfi olan ya’nın hazfı vardır.²²³

3.2.4.4. Takdiri ir’ab

الفتى maksur isimdir. Damme ve kesra takdiri olur. القاضى mankus olarak isimlendirilir. يخشى ve benzerlerinde damme ve fetha takdiri olur. يدعو - يرمى fiillerinde damme takdiri olur.

Harekelerin ir’abı üç çeşittir. Birincisi bütün hareke çeşitleri takdiri, ikincisi iki hareke üçüncüsü de sadece bir hareke takdiridir.²²⁴

Birinci kısım: Her üç harekenin takdiri gelmesi

Bunlar da iki kısımdır. Birincisi: Ya-i mütekellime izafe edilen, tesniye olmayan, cemi müzekker salim olmayan ve mankus ve maksur olmayanlar. غلامى - غلماتى - مسلماتى gibi. Bu ve benzeri örnekler ya’dan önceki harfte takdir edilen harekeyle ir’ab edilirler. Bunlar zahir gelmelerini engelleyen Arapların ya’dan öncesine ona uygun bir harekeyi gerekli görmeleridir. O hareke de kesradır. Bundan dolayı da iki hareke aynı anda yazılamayacağı için takdiri ir’ab olmuştur. جاء غلامى cümlesinde ref alameti ya’dan önce takdir edilen dammedir. رأيت غلامى cümlesinde nasb alameti ya’dan önce takdir edilen fethadır. مررت بغلامى cümlesinde cer alameti ya’dan önce takdir edilen kesradır.

Müsenna ve cemi müzekker salim olmamasına itiraz vardır. غلامى - غلامى - مسلمى örneklerinde tesniye elifi ve ya’sı mütekellim ya’sına idgam edilmiştir. Bundan dolayı ya-i mütekellim izafe olduğu için değil idgamdan dolayı takdiri ir’ab vardır. Mankus ve maksur isimlerde de idgam olduğu için takdiri ir’ab vardır.

(يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ) “Müjde! Müjde! İşte bir oğlan!”²²⁵

Bu ayette ir’abın takdiri olması ya-i mütekellimden dolayı değil eliften dolayıdır.

İkincisi: Maksur isimdir. Sonunda lazim-i elif olan isimdir. الفتى - العصى gibi.

جاء الفتى - رأيت الفتى - مررت الفتى örneklerindeki her üç durumda da elif sakin olur.

Çünkü elifin harekelenmesi mümkün değildir.²²⁶

²²²Abese: 80/ 23.

²²³İbn Hişâm, s. 73- 74.

²²⁴İbn Hişâm, s. 75.

²²⁵Yûsuf: 12/ 19.

İkinci kısım: İki harekenin takdiri gelmesi

İki harekenin takdiri gelmesi iki çeşittir.

Birincisi: Sadece damme ve kesra takdir edilir. Fetha zahir gelir. Bu ismi mankustur. Sonunda lazım bir ya olup öncesi de kesra olan mu'reb isimdir. القاضي – الداعي gibi.

مررت القاضي örneğinde ise sukun ile gelmiştir. رأيت القاضي örneğinde ise harekeli gelmiştir. Damme ve kesra ağır olduğu için takdiri gelmiştir. Fetha ise daha hafif olduğundan zahir gelmiştir.

﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴾ “Haydi, taraftarlarını çağırсын.”²²⁷

﴿ أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ ﴾ “Allah’ın davetçisine uyun”²²⁸

﴿ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ ﴾ “Gerçek şu ki ben, (benden sonra gelecek) akrabalarım(in isyankâr olmaların)dan korkuyorum”²²⁹

﴿ كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ الثَّرَاقِي ﴾ “Hayır, can boğaza dayandığı zaman.”²³⁰ Ayetlerinde olduğu gibi.

İkincisi: Damme ve fethanın takdiri geldiği sonu elif olan mu’tel fiildir. هو يخشى – هو لم يخش gibi. Cezm geldiğinde sonundaki illet harfinin hazfı ile zahir olur. Örneğin: دُنْيَا “Dünyadan da nasibini unutma”²³²

Üçüncü kısım: Tek bir harekenin takdiri gelmesi

Tek harekenin takdir edildiği iki şeydir. Vav’lı mu’tel fiil يدعو gibi. Ya’lı mu’tel fiil يرمي gibi. Bunlarda damme takdiri gelir. هو يدعو – هو يرمي örneğinde ref almeti takdiri dammedir. Bu tür fiillerde diğer iki hal zahiri gelir. Nasb hali fetha iledir. لن يدعو – لن يرمي gibi. Örnek ayetler:

﴿ لَنْ نَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ ﴾ “O’ndan başkasına asla ilâh demeyiz”²³³

﴿ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا ﴾ “Allah, onlara asla hiçbir hayır vermez”²³⁴

﴿ لِنُحْيِي بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا وَنُصْفِيَهُ ﴾ “Ölü toprağı canlandıralım ve sulayalım diye”²³⁵

﴿ أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى ﴾ “Şimdi, bunları yapan Allah’ın ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?”²³⁶

²²⁶İbn Hişâm, s. 75- 77.

²²⁷Alâk: 96/ 17.

²²⁸Ahkâf: 46/ 31.

²²⁹Meryem: 19/ 5.

²³⁰Kıyâme: 75/ 26.

²³¹İbn Hişâm, s. 78 - 79.

²³²Kasas: 28/ 77.

²³³Kehf: 18/ 14.

²³⁴Hûd: 11/ 31.

²³⁵Furkân: 25/ 49.

(لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ) “Onların malları kendilerine bir yarar sağlamayacaktır”²³⁷

Cezm hali sonunun hazf edilmesiyle olur. لم يدع – لم يرم gibi.²³⁸ Örnek ayetler:

(وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ) “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine

düşme”²³⁹

(وَلَا تَبْغِ الْفُسَادَ فِي الْأَرْضِ) “Ve yeryüzünde bozgunculuk isteme”²⁴⁰

(وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا) “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme”²⁴¹

3.2.5. Bina babı

Bina, ir’abın karşıtıdır. Mebni ya sükûn kıyas olacak. Nun-u cemi müennese bitişen muzari fiil olan يَرْضَعْنَ - يَتْرِبْنَ gibi. Ya da zamiri refi müteharrike bitişen mazi fiil olan إضْرَبْ - إضْرِبْ gibi. Ya da sükûn veya onun naibi olan o da emir fiil olan إضْرِبْ - إضْرِبْ gibi. يا إضْرِبْ - يا إضْرِبْ gibi.

İr’ab zahir veya mukadder bir etkidir. Amil onu kelimenin sonunda çeker. Burada bina ir’abın zıttıdır. Yani bina, amilin kelimenin sonunda celbettiği bir etki değildir. هُوْلَاءِ’deki kesra gibi. Burada amil onu celb etmemiştir. Bütün durumlarda (ref- nasb- cer) aynı gelmektedir.²⁴²

3.2.5.1. Binanın tarifi

Kelimenin sonunun bir şekilde gelmesidir. Bu da ya lafzen ya da takdirendir. هُوْلَاءِ’nin kesrayla, مِنْذُ’ nun dammeyle, أَيْنَ’ nin fethayla gelmesi gibi.

3.2.5.2. Binanın taksimi

1. Sükûn üzere mebni olan. Bu asıl olandır.
2. Sükûn veya naibi üzere mebni olan
3. Fetha üzere mebni olan
4. Fetha veya naibi üzere mebni olan
5. Kesra üzere mebni olan
6. Kesra veya naibi üzere mebni olan
7. Damme üzere mebni olan

²³⁶Kıyâme: 75/ 40.

²³⁷Mücâdele: 58/ 17.

²³⁸İbn Hişâm, s. 79- 80.

²³⁹İsrâ: 17/ 36.

²⁴⁰Kasas: 28/ 77.

²⁴¹İsrâ: 17/ 37.

²⁴²Abduh Râcihi, et-Tatbîku’n-Nahvî, 2. Baskı, Darün-Nahdatil-Arabiyye, Beyrût, 2010, s. 37; İbn Hişâm, s. 81.

8. Damme veya naibi üzere mebni olan
9. Belli bir kaidesi olmayan²⁴³

Birinci bab: Sükûn üzere mebni olan

Sükûn üzere mebni olan iki kısımdır.

Birincisi, nun-i cemi müennese bitişmiş olan muzari fiildir.

﴿وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ﴾ “Boşanmış kadınlar (hayız veya temizlik müddeti) beklerler”²⁴⁴

﴿وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ﴾ “Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler (çocuklarını)

emzirirler”²⁴⁵ Ayetlerinde olduğu gibi. يَرْبَصْنَ - يَرْضَعْنَ fiilleri ref konumunda gelen muzari fiillerdir. Nasb ve cezm halinden uzaktırlar. Fakat bunlar nun-u cemi müennesle bitiştiklerinde sükûn üzere mebni olurlar. Buradaki her iki fiilde haberidir, manaları emirdir.

İkincisi, harekeli ve ref zamiriyle bitişik olan mazi fiildir. - ضَرَبْتُ - ضَرَبْتَ - ضَرَبْتُ fiilleri ref konumunda gelen muzari fiillerdir. Nasb ve cezm halinden uzaktırlar. Fakat bunlar nun-u cemi müennesle bitiştiklerinde sükûn üzere mebni olurlar. Buradaki her iki fiilde haberidir, manaları emirdir.

Ref zamiri nasb zamirinden ayrılmıştır. Çünkü nasb olan bitiştiğinde fiilin aslı değişmez. ضَرَبْتُكَ زيد - ضَرَبْنَا زيد gibi.

Harekeli diyerek de sakın olandan ayrılmıştır. ضَرَبُوا - ضَرَبْنَا gibi. Buradaki ref zamirleri sakın olduğu için fiilin sükûn olmasını gerektirmiyor.

﴿اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى﴾ “Hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir”²⁴⁶

﴿وَدَعُوا هُنَالِكَ ثُبُورًا﴾ “Orada, yok olup gitmeyi isterler.”²⁴⁷

Bu örnek ayetlerde اشْتَرُوا’ nun aslı اشْتَرُوا’ dur. Ya, elife kalb edilmiştir. Elif hazf edilip hareke vav’a verilmiştir. دَعُوا da ise iki vav vardır. Burada da vav, elife kalb edilmiştir. Elif hazf edilip harekeye veya vav’a verilmiştir.²⁴⁸

İkinci bab: Sükûn veya naibi üzere mebni olan

Bu bab bir çeşittir ve bu da emir fiildir. Çünkü fiili emir muzarinin meczum olduğu şey üzerine mebni olur. Sükûn üzere mebni olur. اِضْرِبْ gibi. اِضْرِبُوا gibi fiiller nun’un hazfi üzere mebnidir. اِغْزِ - اِغْزِ - اِغْزِ gibi fiiller ise illet harfinin hazfi üzere mebnidir.

﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا﴾ “Ona yumuşak söz söyleyin”²⁴⁹

²⁴³İbn Hişâm, s. 81- 82.

²⁴⁴Bakara: 2/ 228.

²⁴⁵Bakara: 2/ 233.

²⁴⁶Bakara: 2/ 16.

²⁴⁷Furkân: 25/ 13.

²⁴⁸İbn Hişâm, s. 82- 83.

(اِذْهَبَا إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ) “Firavun’a gidin. Çünkü o azmıştır.”²⁵⁰

Yukarıdaki ayetlerde fiiller emir fiildir ve faildir. İkisi de nun’un hazfî üzerine mebnidir. Birinci ayetteki له cer, mecrur ve قولا fiiline müteallaktır. İbni Mâlik (ö. 672/1274) buradaki lam’ın, lam-ı tebliğ olduğunu söyler. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

(وَقُلْ لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) “Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söyleyinler”²⁵¹

(قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ) “Mü’min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar”²⁵²

(مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ) “Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Allah’a kulluk edin”²⁵³

Tâ Hâ suresi 44. ayette geçen قولا ise mef’ulu mutlak, لنا ise onun sıfatıdır.

Fetha üzere mebni olanlar yedi tanedir:

1. Mücerred mazi. ضربا – ضربك – ضربا gibi.

2. Nun-u te’kidin bitiştiği muzari fiil. (لَيُنْبَذَنَّ) “(Hutâme’ye) atılacaktır”²⁵⁴,

(لَيَسْجَنَنَّ وَلَيَكُونَا) “Mutlaka zindana atılacak ve (zillete uğrayanlardan) olacak”²⁵⁵

Ayetlerindeki gibi.

(تَتَّبِعُونَ) “(Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda) imtihana çekileceksiniz”²⁵⁶ bu örnekte ise nun-u te’kid bitişik gelmemiştir. Bu durumda fetha üzere mebni değildir.

3. Sayılar. أحد عشر

4. Zarflar. يأتينا صباح مساء

5. Haller. هو جاري بيت بيت

6. Alemlerde fetha üzere mebni gelirler. بعطيك

7. Cümleye izafe edilen mübhem zaman da fetha üzere mebnidir.²⁵⁷ Şu ayetteki gibi:

(وَمِمَّا دُونَ ذَلِكَ) “(Doğrusu içimizde salih olanlar da var,) olmayanlar da”²⁵⁸

²⁴⁹Tâ Hâ: 20/ 44.

²⁵⁰Tâ Hâ: 20/ 43.

²⁵¹İsrâ: 17/ 53.

²⁵²Nûr: 24/ 30.

²⁵³Mâide: 5/ 117.

²⁵⁴Hümeze: 104/ 4.

²⁵⁵Yûsuf: 12/ 32.

²⁵⁶Âl-i İmrân: 3/ 186.

²⁵⁷İbn Hişâm, s. 83- 84.

²⁵⁸Cin: 72/ 11.

Üçüncü Bab: Fetha üzere mebni olan

Bu bab yedi çeşittir.

Birincisi: Önceden de bahsi geçen mücerred mazidir. Yani harekeli ve merfu olan zamirden mücerred olan mazi fiil. ضربه – ضربا – ضربك – ضربه örneklerinde olduğu gibi. Ama رمى – رمى fiilleri de bunlardandır. Ancak fethaları takdiridir. Asılları رمى – رمى dir. Sonu vav veya ya olup önceki harfi de fethalı olursa elife kalb edilir. Bunların sonlarının sakın olması arizidir. Fetha elif'ten takdiridir. Yani fetha üzere mebnidir ancak o fetha takdiridir. Bundan dolayı sonu sakın olunca vav ve ya geri gelir. رميث – عفوت gibi.

İkincisi: Nun-u te'kidin birleştiği müfred muzari fiil. O da fetha üzere mebnidir. Örnek ayet: ﴿لَيُبَدِّلَنَّهُ فِي الْأَخْطَمَةِ﴾ “Andolsun ki o, Hutâme 'ye atılacaktır.”²⁵⁹

Ancak Âl-i İmrân suresinin 186. ayeti denilen şartları taşımamaktadır.

﴿لَتَبْلُغُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ﴾ “Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. (Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok) söz işiteceksiniz”²⁶⁰ Burada fiil her ne kadar nun ile te'kid edilse bile mu'rebdir. Çünkü fail zamiri olan vav ile ayrılmıştır. O vav da mefuz yani mezkûrdur. لَتَسْمَعُنَّ burada mukadderdir, hazf edilmiştir. Aslı لتسمعن dir. Üç nun biraraya geldiği için ref nun'u hazf edilmiştir. Biri ref nun'u diğer ikisi de nun'u te'kid musakkaledir. İki sakın olan vav ve idgamlı nun'dan dolayı vav hazf edilmiştir.

Üçüncüsü: Sayılardan mürekkebe olanlar. Bunlar onbirden ondokuza kadar olanlardır. رأيت أحد عشر – رأيت أحد عشر – مررت بأحد عشر gibi sayının iki kısmı da fetha üzere mebnidir. Kalan sayılar da bu şekildedir. Ancak onikinin ikisi hariç. Onikinin ikisi müsennanın ir'abı gibi mu'rebdir. Elif ile ref, ya ile nasb ve cer olur.

Dördüncü: İki zarfın birleşmesi yani beraber söylenmesi. Bu zarflar ister zaman ister mekân olsun fark etmez. Zaman zarfına örnek: صباح مساء gibi. Bunların aslı صباحاً و مساءً dir. Yani her sabah ve her akşam demektir. Atıf harfi olan vav hazf edilmiştir. İki zarf tahfif için birleştirilmiştir. ﴿لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحًى﴾ “Sanki dünyada ancak bir akşam yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış gibidirler.”²⁶¹ Kuşluk vakti akşam vaktine izafe edilmiştir. Yani şu denilmiştir. Yevm yani gün takdir edilirse zaten gün akşama dâhildir. Sonra muzaf hazf edilmiştir. Buna ihtiyaç yoktur. فلان يأتينا يوم يوم yani يوما örneğinde bunlar كل يوم (her gün) anlamındadır.

²⁵⁹Hümeze: 104/ 4.

²⁶⁰Âl-i İmrân: 3/ 186.

²⁶¹Nâzi'ât: 79/ 46.

Mekân zarfına örnek: **بين**’nin hemzesinin okunmaması. Aslı **بينها** **حرف** **حركتها**’dır. Birinci beyne’nin izafe edildiği ha zamiri hazf edilmiş ve ikinci beyne’nin izafe edildiği harekeli harfi de hazf edilmiştir. Atıf harfi olan vav da hazf edilmiştir. Her iki zarf terkip haline getirilmiştir.

Beşinci: Hallerden sayının terkip olanları. Araplar şöyle derler: **فلان جاري بيت بيت** Falan kişi benim komşumdur yani evlerimiz bitişiktir. Aslı **بيتا لبيت**’dir. Cer yapan lam hazfedilmiştir. İki isim terkip edilmiştir. Hal’in amili **جاري** kelimesindeki fiil manasındadır. Bazı nahiv âlimleri **إلى** yerine **الام** yı da caiz görmüşlerdir. Bazıları ise sadece atıf olan **الفاء**’ı kullanmak caiz demişlerdir.

Daha önce geçen çeşitte de **بين بين** hal idi. Bu çeşitte de hal olarak gelmiştir. Aralarındaki fark nedir? İlkinde **بين** zarf olduğu için mahzûf olan müstekire müteallaktır ve hal’dir. **بين بين**’nin kendisi hal değildir. İkincisinde ise zarf olmadığı için birşeye müteallak olmamıştır.

Zarflardan ve hallerden herhangi birisi zarfiyetten veya haliyetten çıkartılırsa birinci isim ikinci isme izafe olur ve terkip olmaz, mu’reb olurlar. **هذه همزة بين بين – فلان يأتينا** örneklerinde olduğu gibi.

Bu durum zarf ve hal olmayan terkiplerde de gelmiştir. **وقعوا في حيص بيص** örneğinde olduğu gibi. Ne hal ne de zarftır. Sadece **وقعوا** fiiline müteallaktır. Bir kişi artık kurtulması zor bir durumda olduğunda söylenen kullanımı az olan bir cümledir. Şaz yani kural dışıdır.

Hal ve zarfın terkibi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemiştir. Bundan dolayı örnek yoktur. Sadece sayıların terkibi vardır.

(**إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا**) “ Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız (güneşi ve ayı) gördüm ”²⁶²

(**فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا**) “ Böylece kayadan on iki pınar fışkırmış ”²⁶³

(**عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ**) “Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır. ”²⁶⁴

Müddessir suresinde geçen ondokuz sayısı hakkında kimi melek kimi sınıf kimi de grup olduğunu söylemiştir.²⁶⁵ Bazıları **تِسْعَةَ عَشَرَ** şeklinde okumuştur. Böyle okunması durumunda terkip olmaz. Konu dışı olur.

Altıncı: Cümleye izafe edilen mübhem yani belli bir vakte delalet etmeyendir. **الحين** gibi. Bu çeşit ism-i zamanların cümleye izafeleri caizdir. Cümleye

²⁶²Yûsuf: 12/ 4.

²⁶³Bakara: 2/ 60.

²⁶⁴Müddessir: 74/ 30.

²⁶⁵Ebü'l-Fidâ’ İsmâil b. Kesîr ed-Dîmeşkî, Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr, thk. Muhammed Ali es- Sâbûnî, Dârü'l Kur'an-ı Kerîm, Beyrût, 1981, III, s. 570.

izafe edildiklerinde ir'ab da caizdir, fetha üzere bina da caizdir. Bazen bina ir'abdan daha evla bazen de tam tersi olur. İlki yani bina'nın ir'abdan daha evla olması muzafun ileyh'in fiil cümlesi olması ve fiilin de mebni olması iledir. İkincisi yani ir'abın öncelikli olması, muzafun ileyh'in fiil cümlesi veya isim cümlesi olup fiilin de mu'reb olması iledir. Örnek ayet:

(هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ) “Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür”²⁶⁶

Ayetteki يوم kelimesi يَنْفَع kelimesine muzaf olmuştur. O da muzari ve mu'rebtir. Burada muzafta en iyisi ir'abtır. Bundan dolayı Nâfi' (ö.169/785) dışında bütün kurrallar ir'ab üzere ref okumuşlardır. Çünkü mübtedanın haberi olarak gelmiştir. Nâfi' ise bina üzere nasb okumuştur. Basralılar bina üzere okumayı caiz görmemişlerdir. Fethayı ir'ab olarak takdir etmişlerdir. صَمَت يَوْمَ الْخَمِيسِ örneğinde olduğu gibi. Bundan dolayı işaret isminin يوم kelimesine raci olayacağını söylerler. İşaret ismi raci olmuş olsa هَذَا kendi kendine zarf olmuş olur.

Yedinci: İster zaman ister başka bir şey olsun mebniye izafe edilen mübhem. Mübhemden gaye şudur: Manası, izafe edilen şeyle bilinendir. مِثْلٌ – دُونَ – بَيْن ve benzerleri gibi. Bu çeşit mebniye izafe edildiği zaman binasından alabilmeleri caizdir. Nasıl ki marifeye izafe edilen nekranın onun marifeliğinden alabilmesi gibi. (وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِنَا) “ Ve o günün rezilliğinden (kurtardık)”²⁶⁷ Bu ayet iki vecih üzere okunur. يوم kelimesini bina üzerine fetha ile okumak. Mebniye izafe edilen bir mübhem olduğundan bina üzere fetha okunmuştur. O mebni de اِنْ' dir. يوم ir'ab üzere cer de okunabilir. (وَمِمَّا دُونَ ذَلِكَ) “(Doğrusu içimizde salih olanlar da var,) olmayanlar da”²⁶⁸ Bu ayette de دُونَ kelimesi ذَلِكَ' ye izafe edilmiştir. مِمَّا cer, mecrur ve öne geçmiş bir haberdir. دُونَ muahhar mübtedadır ve fetha üzere mebnidir. Hem mübhem hem de mebniye izafe olduğundan fetha üzere mebni gelmiştir. Mebni olan da işaret ismi olan اِنْ' dir. Eğer Kur'an'da دُونَ ref gelse o da caiz olur.

(لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ) “ Artık aranızdaki bağlar tamamen kopmuş”²⁶⁹ بَيْن fiilin failidir. Fetha üzere mebni gelmiştir. İki vecih üzere okunur. Ir'ab üzere ref tir. Çünkü faildir. Bina üzere fetha okunur. (اِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلِ مَا اَنْتُمْ تَنْطِقُونَ) “ O (size va 'dolunanlar), sizin konuşmanız

²⁶⁶Mâide: 5/ 119.

²⁶⁷Hûd: 11/ 66.

²⁶⁸Cin: 72/ 11.

²⁶⁹En'âm: 6/ 94.

gibi gerçektir.”²⁷⁰ مثل iki vecihle okunmuştur. İr’ab üzere ref çünkü حق’ nun sıfatıdır ve merfudur. Bina üzere ise fetha ile okunur.²⁷¹

Dördüncü Bab: Fetha veya naibi üzere mebni olan

Fetha veya naibi üzere mebni olan cinsini nefy eden لا’ nın ismidir. Eğer لا’ nın ismi müfred olursa bu kural geçerlidir. لا قائمات – لا قائمين – لا رجلين – لا رجال – لا رجل gibi. لا قائمات kelimesinin fethası kesra ile olur.

İkinci isimde yani لا ماء بارد – لا رجل ظريف gibi olduğu gibi ظريف ve بارد sıfattır ve nasb ve ref caizdir. Aynı şekilde لا حول و لا قوة’ nin ikinci kelimesi olan لا قوة’ nin ref ve nasbı da caizdir. Eğer birinci kelime ref olursa ikinci kelimenin nasb edilmesi caiz değildir. Ayrıca sıfat ve mevsuf arasına fasıl girse veya sıfatın kendisi ya da mevsuf müfred değilse o zaman fetha caiz olmaz.²⁷²

• Cinsini nefyeden لا’ nın ismi

Mebnilerin dördüncü babı fetha veya fethanın naibine lazım olanıdır. Fethanın naibi iki şeydir. Ya ve kesradır. Bu da لا’ nın ismidir.

لا nefy için ise ve bu nefy’den de gaye cinsin tümünü kaplıyorsa yani o cinsin efratlarından hiçbirini çıkmayacak şekilde ise isim izafe ve şibh-i izafe olmayıp müfred olursa o zaman isim iki meselede mebni olmayı hak eder. Yani fetha üzere mebni olur. Bir meselede de fetha veya kesra olarak gelir.²⁷³

• Fetha üzere mebni olmayı hak eden

Fetha üzerine mebni olmayı hak eden şeyin kuralı ismin tesniye veya cemi olmamasıdır. لا رجل في – أفراس gibi. Ya da cemi mükesser olmamasıdır. لا رجل في – أفراس عندنا gibi fetha üzere mebnidir.²⁷⁴

• Ya üzere mebni olmayı hak eden

Ya üzerine mebni olmayı hak eden şeyin kuralı ismin tesniye veya cemi müzekker salim olmasıdır. لا رجلين – لا قائمين gibi ya üzerine mebnidir.²⁷⁵

• Kesra üzere mebni olmayı hak eden

Kesra veya fetha üzerine mebni olmayı hak eden şeyin kuralı ismin elif ve ta ile cemi olmasıdır. لا مسلمات في الدار gibi. لا مسلمات في الدار gibi.²⁷⁶

²⁷⁰Zâriyât: 51/ 23.

²⁷¹İbn Hişâm, s. 85- 94.

²⁷²İbn Hişâm, s. 95.

²⁷³İbn Hişâm, s. 95 - 96.

²⁷⁴İbn Hişâm, s. 96.

²⁷⁵İbn Hişâm, s. 96.

²⁷⁶İbn Hişâm, s. 97.

- **İsm-i لا' nın sıfatının vecihleri**

İsm-i لا zikredilince لا babıyla ilgili iki konu vardır.

Birinci konu: İsmi müfred olsa, sıfatı da müfred olsa ve isim ve sıfat ard arda olsa yani fasıl olmasa **لا رجل ظريفاً في الدار** örneği gibi, o zaman üç vecihle okunması caizdir. Birincisi: لا' nın mahalline atfederek mansub okunması. O لا ile mahallen mansubtur. Lakin o mebni olmuş ve ir'ab zahir olmamıştır. **لا رجل ظريفاً في الدار** örneğinde olduğu gibi. İkincisi: لا ismiyle beraber düşünülürse mübteda gibidir ve merfudur. **لا رجل ظريف في الدار** gibi. Burada nasıl ibtida olanın yerinde merfu gelmiştir? Çünkü لا, رجل ile beraber mürekkebe olduğunda tek bir şey gibi olur. Başta gelen isim ve ondan haber edilen ismin hakkı merfu olmasıdır. Üçüncüsü: Fethadır. **لا رجل ظريف في الدar** gibi. Kıyasa en uzak olan bu olduğu için en son zikredilmiştir. Uzak olma sebebi fethasının terkiib üzere olmasıdır. Araplar üç şeyi terkiib edip bir şeyin yerine koymuyorlar. Caiz olma sebebi ise önce sıfat ve mevsufu terkiip ediyorlar sonra da لا' yı dâhil ediyorlar. İkisi bir isim gibi olduktan sonra لا' yı dâhil etmelerinden dolayı caiz olmuştur.²⁷⁷

- **İsm-i لا' ya tekrarıyla atıf**

İkinci konu: لا ve ismi tekrar edildiklerinde. **لا حول ولا قوة إلا بالله** gibi olduğunda bu terkipte beş vecih caizdir. Birinci isimde yani **لا حول** de iki vecih caizdir. Fetha ve ref hali. Ref, لا' lar tekrarlandığı için amel etmemiştir. Eğer birinciye fetha yaparsak ikinci de üç vecih caizdir. O üç vecih de fetha, ref ve nasbdır. Fethaya örnek ayet: **(لَا لَعْنُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيَم)** “Orada, (içilince) boş söz söyletmeyen, günah işletmeyen (dolu bir kadehi elden ele dolaştırırlar).”²⁷⁸ Ayet fetha da okunmuştur.

Birinci isim ref yapılırsa ikinci isim de iki vecih caizdir. Bunlar fetha ve refdir. Ref haline örnek ayet: **(لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ)** “Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun olmadığı”²⁷⁹ Birincisi ref okunduğunda ikincisinin nasb okunması caiz değildir.²⁸⁰

Beşinci bab: Kesra üzere mebni olan

Bunlar beş çeşittir.

Birinci çeşit: Sonu **وَيْهِ** olan alem isim. **سببويه – عمرويه – نبطويه – راهويه** gibi. Bunlarda ancak kesra vardır. Sîbeveyhi ve cumhurun görüşü bu yöndedir. Ebû Ömer el-Cermî (ö. 225/ 840) bunlarda kesra üzere mebni caizdir der ve ir'abda da munsarîf okunmasını caiz görmüştür.

²⁷⁷İbn Hişâm, s. 97 - 98.

²⁷⁸Tûr: 52/ 23.

²⁷⁹Bakara: 2/ 254.

²⁸⁰İbn Hişâm, s. 98 – 100.

İkinci çeşit: İsim fiil olup فَعَالٍ vezninde olan. Buna örnek نَزَلَ yani انْزَلَ manasındadır. احذر yani حذر, أترك yani تراك, أدرك yani دراك. Beni Esed fethalı yapar.

Üçüncü çeşit: فَعَالٍ vezninde olup müennese sövgü anlamında olan. Bu çeşit sadece nidadada kullanılır. يا خبائث yani يا خبيثَة manasındadır. يا دفار yani kokmuş kadın anlamındadır. جاءتنى kınanmış anlamındadır. Nida dışında kullanımları olmadığı için şöyle denmez: جاءتنى Eğer nida dışında bir kullanım varsa bu şa'z'dır.²⁸¹

فَعَالٍ sigasının şartları

فَعَالٍ ve daha önce anlatılan emir manasında gelen فَعَالٍ üç şartın kendisinde birleşmesiyle sürekli bir kuralla gelmesi caizdir. Bunlar; fiil, sülasi ve tam olmadır. نَزَلَ den نَزَلَ, ذَهَبَ den ذَهَبَ, كَتَبَ den كَتَبَ gibi. Bunlar اذهب – اكتب manasındadır. Sövgü anlamında olanlar için şöyle denir: يا فاسق – فجر – زنى – سرق den يا فجار – يا زناء – يا فاسق anlamındadır. يا فاسقة – يا فاجرة – يا زانية – يا سارقة yapılıp سراق yapılmaz.

İster emir ister sövgü anlamında olsun اللصوصية kelimesinden yapılamaz. Çünkü bu kelimenin fiili yoktur. Mezid ve nakıs fiillerle de yapılmaz.

Kur'ân-ı Kerîm'de emir anlamında kullanılan فَعَالٍ gelmemiştir. Ancak ﴿لَا مَسَاسَ﴾ "Bana dokunmak yok!"²⁸² ayeti Hasan-ı Basrî'nin (ö.110/728) kıraatinde لا مَسَاس olarak gelmiştir. Bu ayetin emir anlamında olduğunu söyleyenler vardır. Bu misal لا'nın isim fiil üzerine dahil olma konusunda Arapların ayağı kayan birisine dediklerinde yani beddua ettiklerinde لا لعا derler.

Dördüncü çeşit: فَعَالٍ olup müenneslere isim olanlar. حذام – قطام – رقاش – سجاح gibi. سجاح peygamberlik iddiasında bulunan kişidir. كساب dişi bir köpeğin, سكاب dişi bir atın ismidir.

Beşinci çeşit: Eğer أمس ile belli bir gün yani içinde bulunulan günden önceki gün kastediliyorsa Araplar onu üç lügat üzere söylerler.

Birincisi; her üç durumda da kesra üzere mebnidir. Bu Hicazlıların lügatidir. ذَهَبَ Birincisi; her üç durumda da kesra üzere mebnidir. Bu Hicazlıların lügatidir. ذَهَبَ örneklerinde olduğu gibi. عَجِبْتُ مِنْ أَمْسٍ – اعتكفت أَمْسٍ – عَجِبْتُ مِنْ أَمْسٍ

İkincisi; üç durumda da gayr-ı munsarîf olması. Bu da Temimlilerin bir kısmının lügatidir.

Üçüncüsü; sadece ref halinde gayr-ı munsarîf yapanlar, bu Temimlilerin çoğunun lügatidir. Nasb ve cer halinde kesra üzere mebni yapanlar. ذَهَبَ أَمْسٍ derler ve sonunu

²⁸¹İbn Hişâm, s. 100 – 102.

²⁸²Tâ Hâ: 20/ 97.

tenvinsiz damme yaparlar. عَجِبْتُ مِنْ أَمْسٍ – اعتكفت أَمْسٍ örneklerinde ise nasb ve cer halinde kesra yaparlar.

أَمْسٍ ile geçmiş günlerden bir gün kastedilse, cemi teksir gelse, başında ال takısı varsa veya izafe olursa bütün bunlar hem Hicazilere hem de Temimlilere göre mu'reb olur.

فَعَلْتُ ذَلِكَ أَمْسًا – مَا كَانَ أَطِيبَ أَمْسَنَا örneklerinde olduğu gibi. Müberred, Fârisî, İbn Mâlik (ö.672/1274) ve Harîrî (ö.516/1122) 'أَمْسٍ' yi ism-i tasğir olarak da zikretmiştir. Bu durum herkese göre mu'rebdir. Cemi teksir olduğunda mu'reb olması gibi. Sîbeveyhi, tasğir yapılmaz demiştir ve Araplardan bunu duymadığını söylemiştir. Kullanılır diyenler kıyasa itimat etmişlerdir. Cemi teksir gelişini buna şahit göstermişlerdir. Çünkü teksir ve tasğir benzerdir.

(فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ) “Bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hâle getiririz”²⁸³ Bu ayette ال takısı aldığı için kesra almıştır. Ayette icaz - yani kısaltma – ve mecaz vardır.²⁸⁴

Altıncı bab: Kesra veya naibi üzere mebni olan

Bu bab ile ilgili müellifimiz bir açıklama yapmamıştır. Bununla ilgili örnek yoktur.

Yedinci bab: Damme üzere mebni olan

Mübhem zarflardan izafeden kati olup manen kati olmayanlardır. أول - بعد - قبل ve yön isimleri. Yön isimlerine عَلٌّ ilhak edilmiştir. Muzaafun ileyi de hep mahzuftur. غير da bunlara dahil edilmiştir. Eğer muzaafun ileyh hazf edildiyse o da sadece ليس' den sonra hazf edilir ve mebni olur. قبضت عشرة ليس غير gibi. غير' yu damme yapıp tenvin yapmayanlara göre damme üzere mebnidir. أَيُّ mevsule izafe edildiğinde muzaafun ileyh de mezkur olursa ve sılanın başı da mahzuf zamir olursa mebnidir. Bazı âlimler her durumda da mu'reb yapmışlardır.²⁸⁵

• Damme üzere mebni olanların çeşitleri

Bunlar dört çeşittir:

Birinci çeşit; mübhem zarflardan lafzen izafeden kesilip manen kesilmeyenler. أول - أول - قبل ve yön isimleri yani خلف – أمام – قدام ve benzerleri. (لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ) “Önce de, sonra da emir Allah'ındır”²⁸⁶ Ayet yedi kıraattede damme ile okunmuştur. İbn Yaîş (ö.643/1245), aslının من قبل كل شيء و من بعده olduğunu söyler. Her şeyden önce ve sonra emir Allah'ındır. İbn Hişâm bu görüşün doğru olduğunu söyler. Ancak makama daha uygun

²⁸³Yûnus: 10/ 24.

²⁸⁴İbn Hişâm, s. 102 – 109.

²⁸⁵İbn Hişâm, s. 109.

²⁸⁶Rûm: 30/ 4.

olan 'من قبل الغلب و من بعده' dir. Muzaafun ileyh lafzen hazf edilmiştir. Manası takdir edilmiştir. Dolayısıyla damme üzere mebni olmaya müstehak olmuştur.²⁸⁷

- **Mana açısından olmayıp lafzen hazf edilen zarfların ilhak edilmesi**

İkinci çeşit; 'قبل – بعد' ya ilhak edilenler. ليس قبضت عشرة ليس غير. ليس 'nin ismi müstetirdir. غير damme üzere mebnidir. 'قبل – بعد' ya benzetilmiştir.

Üçüncü çeşit; 'قبل – بعد' ya ilhak edilenlerden kendisiyle muayyen biri kastedilen 'عل' gibi. Örneğin; 'أخذت الشيء الفلاني من أسفل الدار والشيء الفلاني من عل' yani من فوق الدار anlamındadır.

'عل' muzaaf olarak kullanılmaz yani muzaafun ileyhi mezkur olarak kullanılmaz. Bu görüş İbnü'l- Cevherî'nin (ö.1215/1801) keliminde geçmiştir. Ancak İbn Hişâm bu görüşün yanlış olduğunu ifade eder. Eğer 'عل' ile meçhul bir 'علوا' kastedilmişse o zaman sadece i'rab olur.²⁸⁸

- **Mevsul olan 'أي' nun 'بعد' gibi ilhak edilmesi**

Dördüncü çeşit; Mevsul Olan 'أي' bütün hallerde mu'rebdir. Sadece bir durumda damme üzere mebnidir. Bu da iki şart bir araya geldiğinde olur. Birisi lafzen izafe olması diğeri ise sılanın başının mahzup bir zamir olması. 'ثُمَّ لَنُنْزِلَنَّ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ آيُهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا' "Sonra her bir topluluktan, Rahman'a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız."²⁸⁹ Ayetteki 'ثم' kasemin cevabına atıf olarak gelmiştir. O da bir önceki ayet olan: (فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ) "Rabbine andolsun, onları şeytanlarla beraber mutlaka haşredeceğiz"²⁹⁰ dir. 'اللام' kasemin cevabına gelen te'kid lamı'dır. 'ننزع' muzari fiildir, nun-u te'kide bitiştiği için fetha üzere mebnidir. Faili müstetir zamirdir, nun da te'kididir. 'من كل' cer- mecrur olup muzari fiile müteallaktır. 'كل' muzaaf 'شيعه' muzaafun ileyhtir. 'أي' mef'uldür ve aynı zamanda ism-i mevsuldür. İsm-i mevsul hem sılaya hem de aide ihtiyaç duyar. 'هم' muzaafun ileyhtir. 'أشد' mahzup mübtedanın haberidir. Yani 'أَيُّهُمْ هُوَ أَشَدُّ' dur. Mübteda ve haber cümlesi 'أي' nun haberidir. 'على الرحمن' ise 'أشد' ya müteallaktır. 'عتيّا' temyizdir. 'أي' nun fethalı olması zahir olandır. Çünkü mef'ulün i'rabı nasbtır. Ancak burada damme üzere mebnidir. Çünkü 'هم' e izafe edildiği ve sılanın başı da mahzup edildiği içindir. Sılanın başı

²⁸⁷İbn Hişâm, s. 109 – 112.

²⁸⁸İbn Hişâm, s. 112 – 113.

²⁸⁹Meryem: 19/ 69.

²⁹⁰Meryem: 19/ 68.

’هو’ dir. Arapların bazıları bütün hallerde okurlar örneğin أَیُّهُمْ أَشَدِّ şeklinde mansub okumuşlardır.²⁹¹

Sekizinci bab: Damme veya naibi üzere mebni olan

Bunlar müfred marife münadadır. يا زید – یا زیدان – یا زیدون gibi.²⁹²

• **Marife müfred münada**

Mebnilerin yedinci babı olan damme ve dammenin naibi üzere lazım olan yani o da elif ve vavdır. Bu da tek bir çeşit olan marife müfred münadadır.²⁹³

• **Marifeden kastedilen nedir?**

Marife: İster alem olsun ister olmasın belli bir kişinin kastedilmesidir. Bu çeşit iki durumda damme üzere mebni olur.

Birincisi; tesniye ve cemi müzekker olmayacak. يا زید – یا رجل gibi. Örnek ayetler:

(يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ) “Ey Nûh! O, asla senin âilenden değildir”²⁹⁴

(يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ) “Ey Nûh! Esenlik ve bereketlerle (gemiden) in”²⁹⁵

(يَا صَالِحُ انْتِنَا) “Ey Salih! Bize getir dediler”²⁹⁶

(يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ) “Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedin”²⁹⁷

İkincisi; cemi teksir olabilir. يا زُيُودُ gibi. Örnek ayet: (يَا جِبَالُ أَوِیِّي مَعَهُ) “Ey dağlar! (Kuşların eşliğinde) onunla birlikte tespih edin, dedik”²⁹⁸

Tesniye olduğunda muayyen olan kastedilirse elif üzerine mebni olur.

Cemi müzekker salim olduğunda muayyen olan kastedilirse vav üzere mebni olur. Ancak münada muzaaf, şibhi muzaaf veya nekra gayri muayyen olursa o münada mef’ulat üzerine mu’reb ve mansub olur. Bu bina konusuna girmez.

Muzaaf: يا عبدَ الله – یا رسولَ الله gibi. (قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) “De ki: “Ey göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah’ım!”²⁹⁹ yani يا فاطر السموات dır.

Şibh-i muzaaf: Manasını tamamlayan bir şeyin ona bitişmesidir. يا كثيرا برؤه – یا مفيضا gibi. يا خيرَه – یا رفيقا بالعباد

Nekra: يا رجلا خذ بيدي gibi.³⁰⁰

²⁹¹İbn Hişâm, s. 114 – 115.

²⁹²İbn Hişâm, s. 116.

²⁹³İbn Hişâm, s. 116.

²⁹⁴Hûd: 11/ 46.

²⁹⁵Hûd: 11/ 48.

²⁹⁶A’râf: 7/ 77.

²⁹⁷Hûd: 11/ 53.

²⁹⁸Sebe’: 34/ 10.

²⁹⁹Zümer: 39/ 46.

³⁰⁰İbn Hişâm, s. 116- 118.

- **Münadada itbai fethası olmasının caiz olma şartları**

Münadanın itbai fethası ile fethalanması caizdir. Eğer alem isim olup ona bitişik bir **إبن** ile vasıflandırıldıysa yani sıfat olduysa ve o **إبن** da başka bir aleme izafe edildiyse bu durum olur. **يا زيد بن عمرو** gibi. Müberred'e göre dammenin kalması tercih edilendir ancak cumhur fethayı tercih etmiştir.

Belli bir şey kıyası olmayan mebniler şunlardır: Harfler; **هل – ثم – جِير – منذ**. Mu'reb olmayan isimler yedi tanedir. İsim fiiller; **هَيْثُ – إِيهِ – آمِينَ – صَهْ**. Zamirler; **قَمْتُ – قَمْتُ**. İsm-i İşaretler; **هَؤُلَاءِ – هَؤُلَاءِ – هَؤُلَاءِ**. İsm-i Mevsuller; **الَّذِينَ – الَّتِي – الَّذِي**. **ذات** damme üzere mebnidir. Bu da en fasih olanıdır. Ancak ism-i işaret ve ism-i mevsullerin tesniyeleri mebni değildir. Şart isimleri de istifhamlar da aynı şekilde bir kıyası yoktur. **أَيَّا** ister şart olsun ister istifham olsun mu'rebdir. Bazı zarflar da mebnidir ve herhangi bir kıyası yoktur olduğu şey üzere mebnidir. **حيث – أمس – الآن – إذ – حيث** gibi. **حيث** üç hareke üzere mebni olur.³⁰¹

Dokuzuncu bab: Sabit bir kuralı olmayan mebniler

İbn Hişâm bu konuyu iki çeşitle sınırlandırmıştır. Onlardan birincisi; harflerdir. İkincisi ise mu'reb olmayan isimlerdir. Bunlar da yedi çeşittir.

Harflerden sükûn üzere mebni olana örnek; **هل – بل – قد – لم**. Fetha üzere mebni olanlara örnek; **لَيْت – لَعَلَّ – إِنَّ – ثُمَّ**. Kesra üzere mebni olanlara örnek; evet anlamına gelen **لَزِيد – بَزِيد** i kesra yapanların lügatindeki **الله م** gibi. Ona harf diyenlere göre kesra olur. Harflerden damme üzere mebni olanlara örnek; cer yapanlara göre **مَنْ** **الله** ya da **مَنْ** **الله**. Kimi bunların **الله** tan alındığını söylemiştir. O zaman bunlar isimdir ve burada bahsedilmesi sahih olmaz. Çünkü burada harfler ele alınmıştır.³⁰²

- **İsim fiillerden sükûn üzere mebni olanlar**

İsim fiillerden sükûn üzere mebni olanlara örnekler sus anlamındaki **صَه** ve vazgeç anlamındaki **مه** gibi.³⁰³

- **Fetha üzere mebni olanlar**

İsim fiillerden fetha üzere mebni olanlara örnek kabul et anlamına gelen **آمِينَ** gibi. Mim harfinin kesrası ve sonrasında ya'nın olması ağırlaştırdığı için fetha üzere mebni olmuştur. **كَيْف – أَيْن** kelimelerinde ya'nın ağırlaştırması üzerine fetha olması gibi. Bunların dört lügatı vardır. Birincisi; **آمِينَ** kelimesindeki hemzeden sonra medle okunur ve imale yapılmaz. Bu en çok kullanılan şeklidir. Ancak bu Arapça kelimelerin kıyasından uzaktır.

³⁰¹İbn Hişâm, s. 119 – 120.

³⁰²İbn Hişâm, s. 121.

³⁰³İbn Hişâm, s. 121.

Çünkü Arapça’da فاعيل vezni üzere gelen isim yoktur. Bu a’cem isimlerde kullanılır. - قابيل gibi. Bundan dolayı bazı âlimler buna A’cem demiştir. İkincisi; birincisi gibidir. Ancak kesra elife doğru meylettiriliyor. Hamza b. Habîb (ö. 156/ 773) ve Kisâî’den rivayet edilendir. Üçüncüsü; آمين kısa okunur. بصير – قدير gibi. Bu üçüncü lûgat kıyasa göre daha fasihtir. Ancak kullanımı azdır. Hatta bazı âlimler bu kullanım yoktur sadece şiirlerde vardır demişlerdir. Dördüncüsü; med ve şeddeli آمين’ dir. İbn Hişâm bu şekilde gelmesini kabul etmemiştir. Bunu ancak قاصدين anlamında kullanılan bir kelime olarak kabul etmiştir.³⁰⁴ Delil: (وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ) “ Kâ’be’ye gelenlere ”³⁰⁵

- **Kesra üzere mebni olanlar**

İsim fiillerden kesra üzere mebni olanlara örnek sözüne devam et anlamındaki إيه’ dir.³⁰⁶

- **Damme üzere mebni olanlar**

İsim fiillerden damme üzere mebni olanlara örnek senin için hazırlandım anlamındaki هَيْتُ dur. (وَقَالَتْ هَيْتُ لَكَ) “ “Haydi, gelsene!” dedi ”³⁰⁷ Ayetteki هَيْتُ, هَيْتُ لك, هَيْتُ manasındadır. Tebyin için kullanılmıştır. هَيْتُ üç şekilde de okunmuştur. هَيْتُ – هَيْتُ – هَيْتُ gibi.³⁰⁸

- **’ذَان – تَان – اللذَان – اللتان nin müsennaya ilhak edilerek mu’reb olması**

İsm-i işaret ve ism-i mevsullerden اللتين – اللذين – تين – تان istisnadır. Bu isimlerin müsenna gibidir ve mu’rebdir. Elif ile ref, bir öncesi fethalı olan ya ile cer ve nasb olur. Müsenna gibidir denilmesindeki sebep nekralığı kabul etmeyenler müsenna olamazdır. ذَا ve الذي nekralığı kabul etmezler. Çünkü ذَا’ nın marifeliği ism-i işaret ile الذي’ ninki ise sıla iledir. ذين ve اللذين müsenna isimlerdir. Ancak bunlar tıpkı هما – أنتما gibi hakiki müsenna değillerdir. Bundan dolayı başlarına ال takısı almazlar.

Mevsullerden olan أَيًّا’ nin istisna edilmemesinin sebebi bazı durumlarda mu’reb bazı durumlarda ise mebni olmasıdır. Muzaaf olup sılanın başı mahzûf zamir olduğunda sadece mebni durumda gelmektedir. Diğer durumlar da ise mu’reb gelmektedir.

İsm-i şart ve istifhamlardan sükûn üzere mebni olanlara örnek: من – ما.

Fetha üzere mebni olanlara örnek: أَيْنَ – أَيْنَ’ dir. Kesra ve damme üzere mebni olan yoktur.

³⁰⁴İbn Hişâm, s. 121 – 124.

³⁰⁵Mâide: 5/ 2.

³⁰⁶İbn Hişâm, s. 124.

³⁰⁷Yûsuf: 12/ 23.

³⁰⁸İbn Hişâm, s. 125 – 126.

İsm-i şartlardan **حيثما** damme üzere mebnidir. Ancak burada damme üzere mebni olan **حيث** dur. İsm-i şart ise **حيثما** dir. **حيث**, **ما** ya bitişmiş ve ondan bir parça olmuştur.³⁰⁹

- **İsm-i şart olan 'أَي' nun şart ve istifhamda mu'reb olması**

Şart ve istifham isimlerinden **أَيَّا** istisnadır. Çünkü iki durumda da mu'rebdir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Nahivcilerin icması ileler.

İstifhamın ref haline örnekler: ﴿ **أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بَعْرَشَهَا** ﴾ “ Hanginiz bana onun (kraliçenin) tahtını getirebilir? ”³¹⁰ ﴿ **أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيْمَانًا** ﴾ “ Bu hanginizin imanını artırdı? ”³¹¹ Nasb haline örnekler: ﴿ **فَأَيِّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ** ﴾ “ Allah ’ın hangi âyetlerini inkâr edersiniz? ”³¹² ﴿ **وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ** ﴾ “ Zulmedenler hangi akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir. ”³¹³ Ref haline örnek ayetlerde **أَيُّكُمْ** mübtedadır. Mü’min suresindeki ayette mefulün bih, Şu’arâ suresindeki ayette ise mefulün mutlaktır. Kendisinden önceki **سَيَعْلَمُ** fiilinin mefulün bihi değildir. Çünkü istifhamda, kendisinden önceki amil onda amel etmez. Cer haline örnek: ﴿ **فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ** ﴾ (5) ﴿ **بِأَيِّكُمْ** ﴾ “ Hanginizin (deli olduğunu) yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler ”³¹⁴ **بِأَيِّكُمْ** bu ayette lafzen mecrur, mahallen merfudur. Çünkü mübtedadır. **الباء** zaid harftir. Aslı **أَيُّكُمْ الْمُفْتُونَ** dur. Burada **تبصر** veya **يبصرون** onda tenazu etmiştir ve bundan dolayı onlardan biri ile mansubdur. Çünkü bu iki fiil de **أَيُّكُمْ** cümlesine tenazu etmiştir. Aynı zamanda bunlar istifhamdan dolayı amelden iptal (te’lik) edilmiştir.

Sükûn üzere mebni olanlar: Geçmiş zaman zarfı olan **إِذْ** dir. Hem isim hem de fiil cümlesine izafe edilebilir. İsim cümlesine örnek: ﴿ **وَادْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ** ﴾ “ O vakti hatırlayın ki siz yeryüzünde güçsüz (ve zayıf) idiniz ”³¹⁵ Fiil cümlesine örnek: ﴿ **وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا** ﴾ “ Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de ”³¹⁶ Maziye örnek: ﴿ **وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ** ﴾ “ Onlara, “(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz ”³¹⁷ Muzariye örnek: ﴿ **فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ** ﴾ (70) ﴿ **إِذِ الْأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ** ﴾ “ Onlar bilecekler. 71. O zaman onlar, boyunlarında demir halkalar olduğu hâlde ”³¹⁸ Muzari anlamı bir önceki ayetten dolayı verilmektedir. Ta’lil için gelir: ﴿ **وَإِذْ اعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْا إِلَى الْكَهْفِ** ﴾ “ (İçlerinden biri

³⁰⁹İbn Hişâm, s. 128 – 129.

³¹⁰Neml: 27/ 38.

³¹¹Tevbe: 9/ 124.

³¹²Mü’min: 40/ 81.

³¹³Şu’arâ: 26/ 227.

³¹⁴Kalem: 68/ 5 - 6.

³¹⁵Enfâl: 8/ 26.

³¹⁶A’râf: 7/ 86.

³¹⁷Zuhruf: 43/ 39.

³¹⁸Mü’min: 40/ 70- 71.

şöyle dedi:) “Mademki onlardan ve Allah’tan başkasına tapmakta olduklarından yüz çevirip ayrıldınız, o hâlde mağaraya çekilin”³¹⁹ Mufacea anlamında da kullanılmıştır.

Fetha üzere mebni olana örnek **الآن**’ dir. Ya zamanın tümünü ya da bir kısmını ifade eder. Zamanın tümüne örnek: ﴿ **الْآنَ جِئْتُ بِالْحَقِّ** ﴾ “ *İşte, şimdi tam doğrusunu bildirdin*”³²⁰ Ayette sıfat hazfedilmiştir. Yani **الحق الواضح** şeklindedir. Eğer mana bunun üzerine olmasaydı bu sözün mefhumundan dolayı o zaman kâfir olacaktı. Zamanın bir kısmına örnek ayet: ﴿ **فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ** ﴾ “ *Fakat şimdi her kim dinlemeye kalkacak olursa*”³²¹ Aynı zamanda mu’reb de olabilir.

Kesra üzere mebni olana örnek **أَمْسٍ**’ dir. Bu konu daha önce anlatılmıştı. Burada tekrar söylenmesinin sebebi Hicazlılar ve Temimlilerin ihtilaf ettikleri **حَدَام**’ ye benzerliğinden dolayıdır.

Damme üzere mebni olana örnek **حَيْثُ**’ dur. Zarfı mekândır. İki cümleye izafe edilir. Bazen müfrede de izafe edilir. Hem fetha hem de kesra üzere mebni olmuştur. Bazı âlimler de mu’reb yapmışlardır. Hem i’rab hem de bina ihtimali vardır.³²² Kesra ile okunuşuna örnek ayet: ﴿ **سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ** ﴾ “ *Biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felakete götüreceğiz.*”³²³

3.2.6. Nekra ve marife

Nekra isim **رَب**’ yi kabul edendir.

İsim, nekra (belirsiz) ve marife (belirli) olarak ikiye ayrılır. Nekra asıl olduğu için önce o söylenir. Marife ise feri’ olup nekradan sonra söylenir.³²⁴

3.2.6.1. Nekranın alameti

Kendisine **رَب**’ nin dahil olmasını kabul etmesidir. **رَب رَجُل - رَجُل غَلام** gibi. **رَب رَجُل - رَجُل غَلام** denilebiliyor. Bazen **رَب رَجُل - رَجُل غَلام**’ nın **رَب**’ yi kabul etmesinden dolayı nekra geldiğine de delildir.³²⁵

- **Zamire رَب’ nin dahil olması**

رَب رَجُل örneğinin tahlili;

³¹⁹Kehf: 18/ 16.

³²⁰Bakara: 2/ 71.

³²¹Cin: 72/ 9.

³²²İbn Hişâm, s. 129 – 133.

³²³A’râf: 7/ 182.

³²⁴İbn Hişâm, s. 134.

³²⁵İbn Hişâm, s. 134.

Yukarıda رُب' nin nekraya dahil olması geçmişti. Ancak رُب zamire de dahil olur. Zamir marifedir. رُب ona dahil olmuştur. Eğer رُب nekra dışında başka kelimelere de dahil oldu denirse yukarıdaki söz batıl olmuş olur. İbn Hişâm bu konuyu şöyle açıklıyor: Eğer zamir kendisinden sonra gelen nekra bir isme dönüyorsa o zamir de nekra olur. ربه رجلا örneğinde olduğu gibi.³²⁶

- **Nekraya dönen zamir hakkındaki ihtilaflar**

Nekraya dönen zamirde Nahiv âlimleri ihtilaf etmiştir. O nekra mı yoksa marife mi diye? Bununla ilgili üç görüş vardır. Birincisi: O kesinlikle nekradır. İkincisi: O mutlaka marifedir. Üçüncüsü: Kendisine zamirin döndüğü nekra ya nekralığı vaciptir ya da caizdir. Nekralığı vacip ise yukarıdaki örnekte olduğu gibi zamir nekradır. Nekralığı caiz diyenlere göre جاءني رجل فأكرمه örneğinde olduğu gibi zamir marifedir. Nekralığının vacip olduğu görüşünü savunanlara göre bunun sebebi temyiz olmasıdır. Temyiz ancak nekra gelir. Nekralığının caiz olduğu görüşünü savunanlar ise fail olduğunu söylemişlerdir. Failin nekra olması vacip değildir. Failin hem nekra hem de marife gelmesi caizdir. – جاءني رجل – جاءني زيد örneklerinde olduğu gibi.³²⁷

3.2.6.2. Marifenin çeşitleri

Marife altı çeşittir. Bunlardan biri de zamirdir.

Zamir: Mütakellime, muhataba veya gaibe delalet eden şeydir.

Zamir veya mudmar olarak isimlendirilir. Kûfler ise kinaye ve mekni olarak isimlendirir. En sahih görüşe göre bu altı çeşitten en bilineni zamirdir.

Mütakellime delalet eder أنا - نحن gibi, muhataba delalet eder أنتما - أنت gibi ya da gaibe delalet eder هما - هو gibi.

Mudmar olarak isimlendirenler أضمرت الشيء cümlesindeki gibi örtmek ve gizlemek anlamını vermektedirler. Bazen الضمور yani zayıflık anlamında kullanılır. Çünkü harfleri azdır. Zamire va'z edilen harfler genellikle mehmustur. الهاء - الكاف - التاء gibi. Hems ise gizli seslerdir.

Zamir olarak zikredilen tarife ذلك' deki الكاف' e itiraz vardır. Bu muhataba delalet eder. Basralıların ittifakıyla zamir değil harftir. Harfın ir'ab da mahalli yoktur. İbn Hişâm buna cevaben bu الكاف muhataba değil hitaba delalet eder. O bir manaya delalet eden harftir ve kişiye delalet etmemektedir. Aynı şekilde إياي' deki الياء, إياك' deki الكاف, إياه' daki الهاء

³²⁶İbn Hişâm, s. 135 - 136.

³²⁷İbn Hişâm, s. 136.

zamir değildir. En sahih görüşe göre bunlar konuşma, hitap ve bulunmama durumuna delalet eder. Mütakellim, muhatab ve gaibeye delalet eden sadece **إِنَّا** dır. Fakat **إِنَّا** bütün bunlara ortak edilince onunla neyi kastettiğini açıklamak istediklerinde ya’dan kastedilen manayı açıklamak bir karineye ihtiyaç duyar. Karineler şunlardır: **التاء – الكاف – الهاء**

Gaib olan zamirin konumu ya malum olacak ﴿ **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ** ﴾ “ *Biz onu indirdik*”³²⁸ ayetinde olduğu gibi, ya kesinlikle mukaddem olacak ﴿ **وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ** ﴾ “*Ayin (dolaşımı için de konak yerleri (evreler)) belirledik*”³²⁹ ayetinde olduğu gibi, ya lafzen olup rütbe olarak olmayacak ﴿ **وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ** ﴾ “*Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım emirlerle sınınamış*”³³⁰ ayetinde olduğu gibi, ya rütbe olacak ﴿ **فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى** ﴾ “*Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir korku hissetti.*”³³¹ Ayetinde olduğu gibi ya da muahher mutlaktır. ﴿ **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** ﴾ “*De ki: “O, Allah’tır, bir tek.*”³³² ve ﴿ **مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا** ﴾ “*Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur*”³³³ Ayetlerinde olduğu gibi.³³⁴

- **Zamirin kendisinden kastedilene açıklayacak bir müfessire ihtiyacı duyması**

Zamirden kastedilenin açıklaması gerekir. Eğer mütakellim veya muhatabsa onu tefsir eden de kendisidir. Eğer gaib ise tefsir eden iki çeşittir. **Birinci bab:** Lafzen ve lafzen dışında bir şey olmasıdır. İkinci duruma örnek: ﴿ **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ** ﴾ “ *Şüphesiz, biz onu (Kur’ân’ı) indirdik*”³³⁵ Yani Ku’an’dan bahsedilmiştir. Burada dinleyenin zeki biri olduğuna şahitlik edilip tefsire ihtiyaç duyulmamaktadır. Lafız, çoğunlukla olan ve çoğunlukla olmayan diye iki çeşittir. Çoğunlukla olanın mukaddem olması (önde gelmesi). Mukaddem olması da üç çeşittir. Hem lafzen hem takdire (rütbe olarak) mukaddem olan. Mutlak derken bu iki özelliğe işaret edilmiştir. ﴿ **وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ** ﴾ “*Ayin dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik*”³³⁶ gibi. Manası **قَدَرْنَاهُ** له منازل dir. Kolaylık olsun diye buradaki **ل** harfi hafzedilmiş veya **ذَا** diye takdir edilmiştir. Muzaaf hafz edilmiş. Bu durumda da **ذَا** ya hal ya da **قَدَرْنَاهُ** ya ikinci mef’ul yapılmış denilir. Bazen de lafzen mukaddem ama rutbeten değildir. ﴿ **وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ** ﴾ “*Bir zaman Rabbi*

³²⁸Yûsuf: 12/ 2.

³²⁹Yâsin: 36/ 39.

³³⁰Bakara: 2/ 124.

³³¹Tâ Hâ: 20/ 67.

³³²İhlâs: 112/ 1.

³³³Câsiye: 45/ 24.

³³⁴İbn Hişâm, s. 136- 137.

³³⁵Kadr: 97/ 1.

³³⁶Yâsin: 36/ 39.

İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış”³³⁷ ayetinde **إِبْرَاهِيمَ** mef’uldür. O te’hir niyetindedir. Ama ﴿ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى ﴾ “ *Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir korku hissetti.*”³³⁸ Ayetinde ise **مُوسَى** faildir. Takdim niyetindedir. **أَوْجَسَ** fiilinin faili, müstetir zamirdir. **مُوسَى** bedel-ü minh’tir.

İkinci çeşit: Hem lafzen hem rütbeten muahhar olması. Bu da yedi babla sınırlıdır.

Birinci bab: Zamir-u şe’n babıdır. **هو** - **هي** - **زيد قائم** örneğinde **هو** zamir-u şe’n, **هي** zamir-u kıssa, sonrasında gelen cümle onu açıklamaktadır. Yani zamir-u şe’n ve zamir-u kıssanın kendisidir. ﴿ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴾ “*De ki: “O, Allah’tır, bir tektir.”* Ve **فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ** “ *Çünkü gerçekte gözler (değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri)) kör olur*”³³⁹ Bu konuya örnektir.

İkinci bab: Zamire müfessiri haber kılınırsa. O da ﴿ مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا ﴾ “ *Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur*”³⁴⁰ ayetindeki **هِيَ** hayattır, hayattan kastedilen de dünya hayatıdır.

Üçüncü bab: **نَعَمْ** babındaki zamirdir. **زيد** gibi. ﴿ بَنَسْ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴾ “ *Bu, zalimler için ne kötü bir bedeldir!*”³⁴¹ . Burada temyiz olarak tefsir edilmiştir.

Dördüncü bab: **رُبَّ** nin mecruru. **زيد** gibi. Kesinlikle temyizdir diye tefsir edilmiştir.

Beşinci bab: İkinciye amel verilip birincinin de merfuya ihtiyaç duyduğu tenazu babındaki zamir. **أَخَوَاك** örneğinde birinci elif **أَخَوَاك** ye dönmüştür.

Altıncı bab: Kendisinde, sonra gelene bedel olan zamir. **زيد** gibi.

Yedinci bab: Önceden geçmiş olan faile bitişik olan zamir, sonradan gelen mef’ule döner. Bu zarurettir.³⁴²

Alem ve iki çeşidi

Marifelerin ikincisi alemdir. Birisi alem-u şahstır. Eğer o kendisine konulan ismi mutlak yani kesinlikle teyid ediyorsa. **زيد** gibi. Diğerisi alem-u cinstir. Kendi zatıyla bir mahiyete (aslına) veya başka bir duruma delalet etse. **أَسَامَة** gibi.

Künye ve lakab alemlerendir. Kesinlikle isimden sonra ona tabi olarak getirilir eğer müfred olursa izafe olarak da gelebilir.

³³⁷Bakara: 2/ 124.

³³⁸Tâ Hâ: 20/ 67.

³³⁹Hac: 22/ 46.

³⁴⁰Câsiye: 45/ 24.

³⁴¹Kehf: 18/ 50.

³⁴²İbn Hişâm, s. 138 - 140.

- **İşaret isimlerinin kısımları**

İşaret isimleri akli olarak altıya, pratiğe göre ise beş kısıma ayrılır. İlk açıklama (akli); müfred, tesniye, cemi ve bunların müzekker ve müennesleri olunca altı olur. İkinci açıklama olan pratiği kullananlar cemiye müennes ve müzekker için ortak kullanmışlardır. Bundan dolayı beştir.

Müfred müzekker için هذا

Müfred müennes için هاته - هاتي

Tesniye müzekker için ref halinde هذان cer ve nasb halinde هذين

Tesniye müennes için ref halinde هاتان cer ve nasb halinde هاتين

Cemi müzekker ve cemi müennes için هؤلاء kullanılır. Hicazlılara göre medle, Kur'ân'da da geçmiştir. Ben-i Temimlilere ise kasrla kullanılır.³⁴⁶

- **İsm-i işaret olmayan ها**

ها ism-i işaretlerden değildir. Harftir, muhatabı muşarun ileyh'e karşı uyandırmak için getirilmiştir. Onun düşmesinin delili bazen caizdir. ذاك - ذا denir. Bazen vaciptir. ذلك dendiği zaman. غلامك deki الكاف zamiri isim değildir. Çünkü izafeyle mecrur olmasını gerektirir. Ama o bundan men edilmiştir. Çünkü ism-i işaretler izafe olmaz sürekli marifedirler. O zaman harftir, hitap için kullanılmıştır. İr'abta mahalli yoktur. Uzaklık için kullanıldığında birleşir. Kişi lam'ı kullanmakta serbesttir. ذلك - ذاك ikisi de söylenebilir.³⁴⁷

- **Lam'ın terkinin gerekliliği**

Üç meselede lam gelemmez.

Birincisi: Tesniye işareti ذاك - تاتك

İkincisi: Med olan ceminin işaretinde kullanılamaz, أولئك gibi. Ama kasr olan kullanıldığında getirilebilir, أولاك - أولئك gibi.

Üçüncüsü: Başında tenbih harfi olan her ism-i işaret هاتيك - هاتاك - هاذاك gibi.³⁴⁸

İsm-i mevsul

Marifelerin dördüncüsü ism-i mevsuldür. İsm-i mevsul haberi cümle, zarf, tam olan mecrur cümle veya sarih bir özellikle bağlantılı olmaya ihtiyaç duyar. Ardından ona dönem aid zamir gelir.

İsm-i mevsul iki şeye ihtiyaç duyar.

Birincisi: Sıladır. O da dört şeyden biridir. Bunlardan ilki cümledir. Şartı da haberi olmasıdır. Yani doğru veya yalan ihtimali olan şeydir. الذي أبوه قائم - جاءني الذي قام cümleleri

³⁴⁶İbn Hişâm, s. 142 – 143.

³⁴⁷İbn Hişâm, s. 143.

³⁴⁸İbn Hişâm, s. 143 – 144.

haberidir. *haberidir. جاء الذي هل قام* cümlesi caiz değildir. Çünkü soru cümleleri haberi değildir. İkincisi zarf olmasıdır. Üçüncüsü cer- mecrur olmasıdır. Son iki maddenin şartları ikisinin de tam olması gerekir. ﴿ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ ﴾ “Göklerde ve yerde kim varsa hep O’nundur. O’nun katındakiler, ne O’na ibadetten çekinir (ve büyüklenir) (ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar.)”³⁴⁹ Ayetindeki gibi. Tam olmayanlar buna uymaz. *جاء الذي اليوم – جاء الذي بك* gibi. Dördüncüsü sarıh bir vasıf. Yani ismin galebe etmediği zaman. Bunlar sadece *ال* takısı alanlara sıla olur. *المضروب – الضارب* gibi.

İkincisi: Sıladan mevsule dönen zamirdir. *جاء الذي قام أبوه* gibi. Şartı, zamirin mevsule sayı ve cinsiyet yönünden uymalıdır. Bazen de zahir isim onun yerine geçer. Zemahşerî şu örneği verir: *الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا* ﴿ بِرَبِّهِمْ يَغْدُلُونَ ﴾ “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar.”³⁵⁰ Ayette *الذي*’den sonra gelen cümleler ona sıla olarak gelmiştir. *الذين*’den sonra gelen *برب* *الذي*’ye dönen zahirdir.³⁵¹

• Mevsulün lafızları altı kısımdır

Bunlar *التي* *الذي* ve bunların tesniyeleri, cemileri olan *الاني* – *اللاتي* – *الذين* – *الآلى* ve bunların manalarında olan *مَنْ* âlimler için ve *ما* âlim olmayanlar için, Tai kabilesine göre *ذو*, ilga edilmezse *ما* veya *من* soru edatlarından sonra gelen *ذا*, *أي* ve *ال* (Bunun sılası ism-i fail veya ism-i me’ful olmalı). Yani mevsuller; müfred, tesniye, cemi ve herbirinin müzekker ve müennes hali.

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ ﴿ وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ ﴾ müfred, müzekker, akıllı ve akılsızlar için kullanılır. “*İşte bu, size vaad edilen (mutlu) Dosdoğru Kur’ân’ı getiren*”³⁵² ﴿ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴾ “*Bu, sizin için vaad edilen (mutlu) gündür*” diyerek karşılarlar.”³⁵³ *الذي*’nin ya’sında iki vecih vardır. Bunlar; ispat ve hazfdır (düzeltme, eksiltme). Ya hafif ve sakın ya da şeddeli olup kesralı veya ir’abın her çeşidini alabilecek hazf olduğunda ya’dan önceki harf (zal harfi) ya kesralı ya da sakın olmalıdır.

التي müfred, müennes, akıllı ve akılsızlar için kullanılır. Akıllılar için örnek:

﴿ قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا ﴾ “Allah, kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü işitmiştir”³⁵⁴

³⁴⁹Enbiyâ: 21/ 19.

³⁵⁰En’âm: 6/ 1.

³⁵¹İbn Hişâm, s. 144 - 145.

³⁵²Zümer: 39/ 33.

³⁵³Enbiyâ: 21/ 103.

³⁵⁴Mücâdele: 58/ 1.

{ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا }
“Birtakım kendini bilmez insanlar, “Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kibleden çeviren nedir? diyecekler”³⁵⁵

Tesniye müzekker ref halinde اللذان, cer ve nasb halinde اللذين’ dir.

Tesniye müennes ref halinde اللتان, cer ve naasb halinde اللتين’ dir.

Her ikisinde nun’un şeddesi ve hazfı de caizdir. Aslı şeddesiz ve nun’un sabit olmasıdır.

Cemi müzekker med ve kasr için الالئى ise mutlaka ya ile gelir veya ref halinde vav ile gelir. (الذون)

Cemi müennes ya’nın sabit oluşu ve hazf edilmesiyle اللاتى – اللائى şeklinde gelir.³⁵⁶

Örnek ayetler: { وَالَّتِي يَسْنَنُ } “ (Kadınlarınızdan âdetten) kesilmiş olanlarla”³⁵⁷

{ وَالَّتِي يَأْتِينَ } “ (Kadınlarınızdan fuhuş (zina)) yapanlara karşı”³⁵⁸

• Mevsul-u amme

Mevsul-u amme müfred, müzekker ve fer’ilerinde من’ dir. Bunun kullanılmasının sebebi akıllılar için olmasıdır. { أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى } “ Rabbinden sana indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, (onun gerçek olduğunu) göremeyen (kalp gözü) kör kimse gibi olur mu?..”³⁵⁹

ما akılsızlar içindir.³⁶⁰ { مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ } “ Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır”³⁶¹

ذو yu Tâililer kullanır. جاءني ذو قام gibi.

ذا için iki şart vardır. Birinci şart; başına ما’ i istifhamiye gelmesidir. { مَاذَا أُنْزِلَ رَبُّكُمْ } “Rabbiniz ne indirdi?”³⁶² Yani ما الذي أنزل ربكم? dir veya من’ i istifhamiye gelmesidir. من ذا gibi. İkinci şart; ذا’ nın ilga edilmemesi. ما’ yla terkip edilip bir isim olsa ذا’ nın manası ortadan kalkar. ماذا صنع. ماذا burada أي شيء anlamına gelir ve mukaddem me’ful olur. Eğer ما mübtada, ذا haber olarak takdir edilirse o zaman ilga olmamış olur. (Yani verilen manaya göre durum değişmektedir.)

³⁵⁵Bakara: 2/ 142.

³⁵⁶İbn Hişâm, s. 145 - 148.

³⁵⁷Talâk: 65/ 4.

³⁵⁸Nisâ: 4/ 15.

³⁵⁹Ra’d: 13/ 19.

³⁶⁰Zeynep Meliha Atay, Avamîl- İzhar Tercümeli- Misal- Alıştırma- Uygulama İlaveli Arapça Dilbilgisi Nahiv, 8. Baskı, Kitap Kalbi Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 333.

³⁶¹Nahl: 16/ 96.

³⁶²Nahl: 16/ 30.

﴿ تَمَّ لَنَزْعِنَ مِنْ كُلِّ شَيْعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عِتِيًّا ﴾ ya örnek: “Sonra her bir topluluktan, Rahman’a karşı en isyankâr olanları mutlaka çekip çıkaracağız.”³⁶³

İsm-i faile dahil olan ال, الضارب gibi veya ism-i me’fule dahil olan ال, المضروب gibi. Fârisî, İbnü-s Serrâc ve çoğu müteahhir bunu söylemiştir. Mâzinî (ö. 249/ 863) ال’ in harf-i mevsul olduğunu söyler. Ancak bu görüş master teviline girmediği ve mevsule dönen bir zamir olduğu için reddediliyor. Ebü-l Hasen el- Ahfeş (ö. 215/830 (?)) de harf-i tariftir demektedir. Onu da ال’ in üzerine ma’mulün takdimi caiz olmadığı için reddediliyor.³⁶⁴

’ ile kullanılanlar

ال’ i ahdiyye (tanınan) ile kullanılan; جاء القاضي gibi. Örnek ayet ise; فِيهَا مَصْبَاحٌ “İçinde bir kandil, kandil de (bir cam fânûs içinde)”³⁶⁵ Veya ال’ i cinsiyye olarak kullanılana örnek ayet; ﴿ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴾ “Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”³⁶⁶

ال’ nin zahir olan faillerinde ال’ in bulunması vaciptir. ﴿ نِعْمَ الْعَبْدُ ﴾ “O ne güzel kuldu!”³⁶⁷ ﴿ بِنَسْنٍ مَثَلُ الْقَوْمِ ﴾ “(Allah’ın âyetlerini inkâr eden) topluluğun hâli ne kötüdür!”³⁶⁸ Müstetir zamir olursa temyizle tefsir edilir. نعم امرأاً هَرَمَ gibi. Örnek ayet ise; ﴿ فَنِعْمًا هِيَ ﴾ “Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel!”³⁶⁹ İsm-i işaretlerin sıfatlarında ve nida olan أَيُّ’ nun sıfatında ال gelir.

İsm-i işaretin sıfatına örnek ayet; ﴿ مَا لِهَذَا الْكِتَابِ ﴾ “Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır”³⁷⁰

Nidaya örnek ayet; ﴿ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ ﴾ “Ey insan!”³⁷¹

ال’ i ahdiyye iki kısımdır. Ya zihinde var olan bir şeye ya da zikredilen bir şeye işaret eder. Birinci kısma örnek; جاء القاضي İkinci kısma örnek; ﴿ فِيهَا مَصْبَاحٌ الْمَصْبَاحِ ﴾ Önceden geçene raci olmuştur. ال’ i cinsiyye de iki kısımdır. Ya istiğrakıyye yani bütün efratları içine alacak ya da bir şeyin hakikatine işaret edecektir. Birinci kısma örnek; ﴿ وَخُلِقَ ﴾ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ Burada bütün insanlar kastedilmiştir. İkinci kısma örnek; ﴿ حَيٍّ ﴾ “Diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?”³⁷² Burada suyun ismi değil hakikati kastedilmiştir.³⁷³

³⁶³Meryem: 19/ 69.

³⁶⁴İbn Hişâm, s. 148 - 151.

³⁶⁵Nûr: 24/ 35.

³⁶⁶Nisâ: 4/ 28.

³⁶⁷Sâd: 38/ 30.

³⁶⁸Cum’a: 62/ 5.

³⁶⁹Bakara: 2/ 271.

³⁷⁰Kehf: 18/ 49.

³⁷¹İnfitâr: 82/ 6.

³⁷²Enbiyâ: 21/ 30.

³⁷³İbn Hişâm, s. 151 - 153.

• ال in sabit kalması ve hazf edilmesi

ال in iki konuda sabit kalması iki konuda da hazf edilmesi vaciptir. Sabit kalma konusunda birincisi; isim zahir bir fail olup fiili de نِعْم ve بئس olursa. ﴿ نِعْمَ الْعَبْدُ ﴾ , ﴿ بئسَ الْعَبْدُ ﴾ , ﴿ الْقَادِرُونَ ﴾ “Biz ne güzel biçim verenleriz!”³⁷⁴ örneklerinde olduğu gibi. Ancak failde ال in olması şart değildir. İzafette muzaaf, muzaafun ileyhten dolayı marifedir.

نِعْم ve بئس fiillerinde fail zamir ise üç şey vaciptir. Müfred olup tesniye ve cemi olmayacak, müstetir olup zahir olmayacak ve zamir kendisinden sonra gelen bir şeyle temyiz olacak. نِعْم رجلا زيد – نِعْم رجلين الزيدان – نِعْم رجلا الزيدون gibi.

Sabit kalma konusunda ikincisi; ismin sıfat olmasıdır. Ya ﴿ مَا لِهَذَا الْكِتَابِ ﴾ Bu ayetteki gibi ism-i işarete sıfat olur ya da ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ ﴾ “Ey Peygamber!”³⁷⁵ Örneğindeki gibi nidadaki أَيُّهَا ya sıfat olur. Bazen de ism-i işaret أَي ya sıfat olarak gelir. يا أَيُّهَا gibi.

Hazfedilme konusunda birincisi; ism-i münada olması. Örneğin الغلام – الرجل – الإنسان. Örneğin isimlerinin nidasında يا إنسان – يا رجل – يا غلام denir. Bu kuraldan iki şey istisnadır. Birisi Allah’ın ismidir. Bu durumda يا الله lafzının elifi ya elif-i kat’i şeklinde ya da hazf edilerek okunabilir. يا الله veya يا الله gibi. Diğeri onunla isimlendirilen cümle. Örneğin المنطلق زيد olarak isimlendirilirse يا المنطلق زيد diye çağrılır.

Hazfedilme konusunda ikincisi; ismin muzaaf olması. الغلامي – غلامي yerine داري denmez. Bu kuraldan iki şey istisnadır. Birisi, muzaafın harfle ir’ab alan bir muzaaf olması. O zaman ال ile izafenin bir arada gelmesi caizdir. الضارب زيد – الضاربو زيد gibi. İkincisi, muzaaf sıfat olup muzaafun ileyh onunla ma’mul ise ve o da ال ile gelmişse o zaman caiz olur. الضارب الرجل – الراكب الفرس gibi. Bunların dışında ال ile izafe bir arada olması caiz olmaz. Ferrâ ise muzaaf marife, muzaafun ileyh ise ال sız da olsa marife bir isim olursa caiz olur demiştir. الضارب زيد örneğindeki gibi. Kûfler de ise muzaaf aded, muzaafun ileyh ma’dud olursa da caiz demişlerdir. الثلاثة اللأواب gibi. Rummânî, Müberred ve Zemahşerî de muzaaf marife, muzaafun ileyh zamir olsa bile yine caiz olur demişlerdir. الضارب زيد – الضاربك – الضاربه gibi.³⁷⁶

Marifeye izafe edilen

Marifeye izafe edilen örneğin غلام زيد – غلامي gibi. Bu marifelerin sonuncusudur. Bu da marifeye izafe edilendir. Bu izafe edildiği şeyin derecesindedir. Alem derecesinde غلام, işaret ismin derecesinde هذا غلام, mevsul derecesinde غلام الذي جاءك, zi-l edat derecesinde

³⁷⁴Mürselât: 77/ 23.

³⁷⁵Mâide: 5/ 67.

³⁷⁶İbn Hişâm, s. 153 - 158.

غلام القاضي ancak zamire izafe edilen, zamirin derecesinde değildir. غلامي gibi. O da alem derecesindedir. En sahih görüş budur. Bazı âlimler marifeye izafe edilenin alt derecesinde bir dereceye sahip olduğunu söylemiştir. Başka bir görüş de neye izafe edilmişse onun derecesindedir. Zamir de buna dahildir.³⁷⁷

3.2.7. Merfuat babı

Merfuatlar on çeşittir. Birincisi faildir. Fail; fiil veya benzerinin ondan önce geldiği ve onunla kaim olma veya var olma üzerine kendisine dayandırıldığı şeydir. علم زيد – مات gibi. Örnek ayet: { مُخْتَلَفَ الْأَوَانِ } “Çeşitli renklerde olanlar”³⁷⁸ şibh-i fiile fail olarak gelmiştir.

Bu bab başlığı altında mu'reblerin çeşitlerinden olan merfuatlarla başlandı. Çünkü isnadın asılları merfuatlardır. İkinci aşamada mansubatlar anlatıldı. Çünkü genellikle bunlar fazlalıktır. Mecruratlarla da bitirildi. Çünkü onlar başkalarına tabi olarak gelir. Muzaaf asıl konuya (yani dilbilgisinde sözden çıkarılmaya uygun olmayan) muzaafun ileyh de asıl konudur. غلام ne ise زيد de odur. Eğer muzaaf fazlalık ise muzaafun ileyh de fazlalıktır. رأيث غلام زيد gibi.³⁷⁹

3.2.7.1. Fail

Merfuatlara iki şeyden dolayı fail ile başlanmıştır. Birisi; amilin lafzi olması o da fiil veya şibhi fiildir. Mübteda failin tersidir. Ameli manevidir. O iptidaidir (yani lafzi amillerden boş olması). Lafzi amel, manevi amilden daha güçlüdür. Çünkü lafzi amel, manevi amillerin hükmünü kaldırır. زيد قائم şu şekilde gelince hükmünü kaybetmektedir. كان زيد قائما gibi. Failin amili daha güçlüyse fail de güçlü olur. İkincisi; failin ref oluşu, fail ve mefulü ayırmak içindir. Ancak mübtedada böyle değildir. İ'rabda asıl olan manalardaki farkı ortaya çıkarmaktır. Bundan dolayı fail önce zikredilmiştir.³⁸⁰

• Failü'l-vasf

Şibh-i fiilin isnad edilmesine { مُخْتَلَفَ الْأَوَانِ } Ayeti örnek olarak getirilmişti. ألوانه, صنف مختلف kelimesinin failidir. Çünkü o ism-i faildir, fiil manasındadır. Takdiri ألوانه 'ألوانه' dur. Yani يختلف ألوانه. Mevsuf hazfedilmiş, vasıf da fiilin yerine geçmiştir.³⁸¹

³⁷⁷İbn Hişâm, s. 158 - 159.

³⁷⁸Fâtır: 35/ 28.

³⁷⁹İbn Hişâm, s. 160.

³⁸⁰İbn Hişâm, s. 160 - 161.

³⁸¹İbn Hişâm, s. 161.

3.2.7.2. Naibü'l-fail

İkincisi failin naibidir. Fail hazfedilip onun yerine ikame edendir. Amili de – فُعِلَ olarak değişir. Aslında naibü'l-fail de mef'ulun bihtir. ﴿ وَفُضِيَ الْأَمْرُ ﴾ “İşin bitirilmesini (mi bekliyorlar?)”³⁸² ayeti gibi. Eğer cümlede mef'ulun bih yoksa naibü'l-fail de mastar olur. ﴿ فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ ﴾ “Sûr’a bir defa üfürülünce.”³⁸³ ﴿ فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴾ “Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse”³⁸⁴ Bazen de zarf, naibü'l-fail olur. جُلِسَ رَمَضَانَ – جُلِسَ أَمَامَكَ gibi. ﴿ غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ﴾ “Gazaba uğrayanlarınkine değil”³⁸⁵ Bu duruma örnek ayettir.³⁸⁶

- **Fiilin naibül-faile isnadında siganın değişmesi**

Failin hazfinden sonra yapılması gerekenler; fiil فُعِلَ – يُفَعْلُ şeklinde değiştirilecektir. Sadece bu iki vezin kastedilmemektedir. Bunlar sülasi vezinde gelir. Burada ikisinin söylenmesindeki amaç fiilin ilk harfi dammeli olacak, mazide sondan bir önceki harf kesralı, muzaride de sondan bir önceki harf fethalı olacaktır. Bundan sonra mef'ulun bih failin yerine geçecektir. Fail için geçerli olan bütün hükümler naibü'l-faile verilecektir. Önceden mansub iken artık merfu, fazlalık iken de cümlenin asıl unsuru ve fiilin üzerine takdim iken artık fiilden sonra gelmesi vacip olan bir hale gelecektir.³⁸⁷

- **Failin yerine naibü'l-fail olanlar**

Muhakkiklere göre mef'ulu bih dışında bir şey varsa bile onun takdiri vaciptir. Çünkü manası fail gibi olan vardır. Örneğin أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِينَارًا cümlesinde görüldüğü gibi parayı alan Zeyd'dir. Daha açık bir örnek ضَارِبُ زَيْدٍ عَمْرًا dir. Çünkü fiili gerçekleştirmede Zeyd ve Amr ortakdır. Hatta bazı âlimler mef'ule getirilen sıfatın da merfu olmasını caiz görmüşlerdir. ضَارِبُ زَيْدٍ عَمْرًا الْجَاهِلُ örneğinde ضَارِبُ الْجَاهِلُ Amr'ın sıfatıdır. Çünkü o mana itibariyle merfudur.

Mastar gelebilir. Bu konuya örnek ayetler daha önce geçen Hâkka suresi 13. ayetle Bakara 178. ayettir. Hâkka suresindeki نَفَخَ açık bir şekilde mastar olarak gelmiştir. Bakara suresindeki ayette ise العَفْوُ mastardan kinayedir. O da العَفْوُ dur.

Zaman zarfı gelebilir. Örneğin صَامَ النَّاسُ رَمَضَانَ sözünün aslı صَامَ النَّاسُ رَمَضَانَ dir.

³⁸²Bakara: 2/ 210.

³⁸³Hâkka: 69/ 13.

³⁸⁴Bakara: 2/ 178.

³⁸⁵Fâtiha: 1/ 7.

³⁸⁶İbn Hişâm, s. 162.

³⁸⁷İbn Hişâm, s. 162.

Mekân zarfı gelebilir. Örneğin جُلِسَ أَمَامَكَ de أمام zarfı mutasarrıf olup ref gelmesi caizdir.

Mecrur gelebilir. (وَإِنْ تَعِدْ كُلَّ عَدُوٍّ لَّا يُوْخَذُ مِنْهَا) “(Kurtuluşu için) her türlü fidyeyi verse de bu ondan kabul edilmez”³⁸⁸ Ayetindeki gibi. يُوْخَذُ fiili muzaridir. Müstetir zamiri yoktur. منها ref konumunda cer- mecrurdur. Ahfeş dışında Basralı âlimler mef’ulun bih olsa bile naibü’l-fail olabilecek diğer durumların da naibü’l-fail olabileceğini söylemişlerdir. Ebu Ca’fer’in kıraatiyle (لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) “Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.”³⁸⁹ Bu ayet delil olarak getirilmiştir. Cer- mecrur naibü’l-fail olup mef’ulun bih mansub olarak bırakılmıştır.

* Fail ve naibü’l-fail hazfedilmez, müstetir olurlar. Cevazen amilleri hazfedilir. من قام veya من ضرب denildiğinde sadece زيد diyerek cevap vermek gibi. Cümlede fiil yani amil hazfedilmiştir. Vucuben de amiller hazfedilir. (1) وَأَذْنَتْ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ (2) وَإِذَا الْأَرْضُ إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (3) مُدَّتْ “1, 2. Gök yarıldığı ve Rabbine boyun eğdiği zaman -ki ona yaraşan budur-, 3. Yer uzatılıp dümdüz edildiği zaman.”³⁹⁰ Ayetlerinde olduğu gibi. Fail ve naibü’l-fail cümle olarak da gelmez. (وَتَبَيَّنَ لَكُم كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ) “Onlara ne yaptığımız ise size belli olmuştu”³⁹¹ Bu ayette التبين kelimesinin idmarı(yani cümlelerin anlamını bozmadan öğelerden birinin atılması) üzeredir. (وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ) “Şüphesiz, Allah’ın va’di gerçektir, (kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur) dendiği zaman ise”³⁹² ayette lafız itibariyle قيل ye naibü’l-fail olmuştur. Fail ve naibü’l-fail fiilleri müennes olduklarında onlar da müennes olur. Vucuben olabilir bu قامت هُند / الهندان / الهندات gibi. Cevazen olabilir. حضرت القاضي امرأة - قامت الرجال / النساء / الهنود - قامت طلعت الشمس örneklerinde olduğu gibi. Müennes olması caiz olup ama zayıf olduğu yer ise ما قام إلا هُند örneğindeki gibi zayıf olduğundan dolayı müzekker de gelebilir. Fail ve naibü’l-failin amiline tesniye ve cemi alametleri getirilmez. أَكَلُونِي البراغيث örneği şaz’dır.³⁹³

* Fail ve naibu-l failin hükümleri

Yukarıda fail ve naibü’l-failin ortak olduğu beş hüküm geçmişti.

Birinci hüküm: Fail ve naibül-fail hazfedilmez. Çünkü onlar cümlelerin temel unsurlarındandır. Fiillerin parçası gibidirler. Eğer bir cümleye bakıldığında fail ve naibu-l

³⁸⁸En’âm: 6/ 70.

³⁸⁹Câsiye: 45/ 14.

³⁹⁰İnşikâk: 84/ 1 - 3.

³⁹¹İbrâhim: 14/ 45.

³⁹²Câsiye: 45/ 32.

³⁹³İbn Hişâm, s. 162 - 167.

failin hazfedildiği düşünülüyorsa o zaman o zamire hamledilmez. Burada müstetir zamir vardır. Peygamberimiz (s. a. v) şöyle buyurdu: **لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرِبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ** “ Zina yapan kişi mü'min iken zina yaptığında zina etmez, mü'min iken içki içtiğinde içki içmez.” Burada **يَشْرَبُ** nun faili zaniye dönen bir zamir değildir. Aslı **يَشْرَبُ الشَّارِبُ** da değildir. **الشَّارِبُ** hazfedildi de denmez. Çünkü fail cümleinin temel unsurudur. Fail burada **يَشْرَبُ** nun yani içme eylemini gerçekleştiren kişiye dönen müstetir zamirdir. Çünkü ‘içmez’ denildiğinde ‘içen’ bir kişinin olduğu anlaşılır. Zani için de durum aynıdır. İşte bu durumda kıyas yapılır. Kisâî, failin hazfını caiz görmüştür. Süheylî (ö.581/1185) ve İbni Madâ (ö.592/1196) da ona tabi olmuştur.

İkinci hüküm: İkisinin amili karine varsa hazfedilebilir. Hazfedilmesi de caiz ve vacip olarak iki kısımdır. Caize örnek olarak **قام من شرب؟** veya **قام من قام؟** diyen birine birinci cümle için **زيد** diye cevap verildiğinde fiili hazfedilmiş faildir. İkinci cümlede ise hazfedilen fiilin naibu-l failidir. İstenirse cevap açık bir şekilde de verilebilir. **قام زيد – شرب عمرو** gibi.

Vacip olma kuralı ise sonrasında onu tefsir eden yani açıklayan bir fiil gelmişse o zaman amilin hazfi vacip olur. **إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (1) وَإِنتِ لِرَبِّهَا وَحَقَّتْ (2) وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (3)** bu ayeti kerimelerdeki örnekler birleştirildiği zaman, **السَّمَاءُ**, hazfedilen **انْشَقَّتْ** fiilinin failidir. **(فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّمَاءُ)** “Gök yarıldığı zaman”³⁹⁴ Bu ayette ise fiil burada açık bir şekilde gelmiştir. İnşikâk 3. Ayette ise **الْأَرْضُ** hazfedilen **مدت** fiilinin naibu-l failidir. Bütün bu fiiller zikredilen fiilleri tefsir ettiği için hazfedilenle telaffuz etmek caiz değildir. Çünkü zikredilen onun tefsiridir. Araplar da tefsir edenle edileni bir arada söylemezler.

Üçüncü hüküm: Cümle olarak gelemeyiz. Sahih görüş budur. Bazı nahivciler ise caiz olduğunu söylemişlerdir. **(ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَجْنَئُهُ)** “Sonra onlar, Yûsuf ’un suçsuzluğunu ortaya koyan delilleri gördükten sonra yine de mutlaka onu bir süre zindana atmayı uygun buldular.”³⁹⁵ **(وَتَبَيَّنَ لَكُم كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ)** “ Onlara ne yaptığımız ise size belli olmuştu”³⁹⁶ **(وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ)** “ Bunlara, “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde”³⁹⁷ Bu ayetleri delil olarak getirdirdiler. Birinci ayetteki **لَيْسَجْنَئُهُ** yu **بَدَأَ** ya fail yapıldığını söylemişlerdir. İkinci ayetteki **كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ** i **تَبَيَّنَ** ye fail yapıldığını söylemişlerdir. Üçüncü ayette ise **لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ** yi **قِيلَ** ye fail yapıldığını söylemişlerdir. İbn Hişâm, bunların delil olmadığını söyler. Birinci ayette fail fiilin

³⁹⁴Rahmân: 55/ 37.

³⁹⁵Yûsuf: 12/ 35.

³⁹⁶İbrâhim: 14/ 45.

³⁹⁷Bakara: 2/ 11.

mastarına dönen müstetir zamirdir. Takdiri: ثم بدا لهم بداء şeklidir. İkinci ayette fail müstetirdir. كيف فعلنا بهم cümlesi de istifham cümlesi olup tefsir etmiştir. Üçüncü ayette ise lafzi isnad vardır. Yani إذا قيل لهم هذا اللفظ demek istemiştir. Lafzi isnad bütün lafızlarda kullanılır.

Dördüncü hüküm: Fail ve naibül-fail müennes olduklarında amilleri de müennes olur. Bu da üç kısımdır. Bunlar; vacip olan müennes, racih olan (tercih edilen) müennes ve zayıf olan müennes.

1. Kısım: Vacip olan müennese gelince onda iki konu vardır.

1. Konu: Müennes olan zamirin muttasıl zamir olması. Hakiki ve mecazi müennes olmasında aralarında fark yoktur. Hakiki: هند قامت gibi. mübteda, قام mazi fiil, müstetir zamir olan fail fiildedir. Takdiri 'قامت هي' dir. ت ise müenneslik alametidir. Bu durum daha öncede zikredildiği gibi vaciptir. Mecazi: الشمس طلعت. Bu örneğin verilmesindeki sebep hakiki müennes de olsa mecazi müennes de olsa amilin müennes olması önceliklidir.

2. Konu: Fail ister müfred ister tesniye ister ات ile cemi olan zahir, muttasıl, hakiki müennes bir isim ise yine vaciptir. Müfrede örnek: ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ﴾ “*Hani, İmran’ın karısı demişti*”³⁹⁸ Tesniyeye örnek: قامت الهندان. Cemiye örnek: قامت الهندات.

2. Kısım: Racih olan müennese gelince onda da iki konu vardır.

1. Konu: Fail zahir, muttasıl, mecazi bir müennes isim olsa. الشمس طلعت gibi. Bu durumda hem müennes hem de müzekker gelebilir. Müzekker haline örnek: ﴿وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ﴾ “*Onların, Kâ’be’nin yanında duaları (ıslık çalıp el çırpımdan) ibarettir*”³⁹⁹

2. Konu: Fail zahir, hakiki müennes, إلا dışında bir fasıl gelse قامت اليوم هند – قام اليوم هند örneklerinde olduğu gibi iki durum da caizdir.

Faili cemi teksir veya ism-u cemi olan zahir ve mecazi müennes, birinci kısımdandır. قامت النساء – قام النساء denilebilir. Bu duruma örnek ayetler: ﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ﴾ “*Birtakım kadınlar dediler*”⁴⁰¹ Aynı şekilde cins isim de böyledir. أورقت الشجر – أورقت الشجر denilebilir. Bütün bunlarda الجماعة manasına göre müennes yapılır. Müzekker ise الجمع manasına göre yapılır.

Yine bu babdan olan ve نعمت المرأة هند – نعيم المرأة هند bu örneklerde olduğu gibi zahir olmasından dolayı müennes olması caizdir. Müzekker olarak gelmesi de cins manasından dolayıdır. امرأة’ dan gaye cinstir. Belli bir kişi değildir. Örnekte önce cins (kadın) övülüp

³⁹⁸ Âl-i İmrân: 3/ 35.

³⁹⁹ Enfâl: 8/ 35.

⁴⁰⁰ Hucurât: 49/ 14.

⁴⁰¹ Yûsuf: 12/ 30.

sonra Hind özel olarak övülüyor. بنس de نِعَم gibidir. بنس zem anlamındadır. بنس المرأة حمالة gibi. بنس الحطب – بنس المرأة هند gibi.

3. Kısım: Zayıf olan müennese gelince bir konu vardır. Eğer fail ile fiil arasında إلا varsa. ما قام إلا هند örneğindeki gibi. Burada müzekker gelmesi daha çok tercih edilmektedir. Çünkü takdiri ما قام أحد إلا هند dir. Fail hakiki müzekkerdir. Lafzı zahir olunca müennes gelmesi de caizdir. Bu bazı âlimlerin kıraatlarında da vardır. { إِنَّ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً } “Sadece korkunç bir ses oldu”⁴⁰² ayetinde صيحة ref okunduğu zaman böyledir. Ahfeş müennes olması ancak şiirde caizdir demiştir.

Beşinci hüküm: Fail ve naibu-l failin amillerine çoğunlukla tesniye ve cemi alameti birleşmez. قام أخواك – قام إخوتك gibi. Ancak bazı Araplar birleştirmektedir. أكلوني وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ الَّذِينَ ظَلَمُوا “O zulmedenler gizlice şöyle konuştular”⁴⁰³ Bunun i‘rabını âlimler mübtada, أسروا النجوى ise öne geçmiş haberdır şeklinde diyerek yapmışlardır.⁴⁰⁴

3.2.7.3. Mübtada

Merfuatlardan üçüncüsü mübtedadır. O, lafzi amillerden mücerred olandır. Mübtedaya ondan haber yapılandır ya da kendisiyle iktifa ettiğini ref eden bir vasıftır. İlkine örnek زيد قائم, ikincide şart nefy veya istifham olmalıdır. أقام الزيد gibi.⁴⁰⁵

• Mübtada iki çeşittir

Mübtedanın kısımları: Haberi olan mübtada, çoğunlukla bu şekildedir. Haberi olmayan mübtada, bunda da haberin yerine geçen bir merfu vardır.

Bu iki kısım iki durumda ortaktır. Birincisi; her ikisi de lafzi amillerden mücerredir. İkincisi; İkisinin de amili manevidir, o da ibtidadır. Yani bu şekilde olması isnaddan mücerred olmasından dolayıdır.

İki durumda da ayrılırlar. Birincisi; haberi olan mübtada sarıh bir isim olabilir. الله { وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ } “Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır”⁴⁰⁶ gibi. Yani وصيامكم خير لكم şeklindedir.

Habere ihtiyaç duymayan mübtada, ismin te’vilinde hiçbir zaman gelmez. Her isim de olmaz, ancak sıfat olan isim mübtada olur. ما مضروب العمران – أقام الزيدان gibi.

⁴⁰²Yâsin: 36/ 29.

⁴⁰³Enbiyâ: 21/ 3.

⁴⁰⁴İbn Hişâm, s. 167 - 178.

⁴⁰⁵İbn Hişâm, s. 178.

⁴⁰⁶Bakara: 2/ 184.

İkincisi; haberi olan mübteda kendisine dayanan bir habere ihtiyaç duymaz. Habere ihtiyaç duymayan mübteda ise ya nefy'e ya da istifhama dayanması gerekir. Yukarıda örnekleri geçmişti.⁴⁰⁷

- **Nekranın mübteda olarak gelmesinin şartları**

Nekra, mübteda olmaz. Ancak ya umum olarak gelirse *ما رجل في الدار* gibi ya da özel bir durum olursa *رجل صالح جاءني* gibi ya da hem umum hem de özel bir durum olursa. Bu duruma örnek ayet: ﴿ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ ﴾ “İman eden bir köle, (Allah’a ortak koşan bir erkekten) daha hayırlıdır”⁴⁰⁸

Mübtedada asıl olan marife olmasıdır, nekra olmamasıdır. Ancak nekra, özel bir durum olursa gelebilir. Bunu müteahhirin âlimlerden bazıları araştırmış ve otuz küsur durum olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bunların hepsinin umum ve özel bir durum olma konusuna döndüğünü söyler.

Özel duruma örneklerden biri nekranın mevsuf olması ya da zikredilen bir sıfatla vasıflanmasıdır. Örnek ayet: ﴿ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ ﴾ “İman eden bir köle, Allah’a ortak koşan bir erkekten daha hayırlıdır”⁴⁰⁹ Diğer de mukadder bir sıfatla vasıflanmasıdır. *السمن* gibi. *منوان بدرهم* birinci mübteda, *منوان* ikinci mübteda, *بدرهم* ise haberdur. İkinci mübtedanın haberi birinci mübtedanın haberidir. *منوان*’ yi mübteda olmaya caiz kılan şey mukadder bir sıfatla vasıflanmasıdır. Yani *منوان منه* dur.

Özel durumun biri de mübtedanın ism-i tasğir olmasıdır. *رجلٌ جاني* gibi. Çünkü tasğir, küçümsemeyle vasıflandırmaktır. Sanki şöyle denmiş gibi olur: *رجل صغير جاني*

Özel durumdan biri de muzaaf olmasıdır. Örnek hadiste Peygamberimiz (s. a. v.) şöyle buyurdu: “Allah’ın kullarına farz kıldığı beş namaz.” *خمس صلوات كتبهن الله على العباد*

Özel durumdan biri de mübtedaya bir ma’mülün bağlanması. Örnek hadiste Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: “أمر بمعروف صدقة و نهى عن منكر صدقة” “İyiliği emretmek bir sadakadır, kötülükten sakındırmak da bir sadakadır.” Hadiste *أمر* ve *نهى* kelimelerinin ikisinde nekra olan mübtedadır. Onlara bağlanan cer- mecrur isimler onları özel hale getirmiştir. *أفضل منك جاني* gibi.

Umuma örnek olanlardandır; mübtedanın kendisinin umum sigası olması. *كُلُّ لَهُ قَاتِلُونَ* “Hepsi O’na boyun eğmiştir.”⁴¹⁰ Ayetinde olduğu gibi. *من يقيم أقم معه* cümlesi de buna örnektir. Nefiyden sonra da gelirse olur. *ما رجل في الدار* gibi.⁴¹¹

⁴⁰⁷İbn Hişâm, s. 179.

⁴⁰⁸Bakara: 2/ 221.

⁴⁰⁹Bakara: 2/ 221.

⁴¹⁰Bakara: 2/ 116.

3.2.7.4. Mübtedanın haberi

Merfuatların dördüncüsü haberdur. Haber: Zikredilen vasıflar dışında mübtedayla beraber bir faydanın hâsıl olduğu şeydir.

Mübtedayla beraber derken failin faili çıkartılmıştır. Zikredilen vasıf dışında derken de أقائم الزيدان örneğinde olduğu gibi vasfedilen failin çıkartılmış olmasıdır. Zikredilen vasıftan kasıt mübteda konusunda geçmişti.⁴¹²

- **Mübteda ism-u zat (somut) olduğu halde haber zaman olamaz**

Zaman olan haber zat olan mübtedaya gelmez. الليلة الهلال örneği bu durumun aksine gibi görünmektedir ancak bu te'vil edilecektir.

İbn Hişâm, mübtedanın tarifinde mübteda olmayanları açıklayınca – o da umum ve özel olan şeyin nekra olamayacağı- haberin tanımında da ism-i zaman gibi bazı durumlarında haber olmayacağını belirtmiştir. Bu da zat isimlere haber olamamasıdır. Ancak eylemlere (soyut olana) haber olabilmektedir. الصوم اليوم denilebilir. Ancak زيد اليوم denmez. الليلة الهلال örneğine gelince الليلة nasb ve haber olan bir zarf olarak gelmiştir, الهلال ise mukaddem olmuştur. Te'vili şöyledir: Aslı الرؤية الهلال dur. الرؤية eylemdir, zat değildir. Muzaaf hazfedilmiştir. Muzaafun ileyh onun yerine geçmiştir. Arapların şu sözünde olduğu gibi: و غدا حدث أمرٍ Takdiri: اليوم خمراً، و غدا حدث أمرٍ dir.⁴¹³

3.2.7.5. كان ve benzerlerinin ismi

Merfuatlardan beşincisi كان ve benzerlerinin ismidir. Bunlar: Mutlak olanlar; أمسى – أمسى، أصبح – أضحى، ظل – بات – صار – ليس يزال' nun mazisi 'يُزال' i mastariyyeye sıra olarak amel eden 'دام' dir.⁴¹⁴ Şu ayette olduğu gibi: (مَا دُمْتُ حَيًّا) “ Yaşadığım sürece.”⁴¹⁵

- **كان ve benzerlerinin amel etmesi**

Merfuatlardan olan كان ve zikredilen oniki tane benzerinin ismi mübteda ve habere dahil olurlar ve mübtedayı ref yapar. Hakikat olarak onların isimleridir, mecazi olarak faileri de denmiştir. Haberini de nasb eder. Hakikat olarak haber olarak, mecazi olarak ise mefulleri olarak isimlendirilir.⁴¹⁶

⁴¹¹Abdurrahman Nûrüdîdîn Câmî, el-Fevâidü-z-Ziyâiyye Molla Câmî, Şîfa Yayınevi ve Matbaacılık, İstanbul, 2015, s. 156- 159; İbn Hişâm, s. 181- 182.

⁴¹²İbn Hişâm, s. 182.

⁴¹³İbn Hişâm, s. 183.

⁴¹⁴İbn Hişâm, s. 184 - 185.

⁴¹⁵Meryem: 19/ 31.

⁴¹⁶İbn Hişâm, s. 185.

- **Amel etmesinin şartları açısından كان' nin benzerlerinin kısımları**

Amel etme açısından üç kısma ayrılırlar.

a. Bazıları şartsız amel eder. Bunlar sekiz tanedir. **كان - أمسى - أصبح - أضحى - ظل - بات**.
- صار - ليس

b. Bazılarının da başına nefy ve benzerlerinin geçmesi gerekir. O da nehiy ve duadır. Bunlar da dört tanedir. **زال - برح - فتى - انفك**. Örnek ayetler: ﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾ “Onlar ihtilafa devam edeceklerdir.”⁴¹⁷ ﴿لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ﴾ “Buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz”⁴¹⁸

زال için bir şart daha vardır. 'يزال' nun mazisi gelmelidir. Çünkü يزال nakıs değil tam fiildir, lazimidir. Gitmek, nakil olma anlamında kullanılır. Şu ayette olduğu gibi:

﴿إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ﴾ “Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz”⁴¹⁹ Ayetteki birinci **إن** şartıya ikincisi ise nafiyyedir. 'يزيل' nun mazisi tam ve müteaddidir. **ميزه منه** زال **زيد ضائنه من معز فلان** Şöyle denir: **ماز - يميز** anlamındadır.

c. Bir kısımda zarf-ı zamana naib olan **ما** i mastariyyenin onun önüne geçmesini şart koşturmuştur. Meryem 31. ayette geçtiği gibi. Eğer **صحيحا** **دام زيد صحيحا** denirse burada **صحيحا** haldir, haber değildir. Aynı şekilde **عجبت من ما دام زيد صحيحا** örneğinde **ما** sadece mastardır, zarf değildir.⁴²⁰

- *** كان' nin hazf olma durumları**

إن - **أما** أنت ذا نفر **كان**' nin hazfı vaciptir. Şartlardan **إن** - **أما** **كان**' nin hazfı caizdir. Ancak eğer bir sakinden veya muttasıl zamirin öncesinde hazfı caiz değildir.⁴²¹

- **Tek başına olan كان' nin hazfinin şartları**

كان' nin hazfı itibariyle alakalı şu üç durumda önemlidir.

Birinci mesele; **كان**' nin ismi ve haberi olmadan kendisinin hazfedilmesi vaciptir. Bu da beş emirle şart koşulmuştur. Birisi; **أن** e sıla olması, ikincisi; **أن** üzerine ta'lil harfinin dahil **ما** ile getirilmesi. **أنت منطلقا انطلقت** gibi. Bu sözün aslı **كنت منطلقا** **أن** dir. Yani **انطلقت لأجل انطلاقك**. Bu söz birkaç açıdan değişir. a. İletin **ما'lule** takdimi o da **أن**

⁴¹⁷Hûd: 11/ 118.

⁴¹⁸Tâ Hâ: 20/ 91.

⁴¹⁹Fâtır: 35/ 41.

⁴²⁰İbn Hişâm, s. 185 - 186.

⁴²¹İbn Hişâm, s. 186.

كانت مطلقاً, ma'lul de انطلقت' dur. Bunun faydası ihtisasa delalet etmesi içindir. b. İllet lam'ının hazf'idir. Bundaki fayda kısaltmaktır. c. كان' nin hazf'i. Faydası da kısaltmadır. d. Zamirin munfasıl olması. Bu da كان' nin hazfinde gereklidir. e. ما' nın vacip olarak ziyade edilmesi. Bununla da كان' nin yerine geçmiştir. f. Nun'un mim'e idgam edilmesi. İki kelime olup birincisi sakın olunca iki harf yakınlaştırılmıştır.⁴²²

- **كان' nin ismiyle beraber hazfedilmesi**

İkinci mesele; كان' nin ismiyle beraber hazfedilip haberinin kalması caizdir, vacip değildir. Şartı: Başına şart olan إن veya لو' in gelmesi. İlki; Peygamberimiz (s. a. v.) şöyle buyurdu:

"الناس مجزيون بأعمالهم إن خيرا فخير، وإن شرا فشر" "İnsanlar yaptıklarının karşılığını iyi ise iyi, kötü ise kötü olarak alırlar." Takdiri: إن كان عملهم خيرا؛ فجزاؤهم خير، وإن كان عملهم شرا؛ فجزاؤهم شر. Bu terkinin örneğinde en tercih edilen vecih budur. Bunun hakkında başka vecihler de vardır. İkincisi; Peygamberimiz (s. a. v.) şöyle buyurdu: " التمس ولو خاتما من " "Demir bir yüzük bile olsa bulmaya çalış." Bu hadis لو' e örnektir.⁴²³

- **كان' nin nun'unun hazfedilmesi**

Üçüncü mesele; كان' nin nun'unun hazfedilmesi için birkaç şey şart koşulmuştur. Birincisi: Muzari lafzıyla olması. İkincisi: Meczum muzari olması. Üçüncüsü: Nun'dan sonra sakın olmaması. Dördüncüsü: Ondaki sonra muttasıl zamirin bitişmemesi. Bu duruma örnek ayetler: ﴿ وَلَمْ يَكُنْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾ "Allah'a ortak koşanlardan değildi."⁴²⁴ ﴿ وَلَمْ يَكُنْ بَغِيًّا ﴾ "Ve iffetsiz bir kadın olmadığım hâlde."⁴²⁵ كان ve كن muzari olmadıkları için hazfedilmez. هو "İnkâr edenler değillerdi"⁴²⁶

Bu ayette olduğu gibi sükûn olduğu zaman da hazfedilmez. Zamir olduğu zaman da hazfedilmez.⁴²⁷ Bu duruma örnek hadis, Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: " إن يكنه " "Eğer o ise senin üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur, eğer o değilse, onu öldürmende sana bir fayda yoktur."

⁴²²İbn Hişâm, s. 186 - 187.

⁴²³İbn Hişâm, s. 188.

⁴²⁴Nahl: 16/ 120.

⁴²⁵Meryem: 19/ 20.

⁴²⁶Beyyine: 98/ 1.

⁴²⁷İbn Hişâm, s. 188 - 189.

3.2.7.6. Ef'alu mukarebe, reca ve şuru'nun isimleri

Mukarebe fiilleri şunlardır; كاد – كرب – أوشك. Haberi yaklaştırmak için kullanılır. Reca fiilleri şunlardır; عسى – اخلولق – حرى. Şuru' fiilleri şunlardır; طفق – علق – أنشأ – أخذ – عسى. Bu fiillerin haberleri muzaridir.

Merfuatların altıncısı bu zikredilen fiillerin isimleridir.⁴²⁸

- **Mukarebe, reca ve şuru' fiillerinin isimleri manaları itibariyle üç kısımdır**

İsim olarak adlandırılan habere yaklaştırmaya delalet edenler. Bunlar üçtür: كاد – كرب – أوشك

Mütakellimin haberi umduğu şeye delalet eder. O da üçtür: عسى – اخلولق – حرى

İsim olarak adlandırılan haberde başlamaya delalet eder. Bunlar çoktur. Burada yedi tane zikredilmiştir. Böylece bu haberin fiilleri on üç tane olarak tamamlanmıştır. Bu on üç fiil kan gibi amel eder. Mübtedayı ref, haberi nasb eder. Ancak haberinin muzari fiil olarak gelmesi gerekir. Bunların bir kısmı أن ile gelir. Bir kısmı da أن' den mücerred gelir. Bu konu mansubatlar başlığı altında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Eğer bu fiillerin hükümleri kendine has olmasaydı- kan ve benzerlerinden farklı olarak- o zaman münferid olarak gelmezlerdi. Örnek ayetler: { يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ } “ Bu ağacın yağı, neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır”⁴²⁹ { عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ } “ Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder”⁴³⁰ Şuru' fiillerin en az kullanılanı هلhel' dir. En çok kullanılanı da طفق' dir.⁴³¹ Örnek ayet: { وَطَفِقًا يَخْصِفَانِ } “Derhal (üzerlerini cennet yapraklarıyla) örtmeye başladılar”⁴³²

3.2.7.7. ليس' ye hamledilen isim

Merfuatların yedincisi ليس' ye hamledilen isimdir. O da dördtür. Birincisi; herkesin lügatinde olan لات' dir. Bu kelime çoğunlukla الحين kelimesinde, az olarak da الأوان – الساعة kelimelerinde amel eder. İki cüzü (yani ismi ve haberi) bir arada gelmez. Çoğunlukla ismi hafzedilir. İkincisi; Hicazlıların lügatinde olan nafiyye olan ما ve لا' dır. Ehli Aliye lügatinde ise nafiyye olan إن' dir. Bunların amel etme şartı ise haberin nefiy olması, haberin isimden sonra gelmesi, zarf ve mecrur olması dışında haberin ma'mulün

⁴²⁸İbn Hişâm, s. 189.

⁴²⁹Nûr: 24/ 35.

⁴³⁰İsrâ: 17/ 8.

⁴³¹Kadir Erbil, Arapça Dilbilgisi Nahiv, Ravza Yayınları, İstanbul, 2012, s. 241- 245; İbn Hişâm, s. 190 - 192.

⁴³²A'râf: 7/22.

mukaddem olmaması, لا' nın ma'mülû nekra olması ve ما' nın isminin de إِنْ ile gelmemesidir.⁴³³

- **Hicazlıların lügatindeki ما' nın amel etmesinin şartları**

ما' nın amel etmesi dört şart iledir. Birincisi; isminin mukaddem, haberinin muahher olması. İkincisi; ismin başına إِنْ' i zaide olmaması. Üçüncüsü; haber إِنْ ile olmamalı. Dördüncüsü; zarf ve mecrur olmayıp haberin ma'mulû ما' dan sonra gelmemeli.

Bu şartları taşıdığıında ما' nın ismi veya haberi ister nekra ister marife olsun veya ismi marife haberi nekra olsun ليس gibi amel eder. İkisinin marife olmasına örnek ayet: مَا (هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ) “ O kadınlar onların anaları değildir ”⁴³⁴ İkisinin nekra olmasına örnek ayet : (فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ) “ Hiçbiriniz de bu cezayı engelleyip ondan savamazdı. ”⁴³⁵ Ayette أَحَد ismi, حَاجِزِينَ haberidir. مِنْكُمْ mahzufa müteallaktır. Takdiri أَعْنِي' dir. Diğer bir ihtimal ise أَحَد kelimesi nefiye dayandığı için مِنْكُمْ failidir. حَاجِزِينَ ise أَحَد' in lafzına tabi olup sıfatı olmuştur. (Bu durumda ما, ليس gibi amel etmemiş olur.)

أَحَد kelimesi cemi olana nasıl mevsuf olarak gelmiş ve nasıl ona haber olmuştur soruları sorulursa bunun cevabı onun her ikisinde de ism-u amm oluşudur. Şu ayette olduğu gibi: (لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ) “ Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz ”⁴³⁶

İkisinin farklı olmasına örnek ayet: (مَا هَذَا بَشَرًا) “ Bu bir insan değil ”⁴³⁷ Kur'ân'da bu üç örnek dışında ما' nın açık olarak amel etmesi yoktur. Ancak ikinci ayet için iki ihtimal vardır.

ما' dan sonra إِنْ gelirse amel etmez. Yine ما' dan sonra إِنْ gelirse de amel etmez. Buna örnek ayet : (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ) “ Muhammed, ancak bir peygamberdir ”⁴³⁸ Haber mukaddem olunca da amel etmez. ما مَسِيءٌ مَنْ أَعْتَبَ gibi.

Beni Temim ise bu şartları taşısa bile amel etmez demişlerdir. ما زَيْدٌ قائم gibi. Yûsuf suresi 31. ayetteki بَشَر kelimesini ref şeklinde okumuşlardır.⁴³⁹

- **لا' nın ليس gibi amel etmesinin şartları**

لا' ya gelince ما için zikredilen şartlar bunun için de geçerlidir. Ancak إِنْ' in ismiyle beraber gelme şartı yoktur. Buna ihtyacı yoktur. Çünkü إِنْ, لا' dan sonra gelmemektedir.

⁴³³İbn Hişâm, s. 193.

⁴³⁴Mücâdele: 58/ 2.

⁴³⁵Hâkka: 69/ 47.

⁴³⁶Bakara: 2/ 285.

⁴³⁷Yûsuf: 12/ 31.

⁴³⁸Âl-i İmrân: 3/ 144.

⁴³⁹İbn Hişâm, s. 193 - 195.

Kalan üç şarta ek olarak hem isminin hem de haberinin nekra olması gerekir. Bazen ismi marife olarak da amel eder.⁴⁴⁰

- **in لیس gibi amel etmesinin şartları**

in' e gelince o da zikredilen şartlarla amel eder. in' in isminin in ile gelmemelidir demeye gerek yoktur. Çünkü böyle gelmez. Bu, marife isim ve nekra haberde amel eder. Örnek ayet: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَلُكُمْ ﴾ “ Allah'ı bırakıp tapındıklarınızın hepsi sizin gibi (yaratılmış) kullardır ”⁴⁴¹ Ayette in ile tahfif edilmiş, kesrası iki sakın arasındaki geçiş içindir. عبادا nasb ile, haberdur. أمثالكم ise عبادا kelimesine sıfattır. İki nekrada da amel eder. in ذلك نافعك ولا ضارك gibi. İki marifede de amel eder. in ذلك نافعك ولا ضارك gibi. Bu Ehli Aliye'nin lügatidir.⁴⁴²

- **nin لیس gibi amel etmesinin şartları**

nin de diğerleri gibi amel eder. Ancak benzerlerinden iki durumda ayrılır. Birincisi; üç kelime dışında başka şeylerde amel etmez. Onlar çoğunlukla الحين kelimesi, az olarak da الساعة – الأوان kelimeleridir.

İkincisi; ismi ve haberi bir arada bulunmaz. Çoğunlukla hazfedilen isim, zikredilen haberdur. Bazen tam tersi de olur.⁴⁴³

İsmi hazfedilmesine örnek ayet: ﴿ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَلَاتٍ حِينَ مَنَاصٍ ﴾ “ Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi. ”⁴⁴⁴ لا u nafiyye, لیس manasındadır. التاء zaide tekid ve mübalağa veya harfin te'nisi içindir. İsmi hazfedilmiştir. حين مَنَاص haberdur ve muzafun ileyhtir.

İkinci durum olan haberin hazfedilmesine örnek ise yukarıdaki ayette حين kelimesinin ref ile okunmasıdır. Böylece bu kelime isim olmaktadır.⁴⁴⁵

3.2.7.8. in ve benzerlerinin haberi

Merfuatların sekizincisi in ve benzerlerinin haberdur. Benzerleri; لکن – کأن – ليت; Haberinin öne geçmesi caiz değildir. Zarf ve mecrur olma dışında ortada gelmesi de caiz değildir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰İbn Hişâm, s. 196 - 197.

⁴⁴¹A'râf: 7/ 194.

⁴⁴²İbn Hişâm, s. 197 - 198.

⁴⁴³Rıfat Resul Sevinç, Arapçanın Temel Gramer Kuralları Çözümlü- Alıştırma Nahiye, 1. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 104.

⁴⁴⁴Sâd: 38/ 3.

⁴⁴⁵İbn Hişâm, s. 198 - 200.

⁴⁴⁶Şehmus Ülker, Arap Dilinde İsim Cümlesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2013, s. 61.

⁴⁴⁷İbn Hişâm, s. 200.

- **İn ve benzerlerinin amel etmesi**

Merfuatların sekizincisi İn ve benzerlerinin haberidir. Bunlar mübteda ve haberin başında gelip mübtedayı nasb eder. Bu konu mansubatlar kısmında anlatılacaktır. Onu ismi olarak isimlendirir. Haberi de merfu ederler. O da haberi olarak isimlendirilir.⁴⁴⁸ Örnek ayetler şunlardır: ﴿إِنَّمَا إِلَهُ الْكَافِرِينَ﴾ “Kıyamet mutlaka gelecektir”⁴⁴⁹ ﴿إِنَّمَا السَّاعَةُ آتِيَةٌ﴾ “Bilin ki, Allah’ın cezası çetindir”⁴⁵⁰ ﴿كَأَنَّهُمْ خُشْبٌ مِّنْ سِنْدٍ﴾ “Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler”⁴⁵¹ ﴿لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ﴾ “Belki de o saat (kıyamet) yakındır.”⁴⁵²

- **Haberin İn ve benzerlerinden önce gelmemesi**

Haber İn ve benzerlerinden önce gelmez. Çünkü harfler amel etmede fiillere benzetilmiştir. Amelde fer’ oldukları için ma’müllerinde takdim ve te’hir edilme genişliği onlara verilmez. Ancak haber zarf veya cer- mecrur olursa o zaman İn ve ismi arasında gelmesi caiz olur. Örnek ayetler: ﴿إِنَّمَا لَدَيْنَا مَزِيدٌ﴾ “Çünkü bizim yanımızda (kâfirler için) bukağılar vardır”⁴⁵³

﴿إِنَّمَا فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةٌ لِّمَن يَخْشَى﴾ “Şüphesiz bunda Allah’tan sakınıp korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.”⁴⁵⁴ Haberin önce gelmesi caiz değildir. *denmez.*⁴⁵⁵

- **İn hemzesinin kesra olduğu yerler**

Cümlelerin, sılanın, sıfatın ve hal cümlesinin başında, cümleye has olan bir şey ona izafe edildiğinde قول ile anlatılan cümlelerde, kasemin cevabında, kendisiyle zatın haber edildiği yerde ve lam-ı ta’liklerden önce kesra gelir. إذا fucaiyye ve fa-i cezaiyyeden sonra kesra da fetha da gelebilir. Bunun dışındaki diğer durumlarda fetha ile gelir.

İn’ nin üç durumu vardır: Kesranın vacip olması, fethanın vacip olması ve ikisinin caiz olması.⁴⁵⁶

- **Dokuz yerde İn’ nin hemzesinin vacip olması**

Birincisi: Cümlelerin başında olması. ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ﴾ “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.”⁴⁵⁷ ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ﴾ “Şüphesiz, biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik.”⁴⁵⁸

⁴⁴⁸İbn Hişâm, s. 200 - 201.

⁴⁴⁹Tâ Hâ: 20/ 15.

⁴⁵⁰Mâide: 5/ 98.

⁴⁵¹Münâfikûn: 63/ 4.

⁴⁵²Şûrâ: 42/ 17.

⁴⁵³Müzzemmil: 73/ 12.

⁴⁵⁴Nâzi’ât: 79/ 26.

⁴⁵⁵İbn Hişâm, s. 201 - 202.

⁴⁵⁶İbn Hişâm, s. 202.

⁴⁵⁷Kevser: 108/ 1.

⁴⁵⁸Kadr: 97/ 1.

İkincisi: Sılanın başında olması. ﴿ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنَتَّوُا ﴾ “Biz ona, anahtarlarını ((bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik”⁴⁵⁹ Ayetteki ما آتَيْنَاهُ’nun ikinci mef’ulüdür. Mevsul, الذي manasındadır. إِنَّ ve sonrası sıladır. İbn Hişâm’ın özellikle “sılanın başında” demesinin sebebi ise جاء الذي عندي أَنَّهُ فاضل cümlesinde إِنَّ’nin fethalı okunması caizdir. Çünkü sıladır ancak silanın başında değildir.

Üçüncüsü: Sıfatın başında olması. مررت برجل إنه فاضل gibi. Sıfatın başında değilse kesra gelmez. مررت برجل عندي أَنَّهُ فاضل örneğindeki gibi.

Dördüncüsü: Hal cümlesinin başında olması.

﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴾ “Nasıl ki, Rabbin seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkarmıştı. Mü’minlerden bir grup ise bu konuda kesinlikle isteksizlerdi.”⁴⁶⁰ Başında olması gerektiğinin söylenmesi yine şu tür cümlelerde bu durumun geçerli olmamasından dolayıdır. أقبل زيد وعندي أَنَّهُ ظافر gibi.

Beşinci: Cümleye has olan birşeyin ona izafe olduğu cümlelerin başında gelmesi. Bunlar; حيث جلس حيث إن زيدا جالس. إذا - حيث gibi. Fakihler حيث’ dan sonra fetha okunduğunu söylemişlerdir. Ancak İbn Hişâm bunu yanlış görmüştür. Çünkü حيث ancak cümleye izafe olur. Fethalı olan أن müfred te’vilindendir. Cümlelerin başında olması gerekir diyerek itiraz etmiştir. حيث اعتقاد زيد أَنَّهُ مكانٌ حسن cümlesinde cümlelerin başında olmadığı için أن gelmiştir.

Nahivcilerden hiçbirisi hal ve حيث’ nun cümlelerin başında gelmesi gerektiğini söylememiştir. Ancak İbn Hişâm bunu gerekli görmüştür.

Altıncısı: Lam-ı ta’likten önce gelmesi. ﴿ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴾ “Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.”⁴⁶¹ Ayetteki لرسوله ve لكاذبون’ nin başındaki اللام - شهد, علم fiillerini ta’lik etmiştir. Yani bu iki fiilin kendisinden sonraki cümlelerde lafzen amel etmelerini engellemiştir. Bundan dolayı kendisinden sonra gelen cümleler ibtidai hükmündedir, kesra olması vaciptir. اللام olmasaydı fetha okunması vacip olurdu. ﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ ﴾ “Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri (mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir)”⁴⁶² ﴿ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ﴾

⁴⁵⁹Kasas: 28/ 76.

⁴⁶⁰Enfâl: 8/ 5.

⁴⁶¹Münâfikûn: 63/ 1.

⁴⁶²Enfâl: 8/ 41.

“Allah, (melekler ve ilim sahipleri), ondan başka ilâh olmadığına adaletle şahitlik ettiler”⁴⁶³

Yedincisi: **قوله** ile anlatılan bir şey olursa. ﴿ قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ﴾ “Bebek şöyle konuştu: “İçlerinden her kim, “Allah’tan başka ben de şüphesiz bir ilâhım” derse, böylesini cehennemle cezalandırırız”⁴⁶⁴ ﴿ وَمَنْ يَفْلَحْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ﴾ “De ki: “Şüphesiz Rabbim gerçeği ortaya koyar”⁴⁶⁵

Sekizincisi: Kasemin cevabı olursa. ﴿ (1) وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴾ (2) إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ ۚ 2, 3. *Apaçık olan Kitab’a andolsun ki, biz onu (mübarek bir gecede) indirdik*”⁴⁶⁶

Dokuzuncusu: İsm-u ayn e haber olarak gelmesi. *زيد إنه فاضل*.⁴⁶⁷ ﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِغِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ ﴾ “Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiiler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah’a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir”⁴⁶⁸

• **İn hemzesinin vacip olarak fetha olduğu yerler**

Sekiz konuda fetha vaciptir:

Birincisi: Fail olması. ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا ﴾ “(Kendilerine okunan kitabı sana) indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?”⁴⁶⁹ Yani *انزلنا*.

İkincisi: Nailu-l fail olması. ﴿ وَأَوْحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ ﴾ “Nûh’a vahyolundu ki: “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başka, artık hiç kimse iman etmeyecek”⁴⁷⁰

Üçüncüsü: **قوله** dışında bir fiile mef’ul gelirse. ﴿ وَلَا تَخَافُوكَ أَنْتُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ ﴾ “O’na ortak koşmaktan korkmuyorsunuz da”⁴⁷¹

Dördüncüsü: Mübteda olan yerde gelirse. ﴿ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً ﴾ “Allah’ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (küpürü) görürsün”⁴⁷²

⁴⁶³ Âl-i İmrân: 3/ 18.

⁴⁶⁴ Meryem: 19/ 30.

⁴⁶⁵ Enbiyâ: 21/ 29.

⁴⁶⁶ Sebe’: 34/ 48.

⁴⁶⁷ Duhân: 44/ 1 - 3.

⁴⁶⁸ İbn Hişâm, s. 202 - 205.

⁴⁶⁹ Hac: 22/ 17.

⁴⁷⁰ Ankebût: 29/ 51.

⁴⁷¹ Hûd: 11/ 36.

⁴⁷² En’âm: 6/ 81.

⁴⁷³ Fussilet: 41/ 39.

Beşincisi: İsm-u manaya (soyut olan birşeye) haber olarak gelirse. اعتقادي أنك فاضل gibi.

Altıncısı: Harfle mecrur olursa. ﴿ ذَلِكْ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ ﴾ “ Bu böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir”⁴⁷⁴

Yedincisi: İzafeyle mecrur olursa. ﴿ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴾ “ O (size va’ dolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.”⁴⁷⁵

Sekizincisi: Bu sayılan yedi özellikten birine atıf olsa.

﴿ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴾ “ Size verdiğim nimetimi ve (bir zamanlar) sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın.”⁴⁷⁶

﴿ وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ ﴾ “ Hani Allah size iki taifeden birini, o sizindir diye va’dediyordu”⁴⁷⁷

Birinci ayette mef’ule atıf o da نعمتي’ dir. İkinci ayette إحدى’ ya bedeldir.⁴⁷⁸

• **İN hemzesinin hem kesra hem de fethasının caiz olduğu yerler**

Üç durumda bu ikisi caizdir:

Birincisi; إذا fucaiyyeden sonra. خرجت فإذا إن زيدا بالباب gibi.

İkincisi; Fa-i cezaiyyeden sonra. أَنَّهُ مَن عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ ﴿ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ “ Şöyle ki: Sizden kim cahillikle bir kabahat işler de sonra peşinden tövbe eder, kendini düzeltirse (bilmiş olun ki) O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴⁷⁹

Hem fetha hem de kesra okunmuştur.

أَوَّلُ قَوْلِي أَنِّي أَحْمَدُ الله. Üçüncüsü; قول إن bir قول’ e haber olsa ve إن’ nin haberi de قول olsa. gibi.⁴⁸⁰

3.2.7.9. Cinsini nefyeden لا nın haberi

Merfuatların dokuzuncusu cinsini nefyeden لا nın haberidir. لا رجل أفضل من زيد gibi. İsim gibi haberin de nekra olması vaciptir. Zarf bile olsa haberinin de isimden sonra gelmesi vaciptir. Haber malum ise hazfedilmesi çokça görülür. Beni Temim ise bu durumda haberi hiç zikretmezler.

⁴⁷⁴Hac: 22/ 6.

⁴⁷⁵Zâriyât: 51/ 23.

⁴⁷⁶Bakara: 2/ 47.

⁴⁷⁷Enfâl: 8/ 7.

⁴⁷⁸İbn Hişâm, s. 205 - 207.

⁴⁷⁹En’âm: 6/ 54.

⁴⁸⁰İbn Hişâm, s. 207 - 208.

ﻻ üç kısımdır:

Birincisi: Olumsuz emir olması. Muzariye hastır ve onu cezmeder. ﴿وَلَا تَمْشِ فِي﴾ “ (لَا تُؤَاخِذْنَا) “ Bazen dua için kullanılır. “ *Yeryüzünde böbürlenerek yürüme* ”⁴⁸¹ Bizi sorumlu tutma! “⁴⁸²

İkincisi: Zaide olması. Kelamda olması, olmaması gibidir. Hiçbir amel yapmaz.

﴿ مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ ﴾ “ *Seni saygı ile eğilmekten ne alıyordu?* ”⁴⁸³ Yani أن تسجد.

Üçüncüsü: Olumsuz olması. O da iki çeşittir.

- a. Marifeye dahil olan; amel etmemesi ve tekrarlanması gerekir. لا زيد في الدار ولا عمرو gibi.
- b. Nekraya dahil olan; iki kısımdır.
- c. ليس’ nin amelini yapan; ismini ref, haberi nasb eder. Bu çeşit azdır.
- d. إن’ nin amelini yapan; ismini nasb, haberini ref eder. Bu لا, cinsi nefyi kesin olarak kastedilen olmalı ve ihtimal olmamalıdır.⁴⁸⁴

• إن’ nin amelini yapmasının şartları

Bu amelî yapmasının şartı ikidir;

Birincisi; hem ismi hem haberi nekra olmalı.

İkincisi; İsim önce, haber sonra gelmeli. لا صاحب علم ممقوت gibi.

Eğer isim marife olsa veya haber önce gelse amel etmemesi ve tekrarlanması gerekir.

Marife olan yani لا زيد في الدار ولا عمرو gibi amel etmesi ve tekrarlanması gerekirdi ancak bazı Araplar böyle kullanmamıştır. لا بصره لكم gibi. Ancak İbn Hişâm bunların مثل ile tevil edildiğini söyler. Yani لا مثل البصرة gibi.

Haberin önce gelmesi.⁴⁸⁵ ﴿ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزِفُونَ ﴾ “ *Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar.* ”⁴⁸⁶

• لا’ nın haberinin hazfedilmesinin caiz olması

Haber malum ise hazfedilmesi çokça görülür. ﴿ وَلَوْ تَرَى إِذْ فَرَغُوا فَلَا قُوَّةَ ﴾ “ *Sen onları, dehşetli bir korkuya kapılıp da kaçıp kurtulamayacakları zaman bir görsen!* ”⁴⁸⁷ Yani فلا

⁴⁸¹İsrâ: 17/ 37.

⁴⁸²Bakara: 2/ 286.

⁴⁸³A’râf: 7/ 12.

⁴⁸⁴İbn Hişâm, s. 208 - 210.

⁴⁸⁵İbn Hişâm, s. 210 – 211.

⁴⁸⁶Sâffât: 37/ 47.

⁴⁸⁷Sebe’: 34/ 51.

هم فوت لهم' dur. Beni Temim bu durumda hazfı vacip görür. Eğer meçhulse hiçbir âlime göre vacip olmasından ziyade hazfı caiz bile değildir. لا أَحَدٌ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ gibi.⁴⁸⁸

3.2.7.10. Nasb ve cezm halinden soyutlanmış muzari fiil

Merfuatların onuncusu nasb ve cezm halinden soyutlanmış olan muzari fiildir. يقوم زيد – يقعد عمرو gibi.⁴⁸⁹

3.2.8. Mansubat babı

Mansubatlar onbeştir.

3.2.8.1. Mef'ulün bih

Mef'ulün bih, failin fiilinin üzerinde gerçekleştiği şeydir. ضربت زيدا gibi. İbn Hişâm mansubatlara mef'ullerle başlamıştır. Çünkü onlar asıl olandır. Diğerleri onlara hamledilen ve benzerleridir. Mef'ulün bihe başlamayı tercih etmesinin sebebi i'raza en çok ihtiyaç duymasıdır. Çünkü faille arasında karıştırılma ihtimali olandır.

Tanımda geçen gerçekleşmeden kastı mana açısından alakalı olmasıdır. Doğrudan üzerinde gerçekleşmesi değildir. Yani onsuz düşünülmeyen birşeye taalluk etmesidir. Bundan dolayı sadece müteaddi fiil için gelir. Üzerinde gerçekleşmesi denildiğinde de mef'ulün mutlak bu tariftten çıkar. Çünkü o gerçekleşen fiilin ta kendisidir. Zarf da fiilin içinde olduğu için o da bu tanımdan çıkar. Mef'ulün leh de onun için gerçekleştiği için çıkar. Mef'ulün meah da onun üzerine değil beraber olduğu için çıkar.⁴⁹⁰

• Mef'ulün bihin edatları

Mef'ulün bihi nasb edenler: müteaddi fiil, vasfı, mastarı ve ismi fiilidir. Müteaddi fiile örnek: (وَوَرِثَ سُلَيْمٌ دَاوُدَ) “ Süleyman, Dâvûd'a varis oldu ”⁴⁹¹ Vasfına örnek: إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ (وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ) “ Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir ”⁴⁹² Mastara örnek: (عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ) “ Siz kendinizi düzeltin ”⁴⁹⁵ İsmi fiile örnek: Eğer Allah'ın; insanların (bir kısmıyla diğerlerini) savması olmasaydı⁴⁹³

⁴⁸⁸İbn Hişâm, s. 211 – 212.

⁴⁸⁹İbn Hişâm, s. 212.

⁴⁹⁰İbn Hişâm, s. 214.

⁴⁹¹Neml: 27/ 16.

⁴⁹²Talâk: 65/ 3.

⁴⁹³Bakara: 2/ 251.

⁴⁹⁴İbn Hişâm, s. 214 – 215.

⁴⁹⁵Mâide: 5/ 105.

- **Mef'ulün nasbının cevazen gizli olması**

Amilin zikredilmesi asıl olandır. Bazen lafzi veya akli bir delil ona delalet ederse cevazen gizli gelir. Akli olana delil: ﴿ قَالُوا خَيْرٌ ﴾ “Hayr indirdi” derler⁴⁹⁶ Yani أنزل ربنا خيرا. Lafzi olana örnek: لمن تأهب لسفر bu durumdaki kişiye مكة denildiğinde تريد gizlidir. Ancak cümleden anlaşılır.⁴⁹⁷

- **Mef'ulün nasbının vucuben gizli olması**

Bazen vucuben gizli gelir. İştigal babı onlardandır. İştigal: İsmi geçmesi, ondan sonra bir fiilin veya kendisinden öncekine amel edecek bir vasfın gelmesidir. Bu da zamir veya onun müteallakında bir amel yaptığı içindir.

Fiilin geçmiş zamirle iştigal olmasına örnek: زيدا ضربته. ﴿ وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ ﴾ Her insanın (amelini boynuna) yükledik⁴⁹⁸

Vasıfla iştigal olana örnek: زيدا أنا ضارب، الآن أو غدا gibi.

Geçmiş zaminin müteallakına iştigal olmasına örnek: زيدا ضربت غلامه – زيدا أنا ضارب gibi. الآن أو غدا

Bu ve buna benzer örneklerinde nasb olması vucuben amel olan bir zamirdir. Takdiri: ضربت زيدا ضربته – ألزمت كل إنسان ألزمناه

Hazf burada vaciptir. Çünkü sonradan gelen amel onu tefsir eder. Bundan dolayı bir arada getirilemez.⁴⁹⁹

- **Mef'ulün bihin çeşitlerinden olan münada**

Münada muzaaf, şibh-i muzaaf veya gayri maksude ise nasb olması zahir olur. يا عبد الله gibi. يا طالعا جبلاً – يا رجلاً خذ بيدي

Münada, mefulün bihin çeşitlerinden biridir. Kendine has hükümleri vardır. Bundan dolayı müstakil olarak anlatılmıştır. يا أدعو الله sözünün aslı يا عبد الله dir. يا tenbih harfi, muzari fiil olup inşaîdir. Fail müstetirdir. عبد الله mefulün bih ve muzaafun ileyhtir. Nidanın çok fazla kullanımından dolayı fiilin hazfedilmesi gerekli görülmüştür. İki durum gereklidir. Birisi; hal ona delalet eder. İkincisi; onun yerine koyduklarıyla yetinmişlerdir. O da يا ve benzerleridir.

Buradan anlaşılmaktadır ki münadalar mansubtur. Çünkü mefulullerdir.⁵⁰⁰ Münada mebni olduğunda ise yani müfred ve marife bir zamire benzediğinde o zaman damme veya

⁴⁹⁶Nahl: 16/ 30.

⁴⁹⁷İbn Hişâm, s. 215.

⁴⁹⁸İsrâ: 17/ 13.

⁴⁹⁹İbn Hişâm, s. 216.

⁵⁰⁰Ahmet Dağ, Arap Dili ve Belağatında Mefuller (Mefulu Bihi- Mefulu Mutlak- Mefulu Leh- Mefulu Maahu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, s. 50.

naibi üzere mebni olur. يا زيدان – يا زيدٌ gibi. Ancak muzaaf, şibh-i muzaaf ve nekre-i gayri maksude olduğunda ise nasbın ortaya çıkmasını gerektirir.⁵⁰¹

- **Amilinin hazfedildiği mef'ulün ihtisasla mansub olması**

Mütekellim zamirinden sonra ihtisasla mansub olan ال ile gelebilir. نحن العرب أقرى gibi. نحن معاشر الأنبياء لا نورث، ما تركنا صدقة gibi. إياا ile gelebilir. Bu durumda nidada ne gerekiyorsa onda da aynı şey gerekir. أنا أفعل كذا أيها الرجل gibi. Çok az da olsa alem gelebilir. بك الله نرجو الفضل gibi.

Tekrarlama, atıf yapılma veya إياك ile gelen ilzam (iğra) veya tahzir ile mansub olan. (نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيِيهَا) gibi.⁵⁰² الأسد الأسد – نفسك نفسك – الله 'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun.⁵⁰³

- **Amilinin hazfiyle gelen şey**

Atasözleri ve benzerlerinde kullanılan amili hazfedenler. الكلاب على البقر gibi.

Amilin hazfı vacip olan mef'ullerden biri ihtisas üzere mansub olandır. O da zahirin muktezasına muhaliftir. Çünkü o nida lafzıyla haberdır. Bunun hakikati; zahir isimdir, marifedir, kendisinden önceki bir zamirle ihtisası kastedilmiştir. Bu zamirlerden çoğunlukla أنا ve نحن olması gerekir. Gaib zamirin gelmesi azdır. İhtisası gerektiren durum ise övgü, tevazu veya açıklama içindir.⁵⁰⁴

- **Amili hazfedilen mef'ul olan iğra**

Amilin hazfinin vacip olanlarından biri de ilzam ile mansub olandır. O da iğra diye isimlendirilir.

İğra: Muhatabı yapılması istenilen bir şeye karşı uyarmaktır.

Amilin hazfı ancak tekrarlanması veya ona atıf yapılması durumunda olur. المروءة الصلاة gibi. Tekrar ve atıf yoksa amilin zikri de hazfı de caizdir. الصلاة mahzof olan احضر ile mansubtur. جامعة hal olduğu için mansubtur.⁵⁰⁵

3.2.8.2. Mef'ulün mutlak

Mansubatların ikincisi mutlaktır. Fazla olan (cümlelerin asıl ögesi olmayan), amili tekid eden, çeşidini açıklayan veya sayısını belirtendir. ضربت ضربا – ضرب الأمير – ضربتین gibi. Mastar manasında gelir.

⁵⁰¹İbn Hişâm, s. 217.

⁵⁰²İbn Hişâm, s. 217 – 218.

⁵⁰³Şems: 91/ 13.

⁵⁰⁴İbn Hişâm, s. 218.

⁵⁰⁵İbn Hişâm, s. 222 – 223.

Mutlak olarak isimlendirilir. Çünkü mef'ul ismi ona kayıtsız bir şekilde kullanılır. *ضربت ضربا* örneğinde *الضرب* mef'uldür. Çünkü o yaptığı şeyin kendisidir.

Bu mef'ul üç şey ifade etmektedir:

Birincisi: Tekid olarak gelir. *ضربت ضربا* gibi. ﴿ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴾ “Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu.”⁵⁰⁶

İkincisi: Çeşidini açıklayan olarak gelir. ﴿ فَأَخَذْنَاهُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ ﴾ “Biz de onları mutlak güç ve iktidar sahibinin yakalaması gibi yakaladık.”⁵⁰⁷ *جلست جلوس القاضي – جلست* gibi. *رجع القهقري* gibi.

Üçüncüsü: Sayısını açıklayan olarak gelir. *ضربت ضربتين أو ضربات* gibi. ﴿ فَذَكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴾ “(Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp) birbirine bir çarptırılınca.”⁵⁰⁸

Fazla olanda dikkat edilmelidir. *ركوع زيد ركوع حسن* örneğinde çeşidini belirtiyor. Fakat o fazla değildir. Burada mef'ulün mutlak değil, mübteda ve haberdir.

Amili tekid edende de dikkat edilmelidir. *كرهت الفجور الفجور* örneğinde ikincisi mastardır, fazladır, tekiddir. Fakat amili tekid etmemiş, birinci tekid edilen kelimeyi tekid etmiştir. Mef'ulün mutlak değildir.⁵⁰⁹

3.2.8.3. Mef'ulün leh

Mansubatların üçüncüsü mef'ulün lehtir. Master, fazla olan, hadese illet olan ve mef'ulün lehin zamanı ve faili aynı olandır. *قمت إجلالاً لك* gibi. Bu mef'ul çeşidinde şartlar yerinde bile olsa ta'lil harfiyle cer olması caizdir. Bir şartı kaybetmiş ise lam-ı ta'lil veya benzerleriyle gelmesi vaciptir. Mef'ulün leh, mef'ulün lieclih ve mef'ulün min eclihi diye de isimlendirilir.⁵¹⁰

• Mef'ulün lehin gelmesinin şartları

Dört şartın bir arada gelmesi gerekir. Birincisi; master olması. İkincisi; ta'lil için zikredilmiş olması. Üçüncüsü; kendisine illet edilen şey hades olması ve zaman bakımından ortak olması. Dördüncüsü; fail bakımından ortak olması.⁵¹¹

﴿ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ﴾ “Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkırlar”⁵¹² *الحنز* şartları taşıyan bir mastardır. Bundan dolayı mef'ulün leh üzere mansub olmuştur. Manası ölüm korkusundan dolayıdır.

⁵⁰⁶Nisâ: 4/ 164.

⁵⁰⁷Kamer: 54/ 42.

⁵⁰⁸Hâkka: 69/ 14.

⁵⁰⁹Mehmet Akif Özdoğan, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef'ul-ü Mutlak”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 2015, s. 7- 8; İbn Hişâm, s. 224 – 225.

⁵¹⁰İbn Hişâm, s. 226.

⁵¹¹Musa Yıldız ve diğerleri, Arapça Nahiv (Sentaks) 2, 1. Basım, Gece Kitaplığı, Ankara, 2018, II, s. 21.

Kelime ta'lile işaret ederse ve diğer şartlar da yoksa mef'ulün leh değildir. O zaman ta'lil harfiyle cer olması vacip olur.

Mastar olmayana örnek: جنتك للماء وللعشب gibi. (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) “ O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan ”⁵¹³

Zamanda birlik olmayana örnek: جنتك اليوم للسفر غدا gibi.

Failde birlik olmayana örnek: قمت لأمرك إياي gibi.⁵¹⁴

3.2.8.4. Mef'ulün fih

Mansubatların dördüncüsü mef'ulün fihtir. Fazla olan, onda gerçekleşen bir şey için zikredilendir. Mutlak zaman, mübhem mekân, miktar veya amilin lafzıyla onun lafzı bir olandır. صمت يوما أو يوم الخميس – جلست أمامك – سرت فرسخا – جلست مجلسك gibi. Bunların dışındaki mekân anlamı ifade edenler في ile mecrur olur. صليت في المسجد gibi.

Mef'ulün fih zarf olarak da isimlendirilir.

İsim bazen onda bir şey yapılsın diye zikredilmez. Zaman ve mekân da değildir. زيدا örneğindeki زيدا gibi. Bazen de onda bir şey yapılsın diye zikredilir. Yine de zaman da mekân da değildir. أن يفعلوا gibi. رغب المتقون أن يفعلوا خيرا. “ Evlenmek istediğiniz yetim kızlara... ”⁵¹⁵ Bazen tam tersi olur. (إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا) “ Çünkü biz, (asık suratlı, çetin) bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız ”⁵¹⁶ (لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ) “ Buluşma günü hakkında (insanları) uyarmak için. ”⁵¹⁷ Bu örnek ayetlerde ıstılahen mef'ulün fih denilmez. Bunlar mef'ulün bihtir. Fiil onun üzerinde gerçekleşmiştir, onun içinde değildir. Manaları üzerinde düşünülünce anlamı ortaya çıkmaktadır. صمت يوما أو يوم الخميس – جلست أمامك gibi zikredildiğinde mef'ulün fih olur.

يوم الخميس – يومًا örneklerindeki gibi zaman zarfı mübhem ve has da olabilir.⁵¹⁸ Örnek ayetler: (سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّامًا) “ Oralarda gece gündüz (güvenlik) içinde dolaşın ”⁵¹⁹

(النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا) “ (Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar ”⁵²⁰

⁵¹²Bakara: 2/ 19.

⁵¹³Bakara: 2/ 29.

⁵¹⁴İbn Hişâm, s. 226 – 228.

⁵¹⁵Nisâ: 4/ 127.

⁵¹⁶İnsân: 76/ 10.

⁵¹⁷Mü'min: 40/ 15.

⁵¹⁸İbn Hişâm, s. 229 – 230.

⁵¹⁹Sebe': 34/ 18.

• Zarf-ı mekânın kısımları

Üç kısımdır:

Birincisi: Mübhem olması gerekir. Belli bir mekâna has olmayandır. Bunlar da iki çeşittir. Birinci çeşit; altı tane yön ismi. Onlar; **فوق – تحت – يمين – شمال – أمام – خلف** dir.

(وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ) “ Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır. ”⁵²¹

(فَتَادِيهَا مِنْ تَحْتِهَا) “ Bunun üzerine (Cebrail) ağacın altından ona şöyle seslendi ”⁵²²

Bu ayette **من** in mimini fetha yapanların kıraatine göre olur.

(وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ) “ Onların ilerisinde bir kral vardı ”⁵²³

İkinci çeşit; yön ismi olmayanlar. Bunlar mübhemde ona benzerler. (أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا) “Onu bir yere atın”⁵²⁴ (وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا) “ Cehennemden daracık bir yerine atıldıkları zaman ”⁵²⁵

İkincisi: Belli bir ölçüye delalet etmesi. **سرت فرسخا – ميلا – بريدا** gibi. Nahivcilerin çoğu bunları mübhemden sayar. İbn Hişâm ise bunlarda hem ibham hem de ihtisas olduğunu söyler. Mübhem olması belli bir yere has olmamasından kaynaklanır. İhtisas olması ise belli bir miktara delalet etmesindendir. Bundan dolayı ikisi de doğrudur.

Üçüncüsü: Mastardan yapılan ism-i mekânlar. Bunun şartı amil onun lafzındandır. (وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ) gibi. **جلست مجلس زيد – ذهب مذهب عمرو** (daha önce) göğün bazı yerlerinde gayb haberlerini dinlemek için otururduk”⁵²⁶ Ancak amilin lafzı değilse caiz değildir. Örneğin **جلست مذهب عمرو** gibi.

Bu üç çeşit dışında ism-i mekânların zarf ile mansub olmaları caiz değildir. **صليت** **المسجد – قمت السوق – جلست الطريق** denmez. Çünkü bunlar has mekânlardır. Her yere mescid, çarşı ve yol denmez. Bu ve benzerlerinde hüküm zarfiyet harfi **في** ile açıkça söylemektir.⁵²⁷

3.2.8.5. Mef’ulün maah

Mansubatlardan beşinci mef’ulün maahtır. O, fazla olan bir isimdir. Birlikteliği ifade eden bir vav ile gelir. O vavdan önce de ya bir fiil ya da onun manası veya harfleri geçen bir şey geçmiştir. **سرت والنيل – أنا سائر والنيل** gibi.

⁵²⁰Mü’min: 40/ 46.

⁵²¹Yûsuf: 12/ 76.

⁵²²Meryem: 19/ 24.

⁵²³Kehf: 18/ 79.

⁵²⁴Yûsuf: 12/ 9.

⁵²⁵Furkân: 25/ 13.

⁵²⁶Cin: 72/ 9.

⁵²⁷İbn Hişâm, s. 230 – 233.

Bu mef'ul çeşidi kitaptaki sıralanışta iki şeyden dolayı en sonda gelmiştir. Birincisi: Nahivciler bu konuda o kıyasi mi semai mi diye ihtilaf etmişlerdir. Diğer mef'ullerde ise kıyasi olması konusunda ihtilaf etmemişlerdir. İkincisi: Amil, mef'ulün maaha ancak onunla telaffuz edilen bir harfin aracılığıyla ulaşır. O harf vavdır. Diğer mef'ullerde bu durum söz konusu değildir.⁵²⁸

• Mef'ulün maah gelmesinin şartları

Mef'ulün maah kendisinde üç şeyin birleştiği şeyden ibarettir. Birincisi; isim olması gerekir. İkincisi; birlikteliğe işaret eden vavdan sonra gelmesi. Üçüncüsü; bu vavdan önce bir fiil veya fiil manası ya da harfi olan bir kelime geçmiş olmalıdır.

(فَاجْمَعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ) “Artık siz de (bana) ne yapacağınızı ortaklarınızla beraber kararlaştırın”⁵²⁹ Yani فاجمعوا أمركم مع شركاءكم dur. فاجمعوا mef'ulün maahıdır. Üç şartı da almıştır. أمرکم a atfı lafzın zahirine bakıldığında caiz değildir. Çünkü manada ona ortak olur. Takdiri: أجمعوا أمركم وأجمعوا شركاءكم olur. Bu da caiz değildir. Çünkü أجمع zata değil manaya (soyut olana, duruma) delalet eder. أجمعت رأيي denir. أجمعت شركائي denmez. “Lafzın zahirine” derken de hazfedilen muzaafa atfı caiz olur. Yani أمر شركائكم gibi. Mahzup üç harfli bir fiile de mef'ul olması caizdir. Yani واجمعوا شركاءكم gibi. Elif harfi vasıldır. فَاجْمَعُوا şeklinde emir yapıldığında onun aslı جمع olduğu için doğrudan atfı yapılabilir. – جمعت أمري – gibi. 530 Buna örnek ayet: (فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ أَتَى) “Hilesini kuracak sihirbazlarını topladı, sonra geldi.”⁵³¹

3.2.8.6. Mef'ulün bihe benzetilen

Mansubatların altıncısı mef'ulün bihe benzetilendir. Bir mef'ule müteaddi olan ismi- u faile benzetilmiş sıfatla mansub olandır. زيد حسن وجهه gibi. الوجه nasb edilmiştir. Aslı زيد حسن وجهه dur. Ref olarak gelmiştir. زيد mübteda, حسن haber, وجهه ise حسن'un failidir. Çünkü sıfata da fiilin amelini yapar. Eğer fiil açıkça getirilseydi حسن olurdu. Bundan dolayı sıfatın da ref olarak gelmesi gerekirdi. Ancak Araplar burada sıfatla beraber mübalağayı kastetmiştir. الوجه olan isnadı, زيد na dönen sıfata müstetir olan zamire çevirmişlerdir. Böylece الحسن (güzellik) cümlelerin hepsini kapsamıştır. زيد حسن denildiğinde yani هو müstetir zamir olarak gelmiştir. Sonra da وجهه nasb yapılmıştır. Bunun nasbı mefuliyet üzere değildir. Çünkü sıfat fiilinin müteaddi olduğu tabiatıyla müteaddi olur. Fiil

⁵²⁸Hüseyin Günday ve Şener Şahin, Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi), 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011, s. 687; İbn Hişâm, s. 234 – 235.

⁵²⁹Yûnus: 10/ 71.

⁵³⁰İbn Hişâm, s. 235 – 236.

⁵³¹Tâ Hâ: 20/ 60.

olan حَسُنْ müteaddi olmaz. Onun feri' olan sıfatı da müteaddi olmaz. O temyiz de değildir. Çünkü zamire izafe olmakla marife olmuştur. Basralılara göre temyizler marife olmamalıdır. Bu iki durum (mef'ulün bih ve temyiz) batıl olunca mef'ulün bihe benzetilen denilebilir. ضارب, حَسُنْ ye benzetilmiştir. Her ikisi de sıfat, tesniye, cemi, müzekker ve müennes olur. Her ikisi de faili aldıktan sonra ma'mul ister. زید ضارب عمراً örneğine benzetilmiştir.⁵³²

3.2.8.7. Hal

Mansubatların yedincisi haldir. O fazla olan bir vasıftır. Ya sahibinin durumunu açıklar ya onu ya amilini ya da kendisinden önceki cümlelerin içeriğini tekid eder.

Hal; fail, meful, muzaafun ileyh, muzaafun ileyh'in bir parçası veya parçası gibiye ya da amili için gelebilir.

Hal nekra, müntakil, müştak olmalıdır. Hal sahibi ise ya marife ya has ya hal onun üzerine mukaddem olmalıdır. Ancak bazen bu şartlar gelmeyebilir.

حال حسن – حال حسنة kelimesi bazen müzekker bazen müennes kullanılır. حال حسن olarak müennes kullanılmaktadır.⁵³³

• Halin kısımları

Hal dört kısımdır: Durumu açıklayan; zikredilmeden manası anlaşılmayan. Amili tekid eden; zikredilmese bile amili manasını ifade eder. Sahibini tekid eden; manası sahibin kendisinden anlaşılmaktadır. Cümlelerin içeriğini tekid eden; iki camid marife isimden sonra gelen haldir, bu da cümleden anlaşılan sabit bir vasfa delalet eder.

Durumu açıklayan; جاء زيد راکباً gibi. (فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا) “ Mûsâ, korku içinde (etrafı gözetleyerek) şehirden çıktı ”⁵³⁴

Sahibini tekid eden; (لَأَمِّنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا) “ Yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi ”⁵³⁵ Nahivcilerin çoğu bu kısmı açıklamakta gafil kalmıştır. İbni Mâlik bu ayete amilini tekid eden demiştir ancak İbn Hişâm'a göre bu yorum hatalıdır.

جاء الناس قاطبةً – كافةً – طراً gibi.

⁵³²İbn Hişâm, s. 239.

⁵³³İbn Hişâm, s. 240.

⁵³⁴Kasas: 28/ 21.

⁵³⁵Yûnus: 10/ 99.

“ (وَأَزَلَفْتُ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ) gibi. جاء زيد آتياً – عاث عمرو مفسدا; Amilini tekid eden; ⁵³⁶ Cennet, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara uzak olmayacak şekilde yaklaştırılacak. ”⁵³⁶ Ayette ‘الزلاف’ nin manası ‘التقريب’ dir. ‘غير بعيد’ olan ‘قريب’ anlamındadır.

Cümlelerin içeriğini tekid eden; جاء زيد أبوك عطوفاً gibi. Hal bu durumda sonra gelmelidir. ⁵³⁷ عطفوا زيد أبوك – زيد عطوفاً أبوك şeklinde gelmez.

• Sahibul hal

Hal bir şarta bağlı olmadan bazen faile bazen mef’ule gelebilir. Hal muzaafun ileyhe de gelebilir. Bunda üç şarttan birisine bağlıdır.

Birincisi: Muzaafın muzaafun ileyhin bir parçası olması. (يَحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ) Birincisi: Muzaafın muzaafun ileyhin bir parçası olması. ⁵³⁸ “Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?” ⁵³⁸ “الأخ، ميتاً” nun halidir. ‘الأخ، اللحم’ kelimesine izafeden dolayı mecrurdur. Muzaaf, muzafun ileyhin bir parçasıdır.

İkincisi: Muzaaf, muzaafun ileyhin bir parçası gibi olması. Muzaafın hazfının sahih olması ve muzaafun ileyhle yetinmekle olur. (بَلْ مَلَّةٌ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا) “Hayır, hakka yönelen İbrahim’in dinine uyarız” ⁵³⁹ حنفا ‘إبراهيم’ in halidir. ‘الملة’ e izafesiyle mecrurdur. ‘إبراهيم، الملة’ in bir parçası değildir. Ancak onu hazfetme ve muzaafun ileyhle yetinme konusunda onun parçası gibidir. Örneğin بل اتبعوا إبراهيم حنيفا demek sahihtir.

Üçüncüsü: Muzaaf, halde amel eden bir şey olması. (إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا) “Hepinizin dönüşü ancak O’nadır” ⁵⁴⁰ جميعا ‘المرجع’ ye izafe edilen ‘كم’ a halidir. المرجع halde amel etmiştir. Amel etmesi sahihtir. Çünkü manası mastar olduğu için onun üzerinde amel edebilir. Fiil konumundadır. إليه ترجعون جميعا denirse amili mastarı onun manasında olan fiil olur. ⁵⁴¹

• Halin hükümleri

Halin hükümleri dörttür. Ancak bazen bunlar kendinde olmaz.

Birincisi: İntikal; yani sabit olan lazım bir vasıf olmayacak. جاء زيد ضاحكا örneğindeki الضحك bazen Zeyd’de görülmez. O gerekli değildir. Asıl olan budur. Bazen de sabit bir vasma delalet ederek gelir. (وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا) “Size Kitab’ı (Kur’ân’ı) hak olarak indiren O iken” ⁵⁴² Yani مبيناً (açıklanmış halde).

⁵³⁶Kâf: 50/ 31.

⁵³⁷İbn Hişâm, s. 241 – 243.

⁵³⁸Hucurât: 49/ 12.

⁵³⁹Bakara: 2/ 135.

⁵⁴⁰Yûnus: 10/ 4.

⁵⁴¹İbn Hişâm, s. 243 – 244.

⁵⁴²En’âm: 6/ 114.

İkincisi: İştikak; mastardan alınmış bir vasıf olması. Ancak bazen camid de gelebilir.

و' in ثَبَاتٌ fiilindeki ⁵⁴³ “ *Küçük birlikler hâlinde savaşa gidin* ” (فَانْفِرُوا ثَبَاتٍ) halidir ve camiddir. Fakat o müştak tevilindedir. Yani متفرقين. Buna delil yine aynı yerde geçen ayettir: (أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا) “ *Yahut topluca savaşa gidin.* ”⁵⁴⁴ Bu ayet halin hem müştak hem de camid durumunu kapsamıştır.

Üçüncüsü: Nekra olması. Yukarıda geçen tüm örneklerde böyle geçmişti. Ancak bazen marife de gelebilir. ادخلوا الأول فالأول – أرسلها العراك – جاؤوا الجماء الغفير. Burada ال zaidedir. Bazen izafeyle gelir. اجتهد وحدك gibi. Yani منفردا. Bazen alemiyye olarak marife gelir. جاءت الخيل بداد gibi. Yani متبددة (dağınık). البداد, التبدد ye alem-i cinstir.

Dördüncüsü: Sahibu-l halin salt bir nekra olmaması. Yukarıdaki örnekler böyle idi. Ancak bazen de gelebilir. عليه مائة بيضا gibi.

Çoğunluğa göre sahibu-l hal ya nekra – amm veya has olması- ya da halden önce gelmesi gerekir.

“ Biz, hiçbir memleketi uyarıcıları olmadıkça helâk etmedik. ”⁵⁴⁵ (وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ) dan sonra gelen cümle قريّة nin halidir. O nekre-i ammdır. Çünkü nefiyden sonra gelen nekra umumu ifade eder. (فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (4) أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا) “ *Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir* ”⁵⁴⁶ امر hal olarak irab edildiğinde sahibu-l hal olan muzaaf amm veya has olarak caiz kılınmıştır. Amm olması onun umum sigalarından birisi olmasından dolayıdır. Has olması izafe olmasından dolayıdır. Çünkü ⁵⁴⁷ حَكِيم ile vasıflandırılmıştır.

3.2.8.8. Temyiz

Mansubatların sekizincisi temyizdir. O nekra bir isimdir ve fazladır. Ya bir ismin kapalılığını ya da bir nispetteki kapalılığı kaldırır.

Birincisi: 11’ den 100’ e kadar olanlardan sonra, كم i istifhamiye؟ كم عبدا ملكت؟ gibi, miktarlardan sonra قفيز برًا – شبر أرضا – رطل زيتا gibi ve benzerleri مثلها زيدا gibi ve kendi failinden sonra gelen خاتم حديدًا gibi.

⁵⁴³Nisâ: 4/ 71.

⁵⁴⁴Nisâ: 4/ 71.

⁵⁴⁵Şu’arâ: 26/ 208.

⁵⁴⁶Duhân: 44/ 4 - 5.

⁵⁴⁷İbn Hişâm, s. 244 – 249.

İkincisi: Bazen failden bazen mef'ulden bazen bu ikisi dışındakilerden dönüştürülür. Bazen de hiçbir şeyden dönüştürülmez.⁵⁴⁸

- **Temyizin tarifi**

Temyiz, eş anlamlı olan tefsir ve tebyin anlamındadır. Lügate birşeyi birşeyden ayırmaktır. ﴿ وَامْتَأْزُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴾ “ (Allah, şöyle der:) Ey suçlular! Ayrılın bu gün!”⁵⁴⁹ Yani انفصلوا من المؤمنين dir. ﴿ تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ ﴾ “ Neredeyse cehennem öfkeden çatlayacaktır!”⁵⁵⁰ Yani ينفصل بعضها من بعض dir. İstilahen ise; onda üç şeyin olduğuna hastır (isim, nekra ve fazla olma özelliği).⁵⁵¹

- **Hal ve temyiz arasındaki fark**

Temyiz; mansub, fazla olma ve mübhemi açıklama konusunda hale benzer. Ancak iki durumda ondan ayrılır. Birincisi; hal bir fiil veya ona benzeyenle vasfedilir. Ancak temyiz camid olarak çokça gelir. رطل زيتا – عشرون درهما gibi. Müştak sıfatlarla gelmesi azdır. الله دره راکبا gibi. İkincisi; hal, durumları açıklar, temyiz ise bazen zatın kendisini bazen de nispetin kendisini açıklar.⁵⁵²

- **Temyiz iki çeşittir ve herbiri dört eesittir**

- **Temyizin kısımlarından olan zatın açıklaması**

Zatın Açıklanması; **Birinci kısım:** Adedlerden sonra gelmesidir. Aded de ikiye ayrılır. Sarih ve kinaye.

a. Sarih aded

Sarih; 11’ den 100’ e kadar olandır. عندی أحد عشر عبدا – تسعة وتسعون درهما gibi.⁵⁵³

﴿ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا ﴾ “ Gerçekten ben (rüya) da on bir yıldız gördüm”⁵⁵⁴

﴿ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا ﴾ “ Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik”⁵⁵⁵

﴿ وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً ﴾ “ Mûsâ’ya otuz gece süre belirledik”⁵⁵⁶

b. Kinaye aded

کم i istifhamiyedir. کم عبدا ملکت؟ gibi. کم mukaddem mef’uldür. عبدا nasb ve müfred olması gereken temyizdir. Kûfiler cemi de olabileceğini söylemişlerdir. کم عبدا ملکت؟ gibi. Ancak İbn Hişâm bunun duyulmamış olduğunu ve kıyasın da olmadığını söyler. کم i

⁵⁴⁸İbn Hişâm, s. 249 – 250.

⁵⁴⁹Yasin: 36/ 59.

⁵⁵⁰Mülk: 67/ 8.

⁵⁵¹İbn Hişâm, s. 250.

⁵⁵²İbn Hişâm, s. 250 – 251.

⁵⁵³İbn Hişâm, s. 251 – 252.

⁵⁵⁴Yûsuf: 12/ 4.

⁵⁵⁵Mâide: 5/ 12.

⁵⁵⁶A’râf: 7/ 142.

İkincisi; mef'ulden dönüşmüş olan. ﴿ وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا ﴾ “Yeryüzünü pınar pınar fışkırttık”⁵⁶¹ Takdiri: غرست الأرض عيون شجرا dir. gibi.

Üçüncüsü; bu ikisi (fail ve mef'ul) dışında birşeyle dönüştürülmesi. ﴿ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا ﴾ “Benim malım seninkinden daha çok”⁵⁶² Aslı ’مالي أكثر’ dur. Muzaaf olan المال hazfedilmiştir ve muzaafun ileyh olarak yerine mütekellim zamiri getirilmiştir. Ref yapılmış ve munfasıl olmuştur. Böylece أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ olmuştur. Mahzuf olan kelime temyiz olarak gelmiştir. وجه زيد أحسن – عرض عمرو أنقى gibi. Takdiri: عرض عمرو أنقى dir.

Dördüncüsü; hiç birşeyden dönüşmeyen. لله درّه فارسا – حسبك به ناصرا gibi.⁵⁶³

3.2.8.9. Müstesna

Mansubatların dokuzuncusu müstesnadır. عدا – خلا – لا يكون – ليس ile mutlak olarak müstesnadır. إِنْ ile ise tam olumlu bir cümle olduğunda veya olumsuz olup müstesna mukaddem olduğunda müstesna olur. ﴿ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ﴾ “ İçlerinden pek azı hariç, hepsi (ırmaktan) içtiler”⁵⁶⁴

Olumlu olmayan cümlede eğer müstesna zikredilmediyse إِنْ burada etkisizdir. Bu da müferrağ olarak isimlendirilir.⁵⁶⁵ ما قام إلا زيد gibi. Eğer müstesna muttasıl ise o zaman müstesna minhin ona tabi olması daha uygun olmalıdır. Ancak müstesna munkatı’ ise Temîmliler eğer müferrağ yapılması uygun ise tabi olması da caizdir derler. غير – سوى ile yapılan müstesna mecrurdur. عدا – خلا – حاشا ile yapılan ya mecrur ya da mansubtur. غير tüm nahivcilere göre سوى ise çoğuna göre إِنْ’ nın irabıyla irab edilmiştir.⁵⁶⁶

• Müstesnanın nasbının vacip olduğu durumlar

Nasb olması beş durumda olur.

Birincisi: İstisna edatının ليس olması. قاموا ليس زيدا gibi. إِنْ istisnada konumundadır. Nasb olması icma ile dir.

İkincisi: İstisna edatının لا يكون olması. قاموا لا يكون زيدا gibi. لا يكون da istisnada konumundadır. Nasb olması vaciptir.

Bu ikisinde gerekçe müstesnaları onların haberleridir. كان – ليس ve benzerleri isimlerini ref haberlerini nasb eder. İsimleri ise vacip olarak müstetirdir ve cümleden

⁵⁶¹Kamer: 54/ 12.

⁵⁶²Kehf: 18/ 34.

⁵⁶³İbn Hişâm, s. 254 – 255.

⁵⁶⁴Bakara: 2/ 249.

⁵⁶⁵Mehmet Çelen, Arapça’da Edatlar Lûgat ve Filolojik İnceleme, 2. Baskı, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006, s. 349.

⁵⁶⁶İbn Hişâm, s. 256 – 257.

anlaşılan بعض' ya döner. Sanki şöyle denmiştir: لا يكون بعضهم زيدا – ليس بعضهم زيدا. Örnek ayet:

“ (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ) Allah, size, çocuklarınız(in alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, ((ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarıdır)”⁵⁶⁷ Yani فإن كانت البنات Burada الأولاد hem erkekleri hem de kızları kapsar. Sanki şöyle denilmiştir: يوصيكم الله في بنيتكم وبناتكم sonra da فإن كنّ denilmesi de aynı şekildedir.

Üçüncüsü: جاء القوم ما خلا زيدا edatının olması. gibi.

Dördüncüsü: جاء القوم ما عدا زيدا edatının olması. gibi.

Bu dördü mutlak olarak mansub gelir.

Beşincisi: İki yerde إلا edatının mansub olması. Birincisi; tam olumlu bir cümle olması. Tamdan kasıt müstesna minhin zikredilmesidir. Olumludan kasıt ise nefiy, nehiy ve istifham olmamasıdır. (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ إِلَّا إِبْلِيسَ) “ Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler. 31. Ancak İblis ”⁵⁶⁸ İkincisi; müstesnanın müstesna minhten önce gelmesi.⁵⁶⁹

• Müferrağ istisna ve hükümleri

Müstesnanın bazıları mansubat olmamasına rağmen İbn Hişâm bu konunun başlığı altında diğerlerini de ele almıştır. Eğer müstesna minh zikredilmemişse إلا' nın ameli yoktur. Ameli ondan öncekiler için olur. Bundan dolayı müferrağ (boşaltılmış) olarak isimlendirilmiştir. Öncesi için olan amel sonrası için amel yapmada boş kalmıştır. ما قام إلا dendiğinde Zeyd müferrağ kalmıştır diye fail yapılmıştır. إلا زيدا örneğinde mansub, ما مررت إلا بزید dendiğinde mecrur yapılmıştır. Eğer müstesna minh zikredilmişse müstesna ya muttasıl olmalı – o da müstesnanın müstesna minhin cinsinden olması- veya munkatı olmalıdır – o da cinsine dahil olmayandır-.

Eğer istisna muttasıl ise müstesnada iki vecih caizdir. Birincisi; müstesna minhin irabıyla irab edilmesi. Bedel-ü minh, bedel-ü ba'du min kül olmasından dolayıdır.

İkincisi; istisnanın aslı üzerine mansub olması.

Nefye örnek: (أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ) “ Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? ”⁵⁷⁰

⁵⁶⁷Nisâ: 4/ 11.

⁵⁶⁸Hicr: 15/ 30 - 31.

⁵⁶⁹İbn Hişâm, s. 257 – 260.

⁵⁷⁰Rûm: 30/ 8.

Nehye örnek: ﴿ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتَكَ ﴾ “ İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna ”⁵⁷¹

İstifhama örnek: ﴿ وَمَنْ يَقْنُطْ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ ﴾ “ Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser? ”⁵⁷²

Eğer istisna munkatı’ ise Hicaziler nasbın caiz olduğunu söylemiştir. En tercih edilen lügat de budur. ﴿ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ﴾ “ O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar ”⁵⁷³

سوى ile gelen müstesna daima caizdir. Çünkü kendilerinden sonra gelen isme muzaaf olurlar. Kendilerinden sonra gelen muzaafun ileyh olur. Bundan dolayı da mecrur olur. حاشا – عدا – خلا ise hem cer hem de nasb olabilir. Cer olmaları herf-i cer olarak takdir edilmeleri, nasb olmaları da failleri müstetir olan fiil olarak takdir edilmelerinden dolayıdır. Müstesna da mef’ul olur. Sibeveyhi عدا’yı nasb dışında caiz görmemiştir. Çünkü sürekli fiil olarak gelir. حاشا’yı da cer dışında caiz görmemiştir. Çünkü o sadece harf olarak gelir.⁵⁷⁴

3.2.8.10. كان ve benzerlerinin haberi

Mansubatların onuncusu كان ve benzerlerinin haberidir.⁵⁷⁵ Örnek ayetler:

﴿ وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا ﴾ “ Rabbin, her şeye hakkıyla gücü yetendir. ”⁵⁷⁶

﴿ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا ﴾ “ İşte O’nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz ”⁵⁷⁷

﴿ لَيْسُوا سَوَاءً ﴾ “ Onların (Kitap ehlinin) hepsi bir değildir ”⁵⁷⁸

﴿ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴾ “ Bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti. ”⁵⁷⁹

3.2.8.11. كاد ve benzerlerinin haberi ve أَنْ ile gelme durumları

Mansubatların onbirincisi كاد ve benzerlerinin haberidir. Bunların haberleri ancak muzari fiil olur. أَنْ ile beraber gelme ve gelmeme durumları dört kısımdır.

Birinci kısım: أَنْ ile gelmesi vacip olan. Bunlar; حرى – اخلولق dir. حرى زيد أن يفعل – اخلولقت السماء أن تمطر gibi.

⁵⁷¹Hûd: 11/ 81.

⁵⁷²Hicr: 15/ 56.

⁵⁷³Nisâ: 4/ 157.

⁵⁷⁴İbn Hişâm, s. 261 – 263.

⁵⁷⁵İbn Hişâm, s. 264.

⁵⁷⁶Furkân: 25/ 54.

⁵⁷⁷Âl-i İmrân: 3/ 103.

⁵⁷⁸Âl-i İmrân: 3/ 113.

⁵⁷⁹Meryem: 19/ 31.

İkinci kısım: Çoğunlukla أَنْ ile gelenler. Bunlar; عَسَى – أَوْشَكَ “ (عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ) ”⁵⁸⁰ Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder

Üçüncü kısım: Haberi أَنْ den mücerred olan. Bunlar كَاد – كَرِب dir. (وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ) “⁵⁸¹ Neredeyse bunu yapmayacaklardı.

Dördüncü kısım: Haberin أَنْ ile gelmemesi. Bunlar şuru’ fiilleri olan طَفِقَ – جَعَلَ – أَخَذَ “ (وَطَفِقًا يَخْصِفَانِ) ”⁵⁸² dir. “⁵⁸³ Derhal (üzerlerini cennet yapraklarıyla) örtmeye başladılar

3.2.8.12. ليس’ ye hamledilenlerin haberi

Mansubatların onikincisi ليس’ ye hamledilenlerin haberidir. Bunlar dört tanedir.

Birincisi: لَات (فَنَادُوا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ) “⁵⁸⁴ Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.

İkincisi: مَا (مَا هَذَا بَشَرًا) “⁵⁸⁵ Bu bir insan değil

Üçüncüsü: لَا.

Dördüncüsü: Olumsuzluk ifade eden إِنَّ dir.⁵⁸⁶

3.2.8.13. إِنَّ ve benzerlerinin ismi

Mansubatların onüçüncüsü إِنَّ ve benzerlerinin ismidir.⁵⁸⁷ لَعَلَّ عَمْرًا قَادِمٌ – إِنَّ زَيْدًا فَاضِلٌ – لَيْتَ بَكْرًا حَاضِرٌ

- إِنَّ’nin ما’i zaide ile bitişik olup amelini ilğa etmesi

ما’i zaide bitişik gelirse ameli vacip olarak ilğa (iptal) olur. Ancak لَيْت caiz olarak ilğa olur.

(إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ) “⁵⁸⁸ Allah, ancak bir tek ilâhtır

Eğer bu durumda amel ilğa edilmediyse fiil cümlesine dahil olmaları caiz olmazdı ve mübteda ve habere dahil olmaları vacip olurdu. İbn Hişâm zaide olan mevsuleden ayırır.

(أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ) “⁵⁸⁹ Kendilerine bol bol verdiğimiz mal ve evlatla (onların iyiliğine koştüğümüzü) mu sanıyorlar? Yani الَّذِينَ. Delili به’deki zamirin ona dönüşüdür. Zaideden mastariye olanı da ayırmıştır. أعجبني أنما قمت. Yani قيامك.

⁵⁸⁰İsrâ: 17/ 8.

⁵⁸¹Bakara: 2/ 71.

⁵⁸²İbn Hişâm, s. 264 – 268.

⁵⁸³A’râf: 7/ 22.

⁵⁸⁴Sâd: 38/ 3.

⁵⁸⁵Yûsuf: 12/ 31.

⁵⁸⁶İbn Hişâm, s. 270 – 271.

⁵⁸⁷İbn Hişâm, s. 271.

⁵⁸⁸Nisâ: 4/ 171.

(اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدٌ سَاحِرٌ) “ Şüphesiz yaptıkları bir sihirbaz hilesidir”⁵⁹⁰ Bu ayet iki ihtimal taşır. Yani اِنَّمَا صَنَعُوهُ veya اِن صَنَعُوهُ dur. Her iki teville göre de اِن amel etmiştir. Birinci vecihte مَا sıladır. İkinci vecihte isimdir.⁵⁹¹

- **Kendisinde nun olup fiile benzetilen bazı harflerin ağırlıktan dolayı hazfedilmesi**

Nunlu olanlar hazfedilir. Bunlardan اِن vacip olarak ilğa edilir. اِن az اِن ise çoğunlukla ilğa edilir. Amel yapmadığında lam harfi onunla birlikte gelir. Ardından gelen fiil de genellikle hükmü iptal edilmiş olarak gelir. اِن nin isminin zamir gelmesi vaciptir. Haberinin de cümle olması gerekir. Kendisinden sonraki fiil de dua, camid, س - سوف ile gelen fiil, şart, قد veya لو ile ayrılması gerekir. اِن için vacip olanlar اِن için de çoğunlukla olur. Ancak kendisinden sonra fiil haberidir. Sadece قد veya لم ile ayrılabilir.⁵⁹²

- **Cinsini nefyeden لا'nın ismi**

Cinsini nefyeden لا'nın ismi muzaaf veya şibh-i muzaaf olursa nasbı zahir olur. لا غلام سفر عندنا gibi.

اِن de muhaffef olmaları caizdir. Çünkü hem iki nun vardır hem de çok kullanıldığı için ağırdır. Sondaki harekeli nun'un hazfı ile muhaffef olur.⁵⁹³

- **Hemzesi kesralı olan اِن nin muhaffef olması**

Muhaffef olan eğer kesralı اِن ise amel etmesi de etmemesi de caizdir. Çoğunlukla amel etmez. (اِن كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ) “ Hiçbir kimse yoktur ki, üzerinde koruyucu bulunmasın.”⁵⁹⁴ اِن mimini muhaffef yapanlara göredir. Şeddeli okuyanlara göre اِن nafiye ve اِن anlamındadır.⁵⁹⁵

- **Hemzesi fethalı olan اِن nin muhaffef olması**

Tahfif edilen fethalı اِن ise amel etmesi, isminin hazfedilmesi ve haberinin cümle olması vaciptir. Eğer haber isimse hiçbir problem yoktur. (اِن الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) “ Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.”⁵⁹⁶ Eğer haber fiil ise ya dua olacak. Dua da hayır da olabilir. Örnek ayet: (اِن بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ) “ Ateşin başındaki de (çevresindekiler de) kutlu olsun!”⁵⁹⁷ Şer de olabilir. Örnek ayet: (وَالْخَامِسَةَ اِنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَا) “ Beşinci defada da eğer

⁵⁸⁹Mü'minûn: 23/ 55.

⁵⁹⁰Tâ Hâ: 20/ 69.

⁵⁹¹İbn Hişâm, s. 271 – 273.

⁵⁹²İbn Hişâm, s. 273.

⁵⁹³İbn Hişâm, s. 273.

⁵⁹⁴Târık: 86/ 4.

⁵⁹⁵İbn Hişâm, s. 273 – 274.

⁵⁹⁶Yûnus: 10/ 10.

⁵⁹⁷Neml: 27/ 8.

kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, (kadından cezayı kaldırır)''⁵⁹⁸ Ayeti **عُذِّبَ اللَّهُ** şeklinde okuyanlara göre. Haber eğer fiil ise camid olacak. ﴿ وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ﴾ “ İnsan için ancak çalıştığı vardır. ”⁵⁹⁹ Ya da bazı şartlardan birisiyle fasıl olacak. Birisi nehiydir. Bunlarda da duyulanlar لا – لم – لن’ dır.

﴿ اِيْحْسَبْ أَنْ لَنْ يَقْدَرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴾ “ İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor? ”⁶⁰⁰ ﴿ اِيْحْسَبْ أَنْ لَمْ يَرَهُ أَحَدٌ ﴾ “ Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor? ”⁶⁰¹

﴿ وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً ﴾ “ (Bu yaptıklarında) bir bela olmayacağını sandılar da ”⁶⁰² ayeti **تَكُونُ** şeklinde okuyanlara göre.

İkincisi; şarttır. ﴿ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا ﴾ “ Oysa Allah size Kitap’ta (Kur’ân’da) “Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini (ve onlarla alay edildiğini) işittiğiniz zaman ”⁶⁰³

Üçüncüsü; **قَدْ** olması. ﴿ وَنَعْلَمُ أَنْ قَدْ صَدَقْتُنَا ﴾ “ Senin bize doğru söylediğini bilelim ”⁶⁰⁴

Dördüncüsü; **لَوْ** olması. ﴿ أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَأْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ ﴾ “ Biz dileseydik onları da (öncekiler gibi) günahları yüzünden cezalandırırdık ”⁶⁰⁵

Beşincisi; Tenfis harfleri olması.⁶⁰⁶ ﴿ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضًى ﴾ “ Allah, içinde hastaların bulunacağını bilmektedir ”⁶⁰⁷

- **كَأَنَّ** yi muhaffef kılmak

أَنْ için vacip olan **كَأَنَّ** için çoğunlukla olur. Fakat isminin sabit, haberinin müfred olması caizdir. İsmi hazfedilip haber isim cümlesi ise fasıla ihtiyaç yoktur. Eğer fiil cümlesi ise **قَدْ** veya **لَمْ** ile gelir.⁶⁰⁸ ﴿ كَأَنْ لَمْ تَغْنِ بِالْأَمْسِ ﴾ “ Sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi ”⁶⁰⁹

- **لَكِنْ** nin muhaffef kılınması ve ilğasının vacip olması

Eğer **لَكِنْ** olursa ilğası vaciptir. ﴿ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ ﴾ “ Fakat Allah onları öldürdü ”⁶¹⁰ Ayeti nun’un tahfifiyle okuyanlara göre. Yûnus b. Habîb ve Ahfeş amel etmesini caiz görmüştür ancak bu Araplardan işitilen bir şey değildir. Kıyasa da uygun değildir. Çünkü

⁵⁹⁸Nûr: 24/ 9.

⁵⁹⁹Necm: 53/ 39.

⁶⁰⁰Beled: 90/ 5.

⁶⁰¹Beled: 90/ 7.

⁶⁰²Mâide: 5/ 71.

⁶⁰³Nisâ: 4/ 140.

⁶⁰⁴Mâide: 5/ 113.

⁶⁰⁵A’râf: 7/ 100.

⁶⁰⁶İbn Hişâm, s. 274 – 276.

⁶⁰⁷Müzzemmil: 73/ 20.

⁶⁰⁸Ahmet Aslan, s. 277 – 278.

⁶⁰⁹Yûnus: 10/ 24.

⁶¹⁰Enfâl: 8/ 17.

bu durum da isim cümlesine has oluşu zail olur.⁶¹¹ ﴿ وَلَئِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴾ “ *Fakat kendilerine zulmediyorlardı.*”⁶¹²

3.2.8.14. Cinsini nefyeden لا nın ismi

Mansubatların ondördüncüsü cinsini nefyeden لا nın ismidir. İki kısımdır. Mu’reb ve mebni.

Muzaaf olursa mu’reb olur. لا غلام سفر عندنا gibi. Şibhi muzaaf olursa mu’reb olur. O ise kendisine bitişen şeyin onu tamamlamasıdır. Ya onunla merfudur لا حَسَنًا وَجْهَهُ مَذْمُومٌ gibi. Ya da onunla mansubtur لا مَفِضًا خَيْرُهُ مَكْرُوهٌ gibi. Ya da mecrur olur لا خَيْرًا مِنْ زَيْدٍ عندنا gibi.

Yukarıda belirtilen özellikler dışında ise mebnidir. Hükmü ise mu’reb olsa ne üzere mebni olacaksa onun üzerine mebni olmasıdır.⁶¹³

3.2.8.15. Nasb harflerinden sonra gelen muzari fiiller

Mansubatların onbeşincisi nasb harflerinden sonra gelen muzari fiillerdir. Nasblardan sonra gelen muzariler لَنْ ve كَيْ i mastariye mutlaka nasb eder. إِذَنْ ise fiilin başında müstakbel anlamda arada bir fasıla olmayıp ya da kasem veya لا dışında bir fasıla olmaması durumunda nasb eder. أَنْ i mastariyeden sonra da nasb olur. Ancak kendisinden önce علم geçmemelidir. Eğer başında ظَنَّ geçerse iki şekilde okunur.(Nasb eder veya etmez)⁶¹⁴

• Nasb eden edatlar dördtür

Muzari fiili nasb eden edatlar: لَنْ - إِذَنْ - أَنْ

1. Sürekli nasb eden لَنْ

İcma ile harftir. Basittir. Halîl ise لا ı nafiye ve nasb eden أَنْ in birleşimidir der. Ferrâ aslının لا olduğunu elifin nuna dönüştüğünü söyler. لَنْ geleceği nefyeder. Sürekli nasb amelini yapar. Diğer üç harf bu şekilde değildir.⁶¹⁵ Örnek ayetler: ﴿ لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ ﴾ “ (Mûsâ bize dönünceye kadar) buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz ”⁶¹⁶ ﴿ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ ﴾ “ (Allah, hakkımda hükmedinceye kadar) buradan asla ayrılmayacağım ”⁶¹⁷

2. كَيْ ve amel etme şartı

Şartı mastariye olması ve ta’lil için olmamasıdır.

⁶¹¹İbn Hişâm, s. 278 – 279.

⁶¹²Bakara: 2/ 57.

⁶¹³İbn Hişâm, s. 279.

⁶¹⁴İbn Hişâm, s. 279.

⁶¹⁵İbn Hişâm, s. 280.

⁶¹⁶Tâ Hâ: 20/ 91.

⁶¹⁷Yûsuf: 12/ 80.

Örnek ayet: ﴿لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ﴾ “ (Evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda) mü’minlere bir zorluk olmasın”⁶¹⁸ Ayette اللام ta’lile delalet eden cerdir. كَي ise اُنْ konumunda mastariyedir, ta’lil değildir. Çünkü cer, cere dahil olmaz.

Kendisinden sonra اُنْ varsa mastariye olması mümkün değildir. جنتك كَي اُنْ تُكْرِمَنِي gibi. Çünkü mastariye harfi kendisi gibi olana dahil olmaz. Bu kullanım zaruret (şiir) dışında caiz değildir. Kûfi âlimler dışında hepsi nesirde gelmeyeceğini söylemiştir.

جنتك كَي اُنْ تُكْرِمَنِي denirse كَي in ta’liye ve cer olma ihtimali vardır. Kendisinden sonraki fiil mahzûf bir اُنْ ile mansubtur. كَي in mastariye ve nasb olma ihtimali vardır. Kendisinden önce cer olan اللام takdir edilmiştir.

لَنْ ve كَي i mastariye için mutlaka (şartsız) mansub olur denilmiştir. Bu ikisinde mansub yapmaktan geri durulmaz.⁶¹⁹

3. اِنْدَنْ ve amel etme şartları

Üç durumda nasb olur.

Birincisi: Kelamın başında olması. انا اِنْدَنْ اُكْرِمُكْ cümlesinde amel etmez. Çünkü mübteda ve haber arasında zaide olarak gelmiştir, kelamın başında değildir.

İkincisi: Kendisinden sonra gelen fiilin müstakbel olması gerekir.

Üçüncüsü: Ya fülle bitişik olacak ya da kasem veya لا i nafiye fasıla olarak gelmelidir. اِنْدَنْ اُكْرِمُكْ – اِنْدَنْ وَاللهُ اُكْرِمُكْ – اِنْدَنْ لَا اَفْعَلْ gibi.

Bunların dışında fasıl olursa amel etmesi caiz olmaz. اِنْدَنْ يَا زَيْدُ اُكْرِمُكْ gibi.⁶²⁰

4. اُنْ ve amel etme şartları

Nasb olabilmesi için iki şart vardır:

Birincisi: Mastariye olup zaide ve tefsir etmek için olmayacak.

İkincisi: Ağırılığın dolaylı muhaffefe dönüştürülmüş olmaması. O da ya علم’ den ya da onun yerine konulmuş ظَنَّ’ den sonra gelir. İki şartı da taşıyana örnek ayet:

﴿وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ﴾ “ O, hesap, mükâfat ve ceza gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğumdur.”⁶²¹ ﴿وَاللهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾ “ Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti).”⁶²²

⁶¹⁸Ahzâb: 33/ 37.

⁶¹⁹İbn Hişâm, s. 281 – 282.

⁶²⁰İbn Hişâm, s. 282 – 284.

⁶²¹Şu’arâ: 26/ 82.

⁶²²Müzzemmil: 73/ 20.

Birinci şartı taşımayana örnek: كَتَبْتُ إِلَيْهِ أَنْ يَفْعَلَ gibi. Eğer burada أَنْ ile أي kastedilmişse kendisinden sonraki fiili ref eder. Burada كَتَبْتُ sözünü tefsir etmiştir. Onun irabta mahalli yoktur. Kendisinden sonra gelen fiilin de irabta mahalli yoktur.

أَنْ üç şartla tefsir etmek için gelir. Birincisi: Başında bir cümle geçmesi. İkincisi: O fiil fiil قول manası taşımaları ancak bu harflerden (ق- و - ل) oluşmamalı. Üçüncüsü: Harf-i cer üzerine dahil olmamalı. Bu hem lafzen hem de takdiren de olmamalıdır. ﴿ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنْ اصْنَعْ ﴾ “ Hani bir de, “Bana ve Peygamberime iman edin” diye havarilere³⁴ ilham etmiştim”⁶²⁴ ﴿ وَإِذْ أَوْحَيْنَا إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي ﴾⁶²³ “ Bunun üzerine Nûh’a, (“Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre) o gemiyi yap” diye vahyettik”⁶²³ “ İçlerinden ileri gelenler, “Gidin, (ilâhlarınıza tapmaya devam edin) diyerek kalkıp gittiler”⁶²⁵ Yani انطلقت ألسنتهم بهذا الكلام.

Bunların tersine: ﴿ وَأَخِرْ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ “ Dualarının sonu ise, “Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” sözleridir.”⁶²⁶ Öncesinde cümle geçmemiştir.

﴿ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّتَ بَعْذَابِ اللَّهِ ﴾ “ Kavminin cevabı, “Haydi Allah’ın azabını getir bize” demeden ibaret oldu”⁶²⁷ Buradaki قَالَ, أَنْ nin tefsiri değildir.

كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ يَفْعَلَ bu örnekte de harf-i cer vardır.

İkinci şart olan muhaffefe oluşuna örnek: ﴿ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضًى ﴾ “ Allah, içinizde hastaların bulunacağını bilmektedir”⁶²⁸ ﴿ أَفَلَا يَرَوْنَ إِلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا ﴾ “ Onlar bu heykelin, sözlerine karşılık vermediğini görmezler mi?”⁶²⁹ ﴿ وَحَسِبُوا إِلَّا تَكُونُ فِتْنَةً ﴾ “ (Bu yaptıklarında) bir bela olmayacağını sandılar”⁶³⁰ İlk iki ayette ref okunur. Birinci ayette علم geldiği için bu durum açıktır. İkinci ayette ise علم fiili geçmemiştir. Ancak onu tahkik eden bir işaret vardır. Bundan dolayı ikisinde de muhaffefe dönüşmüştür. İsmi mahzuf, kendisinden sonraki cümle ref konumunda haberdur. Takdiri: علم أَنَّهُ سَيَكُونُ – أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا. Üçüncü ayette ظَنَّ den sonradır. Ancak bu konuda ihtilaf vardır. Bazıları ref okumuştur. ظَنَّ yi علم gibi kullanmışlardır. O zaman da أَنْ muhaffefe olur. İsmi mahzuf sonrasındaki cümle haber olur. Takdiri: وحسبوا أَنَّهُ لَا تَكُونُ فِتْنَةً. Bazıları da nasb okumuştur. ظَنَّ yi kendi konumunda düşünüp علم yerine koymamışlardır. Bu tercih edilen görüştür. Nasb üzere birleşmişlerdir. Örnek ayetler:

⁶²³Mü’minûn: 23/ 27.

⁶²⁴Mâide: 5/ 111.

⁶²⁵Sâd: 38/ 6.

⁶²⁶Yûnus: 10/ 10.

⁶²⁷Ankebût: 29/ 29.

⁶²⁸Müzzemmil: 73/ 20.

⁶²⁹Tâ Hâ: 20/ 89.

⁶³⁰Mâide: 5/ 71.

{ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ } “ Yoksa siz, (sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden) cennete gireceğinizi mi sandınız?”⁶³¹

{ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا } “ Yoksa bırakılacağınızı mı sandınız?”⁶³²

İlk görüşe örnek ayetler: { أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ } “ İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır?”⁶³³

{ أَيْحَسِبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ } “ İnsanoğlu, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?”⁶³⁴ Bu ayetlerden anlaşılıyor ki muhaffefedir. Çünkü nasb, sonraki nasba da ve cezme de dahil olmaz.⁶³⁵

- **‘أَنْ’ in üç cer harfinden sonra mukadder gelmesi**

‘أَنْ’, üç tane cer harfinden sonra takdiri gelir. Bunlar: ‘حَتَّى’ ise, ‘كَى’ ise, ‘عَلَى’ dan sonra eğer fiil makabline göre müstakbel ise ve اللام da لا ile olmayan bir muzari fiile gelen ta’lil ise takdiri olur.

Atıf harflerinin üçünden sonra da takdiri gelir. Bunlar : ‘إِلَى’ manasındaki ‘إِلَى’ ve ‘إِلَّا’ ile kendisinden önce nefyi mahd veya isim fiil olmayan talep ifade eden fa-i sebebiyye ve va-i maiyyedir.⁶³⁶

- **‘حَتَّى’ dan sonra ‘أَنْ’ in mukadder olması ve bunun şartları**

Mukadder gelme şartı; fiil makabline göre müstakbel olmalıdır. İster konuşma zamanına göre olsun ister olmasın. { لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى } “ Onlar da, “Mûsâ bize dönünceye kadar buzağıya ibadet etmeye devam edeceğiz” (dediler).”⁶³⁷ Ayette konuşma zamanına göre Hz. Musa’nın (a.s.) dönüşü müstakbeldir. Aynı şekilde gelen bir örnek : { أَسْلَمْتُ حَتَّى ادْخُلَ الْجَنَّةَ } “ Peygamber (ve onunla beraber mü’minler, “Allah’ın yardımı ne zaman?”)diyecek kadar (darlığa ve zorluğa uğramışlar) ve sarsılmışlardı”⁶³⁸ Burada Rasulullah (s.av.) ve mü’minlerin sözü sarsıntıya göre müstakbeldir.

‘أَنْ’ belirtildiği gibi müstakbel değilse ‘أَنْ’ in mukadder gelmemesi gerekir. Ref ile gelir. سَأَلْتُ عَنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ حَتَّى لَا أَحْتَاجَ إِلَى السُّؤَالِ gibi. Bu cümlede hal vardır. سَأَلْتُ عَنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ حَتَّى لَا أَحْتَاجَ إِلَى السُّؤَالِ gibi. Bu cümlede hal vardır. örneğinde ise iki durum da aynı anda gerçekleşmektedir.⁶³⁹

⁶³¹Bakara: 2/ 214.

⁶³²Tevbe: 9/ 16.

⁶³³Kıyâme: 75/ 3.

⁶³⁴Beled: 90/ 5.

⁶³⁵İbn Hişâm, s. 284 – 287.

⁶³⁶İbn Hişâm, s. 288.

⁶³⁷Tâ Hâ: 20/ 91.

⁶³⁸Bakara: 2/ 214.

⁶³⁹İbn Hişâm, s. 289 – 290.

- **’اللام dan sonra ’أُن in mukadder olmasının kısımları**

Dört kısımdır:

Birinci kısım: Lam-ı ta’lil. ﴿ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ ﴾ “ *İnsanlara, (kendilerine indirileni) açıklamak için sana bu Kur’ân’ı indirdik*”⁶⁴⁰

İkinci kısım: Lam-ı akibe. Sonuca götürdüğü için bu isim verilmiştir. Makablinin gerçekleştirdiğinin tam tersini belirtir. ﴿ فَأَلْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرَمًا ﴾ “ *Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı*”⁶⁴¹ Ayette o çocukları alma sebebi onunla mutlu olmak iken tam tersi bir sonuç doğurmuştur.⁶⁴²

Üçüncü kısım: Lam-ı zaide. Müteaddi fiilden sonra gelir. ﴿ يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبينَ لَكُمْ ﴾ “ *Allah, size (hükümlerini) açıklamak istiyor*”⁶⁴³

Bu kısımda ’أُن in ortaya çıkması caizdir. Örnek ayet: ﴿ وَأَمَرْتُ لَأَنْ أَكُونَ ﴾ “ *Bana, (müslümanların ilki olmam da) emredildi*”⁶⁴⁴

Dördüncü kısım: Lam-ı cuhud. Menfi ve mazi bir ’كون’ den sonra gelir. Burada ’أُن in takdiri vaciptir.⁶⁴⁵ ﴿ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ ﴾ “ *Allah, (pisi temizden ayırmaya kadar) mü’minleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir*”⁶⁴⁶

- **’كَي den sonra ’أُن in mukadder olması**

’كَي e gelince; جَنَّكَ كَي تَكْرَمَنِي gibi. Eğer ’كَي, ta’lili lam gibi takdir edilirse o zaman takdiri جَنَّكَ أَنْ كَي تَكْرَمَنِي olur. ’أُن i açıkça takdir etmek şiir dışında caiz değildir.⁶⁴⁷

- **’أُن in mukadder gelmesi ve hükümleri**

Atıf harfleri dördtür: ’أَو – ’الواو – ’الفاء – ’ثُمَّ

Bunlardan bazılarında ’أُن in izharı caiz değildir. Bu da ’أَو dir. Onlardan bazılarında ’أُن in izharı vacip değildir. O da ’ثُمَّ dir. Bazen de mukadder olması vacip bazen de hem mukadder olması hem de izharı caizdir. Onlar da ’الواو – ’الفاء dir.⁶⁴⁸

- **’أَو den sonra ’أُن in mukadder olması**

Fiili muzari, kendisinden sonra eğer ’إلى veya ’إِلَّا manasında ise vacibi olarak mukadder olan ’أُن ile mansub olur. لَأَلْزَمَنَّكَ أَوْ تَقْضِيَنِي حَقِّي – لَأَقْتُلَنَّ الْكَافِرَ أَوْ يُسَلِّمَ gibi.⁶⁴⁹

⁶⁴⁰Nahl: 16/ 44.

⁶⁴¹Kasas: 28/ 8.

⁶⁴²İbn Kesîr, III, s. 6.

⁶⁴³Nisâ: 4/ 26.

⁶⁴⁴Zümer: 39/ 12.

⁶⁴⁵İbn Hişâm, s. 290 – 292.

⁶⁴⁶Âl-i İmrân: 3/ 179.

⁶⁴⁷İbn Hişâm, s. 292 – 293.

⁶⁴⁸İbn Hişâm, s. 293.

• **الفاء sebebiyye ve الواو maiyyeden sonra vücuben 'أَنَّ' in mukadder olması**
الفاء 'الواو – الفاء' a gelince fiili muzari kendisinden sonra iki şartla vücuben mukadder olan أَنَّ ile mansub olur.

Birincisi: الفاء sebebiyye ve الواو maiyye olması gerekir.

İkincisi: Kendisinden önce nefiy ve talep geçmelidir.⁶⁵⁰

3.2.8.16. Talebin kısımları

Talep: Emir, nehiy, dua, arz, tahdid, temenni, nehiy ve istifhamı kapsar.

Bu konu sekiz cevap konusu olarak ele alınır.

1. Nefiy

Nehye gelince; مَا تَأْتِينِي فَأَكْرَمَكَ gibi. Burada dört vecih vardır.

Birincisi: Fiilin lafzını kendisinden önceki fiilin lafzına atfetmek için takdir edilen الفاء. O zaman i'rabta ortak olurlar. Ma'tuf, ma'tufun aleyhe uyar.

(هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ } 35) وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ) “ Bu, konuşamayacakları gündür. 36. Onlara izin de verilmez ki, özür dilesinler.”⁶⁵¹

İkincisi: Fa, sebebiyet için de takdir edilir, ondan sonraki istinaf (yeniden başlama, tekrarlama) olarak takdir edilir. İstinaf olmasıyla beraber mahzuf mübtedaya haber olur. مَا زَيْدٌ قَاسِيًا فَيَعْطِفُ عَلَى عَبْدِهِ gibi. Yani katı kalpli olmadığı için kölesine şefkatli davranır.

Birinci vecihte fa ikisini kapsarken ikinci vecihte sonra gelen cümleyi kapsamaktadır.

Üçüncüsü: Fa'nın kendisinden sonra gelen fiilin mastarını kendisinden önce geçmiş fiilin mastarına atf etmek için kullanılması. O zaman nefy ma'tufa gider, ma'tufun aleyhe gitmez. O zaman takdiri vacip olan أَنَّ ile nasbı vaciptir.

Dördüncüsü: Kendisinden sonraki fiilin mastarının kendisinden önceki fiilin mastarı için kullanılması. Fakat nefyi hem ma'tufun aleyhe hem ma'tufa bırakır.⁶⁵² لَا يَقْضَى (عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا) “ Öldürülmezler ki ölsünler ”⁶⁵³

2. Emir

Emre gelince; şartı iki durumdur. Birincisi: Talep sigası olması. حَسْبُكَ حَدِيثٌ فَيَنَامُ النَّاسُ gibi. Nasb gelmiştir, cezm olmamıştır. İkincisi: İsim fiil lafzı olmaması. Şöyle demek caiz

⁶⁴⁹İbn Hişâm, s. 293 – 294.

⁶⁵⁰İbn Hişâm, s. 294 – 295.

⁶⁵¹Mürselât: 77/ 35- 36.

⁶⁵²İbn Hişâm, s. 296 – 298.

⁶⁵³Fâtır: 35/ 36.

olmaz: صَهْ فَتَكْرِمَكَ gibi. Kisai dışında cumhur böyle söylemiştir. Ancak fiilin lafzından ise gelebilir. نَزَالٍ فَحَدَّثَكَ gibi.⁶⁵⁴

3. Nehiy

Nehye gelince; لَا تَفْعَلْ شَرًّا فَأَعَابِكَ gibi. ﴿ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ ﴾ “ Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa sizi azap ile yok eder ”⁶⁵⁵ Eğer لَا ile nehiy bozulursa mansub olmaz. لَا تَضْرِبْ إِلَّا عَمْرًا فَيَغْضَبُ gibi.⁶⁵⁶

4. Dua

Duaya gelince; اللَّهُمَّ تُبْ عَلَيَّ فَأَتُوبَ gibi.

﴿ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّى يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴾ “ Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler. ”⁶⁵⁷

Şartı, fiil olmasıdır. سَقِيًّا لَكَ فَيُرْوِيكَ الله burada nasb olması caiz değildir. Çünkü سَقِيًّا fiil değildir.⁶⁵⁸

5. İstifham

İstifhama gelince; onun şartı: Haberi camid olan isim cümlesinden sonra bir edat gelmemesidir. هَلْ أَخُوكَ زَيْدٌ فَأَكْرِمُهُ örneğinde nasbı caiz değildir.

İster harfle olan istifham olsun. ﴿ فَهَلْ لَنَا ﴾ “ Bizim için var mı? ”⁶⁵⁹ İster isim olan istifham olsun. ﴿ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ ﴾ “ Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu (kendisine kat kat) ödesin ”⁶⁶⁰ İster zarfla olsun. أَيْنَ بَيْتِكَ فَازُورَكَ؟ - متى تَسِيرُ فَأَرَأَيْكَ؟ - كَيْفَ تَكُونُ فَاصْحَبَكَ؟ gibi.⁶⁶¹

6. Arz

Arza gelince bazı Araplar şöyle der⁶⁶²: أَلَا تَقَعُ فِي الْمَاءِ فَتَسْبَحُ

7. Tehdid

Tehdide gelince; هَلَّا اتَّقَيْتَ اللَّهَ - تعالى - فَيَغْفِرَ لَكَ gibi. Tehdid ve arz birbirine yakındır. İkisinde de fiile yönelik uyarı vardır. Tehdidde teşvik ve uyarı daha fazladır.⁶⁶³

⁶⁵⁴İbn Hişâm, s. 299 – 300.

⁶⁵⁵Tâ Hâ: 20/ 61.

⁶⁵⁶İbn Hişâm, s. 300.

⁶⁵⁷Yûnus: 10/ 88.

⁶⁵⁸İbn Hişâm, s. 300 – 301.

⁶⁵⁹A’râf: 7/ 53.

⁶⁶⁰Bakara: 2/ 245.

⁶⁶¹İbn Hişâm, s. 301.

⁶⁶²İbn Hişâm, s. 303.

⁶⁶³İbn Hişâm, s. 303.

8. Temenni

Temenniye gelince; ﴿ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴾ “ *Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarıya (ganimete) ulaşıyaydım.*”⁶⁶⁴

Bu sekiz kısım fa-i sebebiyeden sonraki örneklerdir.⁶⁶⁵

• **الواو maiyyeden sonra ’أَنَّ in mukadder gelmesi**

الواو maiyyeden sonra da yukarıda geçen durumlarda da nasb olması gerekirdi. Ancak bu çok kullanılmamıştır. Beş yerde geçmiştir. Nahivciler üç yerde kıyas yapmıştır.

Araplardan işitilen beş yer: Birincisi; nefiyden sonra. وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ ﴿ يَا لَيْتَنَّا نُرَدُّ وَلَا نُكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ “ *Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden (cennete gireceğinizi mi sandınız?)*”⁶⁶⁶

İkincisi: emir.

Üçüncüsü: Nehiy. لَا تَأْكُلِ السَّمَكُ وَتَشْرَبِ اللَّبَنَ gibi.

Dördüncüsü: Temenni. ﴿ يَا لَيْتَنَّا نُرَدُّ وَلَا نُكْذِبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنُكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ “ *Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü’minlerden olsak*”⁶⁶⁷

Beşincisi: İstifham.⁶⁶⁸

• **’أَنَّ in vucuben değil cevazen mukadder olması**

Fiili muzari **’أَنَّ** ile vucuben değil cevazen mukadder olur. Bu dört harften sonra olur: **أو - الواو - ثم - الفاء** Bunlar sarıh bir isme atıf yapılırsa olur.⁶⁶⁹

﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِّئِكَ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ﴾ “ *Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona (dilediğini) vahyeder*”⁶⁷⁰

3.2.9. Mecrurat babı

Mutlak olarak gelenler **في - اللام - الباء - على - عن - إلى - من - ’** dir. Mutlak olup zahirler için gelenler **الواو - حتى - الكاف - ’** dur. **’الله** ya izafe edilen veya **’الكعبة** ve **’الياء** ya izafe edilen **’رب** ya izafe edilen **’التاء**. İstifhamiye **’ما** sına veya mukadder **’أَنَّ** ve sılasına gelen **’كي**.

⁶⁶⁴Nisâ: 4/ 73.

⁶⁶⁵İbn Hişâm, s. 304.

⁶⁶⁶Âl-i İmrân: 3/ 142.

⁶⁶⁷En’âm: 6/ 27.

⁶⁶⁸İbn Hişâm, s. 304 – 306.

⁶⁶⁹İbn Hişâm, s. 307.

⁶⁷⁰Şûrâ: 42/ 51.

Müstakbel olmayan ve mübhem olmayan zamana gelen **مَنْذُ** – **مَنْذُ**. Manasına uygun olan bir temyiz getirilerek müfred, müzekker gaib zamire gelen **رُبُّ**.⁶⁷¹

3.2.9.1. Mecruratların çeşitleri

Mecrurlar harfle, izafeyle ve mecrur olan bir kelimeye komşu olmasıyla olmak üzere üç çeşittir. Asıl olan harfle mecrur olandır. Tabi olma durumu olanlar (sıfat vb.) mecrur olarak ele alınmadı. Çünkü amil, tabi olunanın amilidir. Bedel bunların içinde değildir. Çünkü amil, bedel babında mahzuftur. Tevabi' babında cer, harf-i cere veya izafeyle cere döner.⁶⁷²

1. Cer Harfleri

• Cer harflerinin kısımları

Cer harfleri altı kısma ayrılır:

Birincisi: Hem zahir hem de zamiri cer yapanlar. Asıl olduğu için bununla başlanmıştır. Bunlar yedi harftir: **من – إلى – عن – على – الباء – اللام – في**. Örnek ayetler: **وَمِنْكَ إِلَيْهِ** ⁶⁷⁴“ (Hepinizin) dönüşü Allah'adır” **(إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ)** ⁶⁷³“ Senden, Nûh'tan” **(وَمِنْ نُوحٍ)** **(طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ)** ⁶⁷⁵“ (Şüphesiz siz) hâlden (Sonra) dönüşünüz yalnız O'nadır” **(مَرْجِعُكُمْ)** ⁶⁷⁶“ Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır” **(رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ)** ⁶⁷⁷“ Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.” **(وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ)** ⁶⁷⁸“ Allah'a ve Peygamberine iman edin” **(أَمِنُوا بِهِ)** ⁶⁷⁹“ Ona ister inanın” **(لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ)** ⁶⁸⁰“ Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır” **(لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ)** ⁶⁸¹“ Kesin olarak inananlar için yeryüzünde birçok alametler vardır.” **(وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ)** ⁶⁸²“ Canlarının istediği (ve gözlerinin hoşlandığı) her şey oradadır” ⁶⁸³

⁶⁷¹İbn Hişâm, s. 310.

⁶⁷²İbn Hişâm, s. 310.

⁶⁷³Ahzâb: 33/ 7.

⁶⁷⁴Mâide: 5/ 48.

⁶⁷⁵En'âm: 6/ 60.

⁶⁷⁶İnşikâk: 84/ 19.

⁶⁷⁷Mâide: 5/ 119.

⁶⁷⁸Mü'minûn: 23/ 22.

⁶⁷⁹Nisâ: 4/ 136.

⁶⁸⁰İsrâ: 17/ 107.

⁶⁸¹Bakara: 2/ 284.

⁶⁸²Bakara: 2/ 255.

⁶⁸³Zâriyât: 51/ 20.

⁶⁸⁴Zuhruf: 43/ 71.

İkincisi: Sadece zahiri cer yapar. Bu belli bir zahir değildir. Bunlar üçtür: – الكاف – حتى – الواو.

Üçüncüsü: Belli iki lafzı cer yapanlar. O التاء dur. الله lafzına veya الكعبة ve الياء ile gelen رب ya gelir. { تَاللهِ تَفْتُونَ تَذَكَّرُ } “ Allah’a yemin ederiz ki, sen hâlâ (Yûsuf ’u) anıp duruyorsun ”⁶⁸⁵ Arapların şu sözü gibi: تَرَبِّ الكعبة – تَرَبِّي لأَفْعَلَنَّ.

Dördüncüsü: Zahir olandan sadece bir ferdi cer yapar. O da bir çeşit olan كي dir. O ancak iki durumda cer yapar. Birincisi; ما i istifhamiyedir. O da tek olan bir ferddir. جَنَّكَ diyen birine sebebini sormak için؟ لِمَه veya كَيْمَه diye sorulur. لِمَه nasıl ki cer- mecursa كَيْمَه de aynı şekildedir. Aslı ise لِمَا ve كَيْمَا dir. ما i istifhamiyeye ne zaman harf-i cer dahil olursa elif harfi hazfedilir. Örnek ayet: { فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِيهَا } “ Onu bilip söylemek nerede, sen nerede? ”⁶⁸⁶ Vakıf durumunda hemen peşine الهاء getirmek güzel olur. İkincisi; mukadder جَنَّكَ كي ta’liliyye olarak takdir edilirse mukadder bir أن ile nasb olur. أن, fiiliyle beraber mastar tevilinde كي ile mecurdur. Şöyle denilmiş gibidir: جَنَّكَ للإكرام.

Beşinci: Zahir olandan sadece bir çeşidi cer yapar. Bunlar مَنْ – مِنْْ dur. Sadece ism-i zamanları cer yapar. Bu zaman da muayyen olur mübhem olmaz. Mazi ve muzari olur, müstakbel olmaz. مَذْ يوم الجمعة / مَذْ يوم الجمعة gibi. Şöyle ise مَذْ غَد / مَذْ غَد لا أراه مَذْ غَد gibi.

Altıncısı: Zamirlerden belli bir çeşidi cer yapar. Bunlar zahirlerden de belli bir çeşittir. O da رَبِّ dir. O ancak müfred, müzekker olup kastedilen ise müfred, müzekker ve diğerleridir. Kendisinden sonra manasına uygun bir temyizle tefsir edilen nekra olmalıdır. رَبِّه رَجُلًا لَقِيْتُ – رَبِّه رَجُلَيْنِ – رَبِّه رَجَالًا – رَبِّه امْرَأَةً – رَبِّه امْرَأَتَيْنِ – رَبِّه نِسَاءً gibi. Zamiri cer yapması azdır. Eğer zahiri cer yapsa onun ancak nekra bir mevsuf olması gerekir. رَبِّ رَجُلٍ صَالِحٍ لَقِيْتُ gibi.⁶⁸⁷

3.2.9.2. İzafetle mecrur

İzafetle mecrur غلام زَيْد gibi. Muzaaf olan isimden tenvin ve tenvine benzeyen nunlar ve marife ondan tecrid edilir. Muzaaf sıfat, muzaafun ileyh de onun ma’mülü ise lafziyye diye isimlendirilir, gayr-ı mahddır. Tarifi de tahsisi de ifade etmez. – ضارب زيد – معطى الدينار – حسن الوجه gibi. Manevi ve mahd ise tarifi de tahsisi de ifade eder. Ancak bu durum muzaafın kapalılığı çok ise خذني – مثل – غير gibi. Konumu nekraya uygun olan bir

⁶⁸⁵Yûsuf: 12/ 85.

⁶⁸⁶Nâzi’ât: 79/ 43.

⁶⁸⁷İbn Hişâm, s. 310 – 315.

şekildeyse *فِي* جاء زيدٌ وحدهُ – كم ناقةٍ وفصيلها لك – لا أبا له gibi. Tarifi ifade etmez. Bazen izafe anlamında kullanılır. *عُثْمَانُ شَهِيدُ الدَّارِ* gibi. Bazen izafe *من* anlamında kullanılır. *خَاتَمٌ حَدِيدٌ* gibi. Diğer lafızlar *اللام* anlamındadır.⁶⁸⁸

- **İzafetin tarifi**

İzafetin sözlük anlamı isnaddır(bir yere dayanmak).

İstılahta ise ismi başka bir şeye isnad etmektir. İkinci kelime birincinin tenvini gibidir, onun yerinde olur. Bundan dolayı muzaaf tenvinden tecrid edilir. *غلام زيدٌ* gibi. Nundan da tecrid edilir: *ضاربي عمرو* gibi. Örnek ayetler: ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ ﴾ “ *Ebû Leheb'in elleri kurusun* ”⁶⁸⁹ ﴿ إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةَ ﴾ “ (Salih'e şöyle demiştik:) Şüphesiz biz, (onlara bir imtihan olmak üzere,) o dışı deveyi göndereceğiz ”⁶⁹⁰ Tesniye ve cemi nunu müfredin yerine geçerler.

Tenvine benzeyenlerden kasıt tesniye ve cemi nunudur. Müfred ve cemi teksirler bunlardan değildir. *شَيْطَانٌ – شَيْطَانِينَ* gibi örneklerde olduğu gibi nun sabit kalmıştır.⁶⁹¹

- **İzafet iki çeşittir**

Bunlar mahd ve gayr-ı mahddır.

- a. **Gayr-ı mahd izafet**

Gayr-ı mahdda iki şey bir araya gelmelidir. Birinci şey muzaaf olmalı ve o da onun sıfatı olmalıdır. İkincisi muzafun ileyh olmalı ve o da bu sıfatın ma'mulü olmalıdır. Bu da üç babda olur. İsm-i fail *زيد ضارب* gibi. İsm-i mef'ul *معطى الدينار* gibi. Sıfat-ı müşebbehe *حسن الوجه* gibi. Bu izafette muzaaf onunla tarifi de tahsisi de alamaz. Bununla nekra vasıflandırılır. *مررت برجلٍ ضاربٍ زيدٍ* gibi. ﴿ هَذِيَا بَالِغُ الْكُعْبَةِ ﴾ “ *Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere bir kurbanlık hayvan* ”⁶⁹² ﴿ هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ﴾ “ *Bu, bize yağmur getiren bir buluttur* ”⁶⁹³

Buna gayr-ı mahd denmesinin sebebi kopukluk hükmündedir. Aslı *ضاربٌ زيداً* dir. Lafzi denmesinin sebebi de tahfifden dolayıdır. *ضاربٌ زيدٍ* dan daha hafiftir.⁶⁹⁴

- b. **Mahd izafet**

Muzaafın sıfat, mufaazun ileyhin ma'mulü olmadığı zaman olur. *غلام زيدٌ* gibi. İki öge de birbirinden ayrıdır. *زيد ضرب* örneğinde ise muzaafun ileyh ma'müldür fakat muzaaf sıfat değildir. *ضارب زيدٍ أمس* örneğinde muzaaf sıfattır fakat muzaafun ileyh ma'mulü

⁶⁸⁸İbn Hişâm, s. 319.

⁶⁸⁹Tebbet: 111/ 1.

⁶⁹⁰Kamer: 54/ 27.

⁶⁹¹İbn Hişâm, s. 319 – 321.

⁶⁹²Mâide: 5/ 95.

⁶⁹³Ahkâf: 46/ 24.

⁶⁹⁴İbn Hişâm, s. 321 – 322.

değildir. Çünkü ism-i fail mazi anlamdaysa amel etmez. Bu üç örnek mahd izafe olarak isimlendirilir. Mahd, infisal durumunda olandır. Manevidir. Muzaaf marife ise muzaafun ileyhte marifedir. غلام زيد gibi. Nekra olursa tahsistir. غلام امرأة gibi.

İki durumda marife olmaz ancak tahsis olabilir.

Birincisi: Muzaafın çok kapalı olması. Bunlar; غير – مثل – شبه – خذني dir. Araplar bunlarla nekrayı vasıflandırmaktadır. رجلٌ مثلك / رجلٌ شبيهك / رجلٌ خذني gibi. Örnek ayet: ﴿ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ ﴾ “ Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar ki dünyada iken işlemekte olduğumuzdan başka ameller, salih ameller işleyelim ”⁶⁹⁵

İkincisi: Muzaaf nekranın hakkı olan bir yerde gelmiştir. Hal, temyiz veya cinsini nefyeden لا’nın isminin yerinde olması gibi. Hale örnek: جاء زيدٌ وحدهُ gibi. Temyize örnek: فصيلاً ise فصيلاً temyiz olduğu için mansub, ناقهٌ temyiz olduğu için mansub, كم ناقهٌ و فصيلاً ise temyize atıf ve ma’tuftur. لا’nın ismine örnek: لا أبا لزيد gibi.⁶⁹⁶

- **Manevi izafet üç kısımdır**

Manevi izafet اللام – من – في ile takdir edilenler.

- a. في ile takdir edilen**

Muzaafun ileyhin muzaafa zarf olarak takdir edilmesi. ﴿ بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ﴾ “ Hayır, (bizi hidayetten saptıran) gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır ”⁶⁹⁷ Ancak çoğu alim في ile izafeti kabul etmemiştir.

- b. من ile takdir edilen**

Muzaafun ileyhin kül muzaafın da onun bir parçası olup ona haber olmaya uygun olmalı. هذا خاتم حديد gibi. الخاتم الحديد onun parçasıdır. Bunların الخاتم حديد şeklinde mübteda ve haber yapılması da caizdir.

- c. اللام ile takdir edilen**

Bunların dışındakiler (في – من) hepsi اللام manasındadır. غلام عمرو – ثوب بكرٍ gibi.⁶⁹⁸

3.2.9.3. Mücavere ve onun yerinde olmasıyla mecrur olan

Komşulukla mecrur olanlar şazdır. هذا جُحْرٌ ضَبَّ خَرِبٍ gibi. Bunlar na’t, te’kid ve atf-u nesak babında olur.

⁶⁹⁵Fâtır: 35/ 37.

⁶⁹⁶İbn Hişâm, s. 322 – 324.

⁶⁹⁷Sebe’: 34/ 33.

⁶⁹⁸İbn Hişâm, s. 324 – 325.

(رَّبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا) “ Ey Rabbimiz! ”⁷⁰⁸ (لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ) “ Rabbin bizim işimizi bitirsin ”⁷⁰⁹ (Unutur, ya da yanılırsak) bizi sorumlu tutma! ”⁷⁰⁹

3.2.10.2. İki fiili cezm eden harfler ve kısımları

İki fiili cezm eden harfler onbir tanedir. Bunlar da altıya ayrılır.

Birincisi: Sadece cevabı şarta bağlamaya delalet edenlerdir. Bunlar da اِنْ – اِذَا dır. (اِذَا تَقُمْ أَقُمْ)⁷¹⁰ “ Eğer dönerseniz biz de döneriz ” gibi. (وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ)

Bu ikisi (اِنْ – اِذَا) harftir. اِنْ için Nahivcilerin hepsi harftir demektedir. اِذَا ise Sîbeveyhi ve Cumhura göre harftir. Müberred, İbni Sirâc (ö. 848/ 1444) ve Fârisî ise isim olduğunu söylemiştir.

Bu ikisi dışındakilerin isim olduğu icma ileler. Ancak مَهْمَا'nın isim olmasında icma yoktur. مَهْمَا'nın isim olduğuna delil: (مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ) “ Her ne getirirsen getir ”⁷¹¹ Ayetteki mecrur zamir مَهْمَا'ya dönmüştür. Zamirler de ancak isme döner.

İkincisi: Akıllılara delalet edenler. Şart anlamı almıştır o da مَنْ dır. (مَنْ يَعْمَلْ سَوْءًا يُجْزَ) “ Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır ”⁷¹² (بِهِ)

Üçüncüsü: Gayri akıllılara delalet edenler. Şart anlamı almışlardır onlar da مَا – مَهْمَا dır. (مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ) “ Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir ”⁷¹³ (وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ) “ Her ne getirirsen getir ”⁷¹⁴ (آيَةٍ)

Dördüncüsü: Zamana delalet edenler. Şart anlamı almışlardır onlar da اَيَّان dır.

Beşincisi: Mekâna delalet edenler. Şart anlamı almışlardır onlar da اَيْن – اَيْنَى – اَيْنَى dır. (اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ) “ Nerede olursanız olun, (sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile) ölüm size ulaşacaktır ”⁷¹⁵

Altıncısı: Muzaafun ileyhe göre değişen اَيّ dır. اَيَّاهُمْ يَقُمْ أَقُمْ مَعَهُ örneğinde مَنْ yerine kullanılmıştır. اَيَّ الدَّوَابِّ تَرْكَبُ أَرْكَبُ örneğinde مَا yerine kullanılmıştır. اَيَّ يَوْمٍ تَصُومُ أَصُومُ örneğinde اَيْنَى yerine kullanılmıştır. اَيْنَى مَكَانٍ تَجْلِسُ أَجْلِسُ örneğinde اَيْنَى yerine kullanılmıştır.⁷¹⁶

⁷⁰⁸Zuhurf: 43/ 77.

⁷⁰⁹Bakara: 2/ 286.

⁷¹⁰Enfâl: 8/ 19.

⁷¹¹A'râf: 7/ 132.

⁷¹²Nisâ: 4/ 123.

⁷¹³Bakara: 2/ 197.

⁷¹⁴A'râf: 7/ 132.

⁷¹⁵Nisâ: 4/ 78.

⁷¹⁶İbn Hişâm, s. 330 – 334.

- **Şart fiilinin şartları**

Şart fiilinde altı şey gereklidir:

Birincisi: Manası mazi olmaması. Mazi olsa da manası müstakbel olmalıdır. **إِنْ قَامَ** { **إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ** } “ *Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen bunu bilirdin*”⁷¹⁷ Bu ayette manası te’vil üzere istikbal manasındadır.

İkincisi: Talep olmamalı. **إِنْ قَامَ** – **إِنْ لَيْقُمْ** – **إِنْ لَا يَقُمْ** caiz değildir.

Üçüncüsü: Camid olmamalı. **إِنْ عَسَى** – **إِنْ لَيْسَ** caiz değildir.

Dördüncüsü: tenfis yani **سَوْفَ** – **سَوْفَ** olmamalı. **إِنْ سَوْفَ يَقُمْ** caiz değildir.

Beşincisi: **قَدْ** olmamalı. **إِنْ قَدْ قَامَ زَيْدٌ** – **إِنْ قَدْ يَقُمْ** caiz değildir.

Altıncısı: **وَأَنْ** **إِنْ لَمَّا يَقُمْ** – **إِنْ لَنْ يَقُمْ** dışında nefiy harfleri olmamalı. **لَمْ** – **لَا** { **لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ** } “ *Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun*”⁷¹⁸ { **إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ** } “ *Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız, yeryüzünde bir karışıklık olur*”⁷¹⁹ Bu iki ayet caiz oluşuna örnektir.⁷²⁰

- **Şartın cevabı**

Şart cümlesinde ikinci cümle cevap ve ceza olarak isimlendirilir. Sanki bir sorunun cevabı ya da bir amelin karşılığı gibi olduğundan şartın cevabı olarak söylenmiştir. Çünkü fiili şartın vuku bulmasından sonra gelir. Cevap da sorudan sonra gelir.⁷²¹

- **Şartın cevabının şarta uygun olmayan yerde الفاء veya إذا fucaiyye ile birleşmesi**

Bazen cevap cümlesi olmaya uygun olmayan yerlerde cevap cümlesi olduğu anlaşılsın diye الفاء birleştirilir. İsim cümlesinde de الفاء veya إذا fucaiyye birleştirilir.⁷²²

Şart fiilinin şartları konusunda geçtiği gibi altı durumda cevabı şart olarak gelememekteydi. Bunlardan biri cevap olarak gelecekse o zaman الفاء birleştirilir.

Manası maziye örnek ayet: **قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ** (Yûsuf, “O, **مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ** (26) **وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ**”) “ *Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf)*”

⁷¹⁷Mâide: 5/ 116.

⁷¹⁸Mâide: 5/ 67.

⁷¹⁹Enfâl: 8/ 73.

⁷²⁰İbn Hişâm, s. 334 – 335.

⁷²¹Osman Aşçıoğlu, “Arap Dilinde Şart Kipi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 4, Sayı: 4, 1992, s. 197; İbn Hişâm, s. 336.

⁷²²Aşçıoğlu, s. 197.

yalancılardandır.” 27. “Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.”⁷²³

Talebe örnek ayet: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ ﴾ “ De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin”⁷²⁴ ﴿ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا ﴾ “ Kim Rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar.”⁷²⁵ Ayette geçen **فَلَا يَخَفُ** şeklinde cezm ile okunursa **لا** i nahiye olur. **يَخَافُ** diye ref okunursa **لا** i nafiye olur. Eğer **لا** i nafiye olursa fa’nın gelmesi gerekmez. Ancak bu ayette gelmiştir. O zaman bu fiil mahzûf bir mübtedaya bina edilmiştir. **فَهُوَ لَا يَخَافُ** takdir edilmiştir. İsim cümlesidir. İsim cümlesi de fa veya iza’ya ihtiyaç duyar.

Camide örnek ayetler: ﴿ إِنْ تَرَىٰ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴾ (39) **فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُوْتِيَنِي خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ** “ Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir”⁷²⁶ ﴿ إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ ﴾ “ Sadakaları açıktan vererseniz ne güzel!”⁷²⁷ ﴿ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴾ “ Şeytan kimin arkadaşı olursa, o ne kötü arkadaştır.”⁷²⁸

Tensif ile bitişik olana örnek ayetler: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ﴾ “ Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar”⁷²⁹ ﴿ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ ﴾ “ Kim Allah’a kulluk etmekten çekinir ve büyüklük taslarsa, bilsin ki, O, onların hepsini huzuruna toplayacaktır.”⁷³⁰

قد ile gelene örnek ayet: ﴿ إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ ﴾ “ Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı”⁷³¹

لا – لم dışındaki nefy harfle gelene örnek ayetler: ﴿ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ ﴾ “ Eğer bunu yapmazsan, O’nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun”⁷³² ﴿ وَمَنْ يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ ﴾ “ Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır”⁷³³ ﴿ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا ﴾ “ Kim gerisingeriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez”⁷³⁴

⁷²³Yûsuf: 12/ 26- 27.

⁷²⁴Âl-i İmrân: 3/ 31.

⁷²⁵Cin: 72/ 13.

⁷²⁶Kehf: 18/ 39- 40.

⁷²⁷Bakara: 2/ 271.

⁷²⁸Nisâ: 4/ 38.

⁷²⁹Tevbe: 9/ 28.

⁷³⁰Nisâ: 4/ 172.

⁷³¹Yûsuf: 12/ 77.

⁷³²Mâide: 5/ 67.

⁷³³Âl-i İmrân: 3/ 115.

⁷³⁴Âl-i İmrân: 3/ 144.

Bazen cevap cümlesi isim cümlesi olarak gelir. O zaman cevabın fa veya iza ile gelmesi gerekir.⁷³⁵ ﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ “Şayet Allah sana bir zarar dokundursa, bunu O’ndan başka giderecek yoktur. Fakat sana bir hayır dokunduracak olsa onu da kimse gideremez. Bil ki O, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”⁷³⁶ ﴿وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْتُلُونَ﴾ “Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”⁷³⁷

- **Şartın veya cevabın hazfedilmesinin caiz olması**

Malum yani karinesi olan bir şartın hazfı ‘إِلَّا’ dan sonra caizdir. افْعَلْ هَذَا وَإِلَّا عَاقِبَتُكَ gibi. Şart fiili mazi olan bir cevapta biliniyorsa o cevabın hazfı de caizdir. Eğer başında bir talep geçtiyse bu ister isim ister fiil ya da lafzi haber olsun malum olan şart ve edatıyla beraber hazfı de caizdir. Nehiyden sonra hazfedilmenin şartı ise cevabın istenen bir şey olmasıdır. لا تَكْفُرْ تَدْخُلِ الْجَنَّةَ örneğinde olduğu gibi.

Şart ve ceza babında gelen hazf konuları üç tanedir.⁷³⁸

- **Sadece şartın cevabının hazfı**

Birinci konu: Cevabın hazfedilmesinin şartı ikidir. Birincisi malum olması diğeri şart fiilinin mazi olması. أَنْتَ ظَالِمٌ إِنْ فَعَلْتَ cümlesinde her iki şart da vardır. Ancak إِنْ تَقُمْ – إِنْ ﴿وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ﴾ “Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek, yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap!”⁷³⁹ Takdiri: فافعل. Bu ayette cevabın hazfedilmesi son derece güzeldir. Çünkü iki şart vardır ayrıca kelam uzamış ve uzayan kelamın hazfedilmesi belagat açısından daha güzeldir.⁷⁴⁰

- **Sadece şart fiilinin hazfı**

İkinci konu: Fiilin hazfedilmesinin şartı ikidir. Bunlar delilin olması ve şartın ‘إِلَّا’ dan sonra gelmesi. وَإِلَّا تَتَّبِعْ عَاقِبَتَكَ yani تَبْ وَإِلَّا عَاقِبَتُكَ.

⁷³⁵İbrahim Sarmış, Metin ve Alıştırmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi, 4. Baskı, Esra Yayınları, Konya, 2008, s. 312- 314; İbn Hişâm, s. 336 – 338.

⁷³⁶En’âm: 6/ 17.

⁷³⁷Rûm: 30/ 36.

⁷³⁸İbn Hişâm, s. 339.

⁷³⁹En’âm: 6/ 35.

⁷⁴⁰İbn Hişâm, s. 339.

Bazen 'إلا' dan sonra olmaz. O zaman şazdır. Ancak 'إن' den sonra şaz değildir. 'إن' örneğinde kıyastır. Bu cümlede şart cümlesinin hepsi değil bir kısmı hazfedilmiştir.⁷⁴¹

- **Şart edatı ve şart fiilinin hazfi**

Üçüncü konu: Şart edatı ve şart fiilinin hazfinin şartı bir talebin şart lafzıyla veya manasıyla geçmesi ya da sadece manası olması durumudur. انتني فإن تأتني takdiri: انتني أكرمك dir. أكرمك mahzuf bir cevabın şartında meczumdur. Zikredilmiş olan talep fiili ona delalet etmektedir.

Nehiyden sonra şart ve edatının hazfinin şartı cevabın istenen bir durum olmasıdır. لا تكفر تدخل örneğinde olduğu gibi. Eğer cevap istenmeyen bir durum olsa لا تكفر تدخل (Kâfir olma cehenneme girersin) gibi. Burada تدخل şeklinde okunursa “Kâfir olmazsan cehenneme gireceksin” anlamı çıkar. Hâlbuki manası tam tersidir. Bu durumda merfu olur. Kisâi ihtilaf etmiş ve cezm okumak da sahih olur demiştir. Şu ayeti delil getirmiştir: وَلَا تَمْنُنْ (تَسْتَكْثِرُ) “ İyiliği, daha fazlasını bekleyerek (bir kazanç elde etmek için) yapma.”⁷⁴² Ancak ayet delil niteliğinde değildir. Çünkü aslı reftir ve diğer ayetlerle uyumlu olmasından dolayı cezm okunmuştur.⁷⁴³

- **Şartın cevabını hazf etmenin hükümleri**

Şartın cevabının hazfi lafzen mütekaddim فعل إن ظالم gibi ya da niyyeten(takdiren) mütekaddim deliliyle إن قمت أقوم gibi vaciptir. Nesirde bundan sakınılmıştır. إن تقم أقوم gibi. Şartın cevabının hazfi ister şarttan önce mübteda geçsin veya geçmesin ya da kase geçmiş olsun caiz değildir.

Cevabın hazfi üç kısımdır:

Birincisi: Cevabın hazfinin memnu yani caiz olmaması. O da iki şarttan (malum olması ve şart fiilinin mazi olması) birinin veya her ikisinin olmamasıdır.

İkincisi: Caiz olması. İki şartın bulunmasıylaadır. Ona delalet eden delil de zikredilen cümlede lafzen veya takdiren mukaddem olmamasıdır.

Üçüncüsü: Vacip olması. Kelamda lafzen veya takdiren cevaba delalet etmesidir.

Lafzen mukaddem olan şu örnekteki gibidir: أنت ظالم إن فعلت fiil mazidir, delil de lafzen mukaddemdir. O zaman iki şartı da taşıdığı için vacip olur.

Takdiren mukaddem olanın iki şekli vardır:

Birincisi: إن قام زيد أقوم

⁷⁴¹İbn Hişâm, s. 339 – 340.

⁷⁴²Müddessir: 74/ 6.

⁷⁴³İbn Hişâm, s. 340 – 343.

İkincisi: Şarttan önce kasem geçse لَاكْرِمَنَّهُ وَاللّٰهُ اِنْ جَاءَنِيْ لَّاكْرِمَنَّهُ örneğindeki gibi. kasemin cevabıdır. Şartın cevabı ona delalet ettiği için hazfedilmiştir.⁷⁴⁴

- **Şart, cevap veya ikisinden sonra fa veya vav'la bağlantılı fiilin hükmü**

Fa veya vav'dan sonraki bir fiilin meczum olması şart veya cevaptan sonra gelmesi güçlüdür. Mansub olması zayıftır. Cevaptan sonra ref gelmesi caizdir.

İbn Hişâm meczumları iki konuyla bitirmektedir. Onlardan biri üç vecihin caiz olması. Diğeri de iki vecihin caiz olmasıdır. Her ikisinde de fiil ya fa'dan ya da vav'dan sonradır.⁷⁴⁵

- **Şart ve cevaptan sonraki fiilin hükmü**

Üç vecih meselesinin kuralı şudur: Fiil hem şarttan hem cezadan sonra olmalıdır. ﴿ وَانْ تُبْدُوا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهٖ اللّٰهُ فَيَغْفِرْ لِمَنْ يَّشَاءُ ﴾ “ İçinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi, onunla sorguya çeker de dilediğini bağışlar, (dilediğine azap eder)”⁷⁴⁶ فَيَغْفِرْ diye cezmle okunursa atıf olur. Ref olarak okunursa fa-i ibtidaiye olur. اَنْ'nin takdiri ile nasb olur. Ancak bu zayıf bir görüştür. İbn Abbas'tan (ö. 68/ 687-88) bu rivayet gelmiştir.⁷⁴⁷

- **Şart ve cevap arasındaki fiilin hükmü**

İki vechin caiz olduğu yerin kuralı: Fiilin şart ve ceza arasında olması. اِنْ تَأْتِنِيْ وَتَمْشِيْ Burada vecih cezm olmasıdır. Nasb olması da caizdir.⁷⁴⁸

3.2.11. Fiilin ameli babı

Bütün fiiller ya faili ya naibu-l faili ya da bunlara benzeyenleri ref eder. İsimlerden de haber, temyiz ve mef'ul-ün mutlak dışında mef'ul-ün bihe benzeyenleri nasb ederler. Bu istisna edilenlerin nasbleri vasıf, nakıs fiil, manası mübhem olan veya nisbet, tam mutasarrıf, mastar açısından yedi kısma ayrılır. Bir kısım mef'ulün bihe müteaddi olmaz. Bir zatın hudusuna delalet eden fiil نَبَتٌ - حَدَّثَ gibi. Bir sıfatın hudusuna delalet eden fiil طَالَ - gibi. Araz gibi fiiller de almaz. فَرَحَ - مَرَضَ gibi. انْفَعَلَ vezninde olan fiiller de almaz. فَعِلَ veya فَعَلَ gibi vasıfları فَعِيلٍ vezninde olanlar da mef'ul almaz. فَعَلَ de almaz. ظَرَفَ gibi. فَعَلَ veya فَعِلَ gibi vasıfları فَعِيلٍ vezninde olanlar da mef'ul almaz. غَضِبَ - مَرَّ gibi. Bazı fiiller de harf-i cerle bir mef'ule müteaddi olur. سَمِنَ - ذَلَّ gibi. Bazıları da harf-i cersiz olarak kendi nefisleriyle müteaddi olur. Duyu fiilleri gibi. Bazen harf-i cerle bazen de harf-i cersiz olanlar vardır. شَكَرَ - نَصَحَ - قَصَدَ gibi. Bir kısmı da bazen

⁷⁴⁴İbn Hişâm, s. 343 – 345.

⁷⁴⁵İbn Hişâm, s. 345.

⁷⁴⁶Bakara: 2/ 284.

⁷⁴⁷İbn Hişâm, s. 345 – 346.

⁷⁴⁸İbn Hişâm, s. 346.

o korkunç sesi işiteceklerdir”⁷⁵³ ﴿ لَا يَدُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ ﴾ “ *Orada (ilk ölümden başka) bir ölüm tatmazlar*”⁷⁵⁴ ﴿ أَوْ لِمَسْتُمْ النَّسَاءَ ﴾ “ *Ya da eşlerinize cinsel ilişkide bulunup*”⁷⁵⁵

Dördüncü çeşit: Bazen bir mef’ule kendi nefsiyle bazen de harf-i cerle müteaddi olur. شَكَرْتُهُ / شَكَرْتُ لَهُ – نَصَحْتُهُ / نَصَحْتُ لَهُ – فَصَدْتُ لَهُ / فَصَدْتُ إِلَيْهِ gibi. نَصَحَ – فَصَدَ – شَكَرَ gibi. Örnek ayetler: ﴿ وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ ﴾ “ *Allah’ın nimetine şükredin*”⁷⁵⁶ ﴿ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ ﴾ “ *Bana ve anne babana şükret*”⁷⁵⁷ ﴿ وَنَصَحْتُ لَكُمْ ﴾ “ *Size nasihatla bulundum*”⁷⁵⁸

Beşinci çeşit: Bazen kendi nefsiyle müteaddi olur bazen de ne kendi nefsiyle ne de harf-i cerle müteaddi olur. شَحَا – فَغَرَ gibi. فَتَحَ manasında kullanılan شَحَا örnekleri ve فَغَرَ فَاه – شَحَا فُوهُ örneklerinde olduğu gibi. فَغَرَ فُوهُ manasında kullanılan شَحَا فُوهُ örneklerinde olduğu gibi.

Altıncı çeşit: İki mef’ule müteaddi olur. İki kısma ayrılır:

Birinci kısım: Bazen iki mef’ule müteaddi olur bazen de müteaddi olmaz. نَقَصَ gibi. Birinci kısım: Bazen iki mef’ule müteaddi olur bazen de müteaddi olmaz. نَقَصَ örneklerinde olduğu gibi. ﴿ تُمْ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا ﴾ “ *Sonra da (antlaşmalarında) size karşı hiçbir eksiklik yapmamış*”⁷⁵⁹ Ayette geçen شَيْئًا kelimesi bazılarının göre mef’ul-ün mutlakıdır.

İkinci kısım: Daima iki mef’ule müteaddi olan. Üç kısma ayrılır:

Birincisi: İkinci mef’ulleri شَكَرَ’nın mef’ulü gibi olan. Bazen harf-i cerle bazen de harf-i cersiz gelir. أَمَرَ – اسْتَغْفَرَ gibi. أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ – أَمَرْتُكَ بِالْخَيْرِ örneklerinde olduğu gibi.

İkincisi: İki mef’ulden birincisi mana itibariyle faildir. كَسَوْتُهُ جُبَّةً – أَعْطَيْتُهُ دِينَارًا. كَسَوْتُهُ جُبَّةً – أَعْطَيْتُهُ دِينَارًا kelimeleri manevi faildir.

Üçüncüsü: İki mef’ule müteaddi olan ve asıl itibariyle birincisi ve ikincisi mübteda ve haber olandır. Bu fiiller daha önce de anlatılan ef’ali kulüptür ve tasyir fiilleridir.⁷⁶⁰ Ef’ali kulübe örnek ayetler: ﴿ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴾ “ *Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi olarak görüyorum.*”⁷⁶¹ ﴿ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ ﴾ “ *Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız*”⁷⁶² ﴿ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ ﴾ “ *Onu Allah katında daha üstün bir iyilik olarak bulursunuz*”⁷⁶³ ﴿ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُمَّ ﴾ “ *Bu iftirayı kendiniz için*

⁷⁵³Kâf: 50/ 42.

⁷⁵⁴Duhân: 44/ 56.

⁷⁵⁵Nisâ: 4/ 43.

⁷⁵⁶Nahl: 16/ 114.

⁷⁵⁷Lokmân: 31/ 14.

⁷⁵⁸A’râf: 7/ 79, 93.

⁷⁵⁹Tevbe: 9/ 4.

⁷⁶⁰İbn Hişâm, s. 347 – 348.

⁷⁶¹İsrâ: 17/ 102.

⁷⁶²Mümteherine: 60/ 10.

⁷⁶³Müzzemmil: 73/ 20.

kötü bir şey sanmayın”⁷⁶⁴ ﴿ وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا ﴾ “ Onlar, Rahmân ’ın kulları olan melekleri de dişi saydılar”⁷⁶⁵

3.2.11.3. Ef’alü kulübün halleri

Ef’alü kulübün üç durumu vardır: İ’mal, ilğa ve te’lik.

Birinci durum: İ’mal (amel ettirmek). İki mef’ulü nasb etmesidir. İki mef’ul üzerine mukaddem olsa ve sonrasında te’lik edici olmazsa o zaman amel etmeleri vaciptir. ظَنَنْتُ زَيْدًا عَالِمًا gibi. İki mef’ul arasında veya her ikisinden sonra gelirse amel etmesi caizdir. زَيْدًا ظَنَنْتُ عَالِمًا – زَيْدًا ظَنَنْتُ عَالِمًا gibi.

İkinci durum: İlğa (iptal etmek). Kendi ma’mullerinin arasında veya onlardan sonra geldiklerinde ilğa edilir. زَيْدٌ ظَنَنْتُ عَالِمًا – زَيْدٌ ظَنَنْتُ عَالِمًا örneklerinde olduğu gibi. Amil iki ma’mulden muahhar ise ilğa etmek i’malden daha iyidir. Ortadayken i’mal etmek ilğadan daha iyidir. Her ikisi için aynı da denilmiştir.

Üçüncü durum: Te’lik yani lafzen amelleri iptal etmek takdiren vermektir. Kelamın başında gelmesi gereken bir şeyin fiille iki ma’mul arasına girmesidir. Bu da on durumdan biridir:

Birincisi: Lamu’l ibtidadır. عَلِمْتُ لَزَيْدٍ فَاضِلٌ gibi. وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ ⁷⁶⁶ “ Andolsun, onu satın alanın ahirette bir nasibi olmadığını biliyorlardı” (خَلَقِي) ﴿

İkincisi: Yeminin cevabı olan lam. عَلِمْتُ لَيَقُومَنَّ زَيْدٌ yani عَلِمْتُ لَيَقُومَنَّ زَيْدٌ والله- لَيَقُومَنَّ زَيْدٌ.

Üçüncüsü: İstifham. İster harf ile olan istifham olsun عَلِمْتُ أَزَيْدٌ فِي الدَّارِ أَمْ عَمْرُو gibi. Örnek ayet: ﴿ وَإِنْ أَدْرِي أَقْرَبُ أَمْ بَعِيدٌ مَا تُوعَدُونَ ﴾ “ Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum.”⁷⁶⁷ İster isim olan istifham olsun. Bu isim de mübteda olsun. Örnek ayetler: ﴿ لَنَعْلَمَ أَيُّ الْجَرْبَيْنِ أَحْصَى ﴾ “ İki zümreden hangisinin (bekledikleri süreyi) daha iyi hesap ettiğini bilelim”⁷⁶⁸ ﴿ وَلَنَعْلَمَنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا ﴾ “ Hangimizin azabı daha şiddetli mutlaka göreceksiniz”⁷⁶⁹ Ya da haber olsun. عَلِمْتُ مَتَى السَّفَرُ gibi. Ya da muzaafun ileyh olan mübteda olsun. عَلِمْتُ صَبِيحَةً أَيَّ gibi. Ya da muzafun ileyh olan haber olsun. عَلِمْتُ أَبُو مَنْ زَيْدٌ gibi. Ya da fazlalık olsun. ﴿ وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴾ gibi. Ya da zulmedenler hangi

⁷⁶⁴Nûr: 24/ 11.

⁷⁶⁵Zuhruf: 43/ 19.

⁷⁶⁶Bakara: 2/ 102.

⁷⁶⁷Enbiyâ: 21/ 109.

⁷⁶⁸Kehf: 18/ 12.

⁷⁶⁹Tâ Hâ: 20/ 71.

akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir.”⁷⁷⁰ Ayetteki أَيِّ kendisinden sonra gelen mastar üzerine mansubtur. Takdiri: يَنْقَلِبُونَ أَيِّ انْقِلَابٍ dir.

Dördüncüsü: مَا i nafiye. عَلِمْتُ مَا زَيْدٌ قَائِمٌ gibi. ﴿لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ﴾ “Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin.”⁷⁷¹

Beşincisi: Kasemin cevabındaki لَا i nafiye. عَمِرُوا gibi.

Altıncısı: Kasemin cevabındaki إِنَّ i nafiye. عَلِمْتُ وَاللَّهِ إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ Yani مَا زَيْدٌ قَائِمٌ gibi.

Yedincisi: لَعَلَّ i nafiye. ﴿وَأِنْ أَدْرِي لَعَلَّه فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ “Bilmem! Belki bu (mühlet) sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar yararlanmadır.”⁷⁷²

Sekizincisi: لَوْ i şartiyye.

Dokuzuncusu: Haberinin başında اللام olan إِنَّ i nafiye. عَلِمْتُ إِنَّ زَيْدًا لَقَائِمٌ gibi.

Onuncusu: كَمْ i haberiyye.⁷⁷³ ﴿أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾ “Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi; onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi?”⁷⁷⁴

3.2.11.4. İlki mutlak (harf-i cersiz) ikincisi ise bazen mutlak bazen harf-i cerle kullanılan iki mef’ule müteaddi olan fiillerin beyanı

Yukarıda bunlardan on tanesi zikredilmişti.

Birincisi: أَمَرَ i haberiyye. ﴿اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنَسُونَ أَنْفُسَكُمْ﴾ “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?”⁷⁷⁵

İkincisi: اسْتَغْفَرَ i haberiyye.

Üçüncüsü: اخْتَارَ i haberiyye. ﴿وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا﴾ “Mûsâ, kavminden, (belirlediğimiz yere gitmek için) yetmiş adam seçti”⁷⁷⁶

Dördüncüsü: كَتَبْتُ i haberiyye. كَتَبْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ gibi.

Beşincisi: سَمَّيْتُ i haberiyye. سَمَّيْتُ زَيْدًا – سَمَّيْتُ بَرِيدًا gibi.

Altıncısı: دَعَا i haberiyye. دَعَا manasındaki سَمَّيْتُ gibi.

Yedincisi: صَدَّقَ i haberiyye. ﴿وَلَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ “Andolsun, Allah size olan va’dini gerçekleştirdi”⁷⁷⁷ ﴿ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ﴾ “Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik”⁷⁷⁸

⁷⁷⁰Şu’arâ: 26/ 227.

⁷⁷¹Enbiyâ: 21/ 65.

⁷⁷²Enbiyâ: 21/ 111.

⁷⁷³Ibn Hişâm, s. 357 – 361.

⁷⁷⁴Yâsin: 36/ 31.

⁷⁷⁵Bakara: 2/ 44.

⁷⁷⁶A’râf: 7/ 155.

⁷⁷⁷Âl-i İmrân: 3/ 152.

⁷⁷⁸Enbiyâ: 21/ 9.

Sekizincisi: *رَوَّجَ بِهِنْدٍ / هِنْدًا* örnekleri gibi. { *رَوَّجْنَاكَهَا* } “ *Onu seninle evlendirdik ki* ”⁷⁷⁹ { *وَرَوَّجْنَاهُمْ بِخُورٍ عَيْنٍ* } “ *Ayrıca onları iri siyah gözlü hurilerle evlendirmiştir.* ”⁷⁸⁰

Dokuzuncu ve Onuncu: *وَزَنْتُ - وَزَنْتُ لَزِيدٍ مَالَهُ - وَزَنْتُ كَالْ - وَزَنْتُ* örneklerinde olduğu gibi. { *وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ* } “ *Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp, yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.* ”⁷⁸¹ Ayette ilk mef’ul hazf olmuştur.⁷⁸²

3.2.11.5. Üç mef’ulü mansub yapan fiiller

Bunlar yedi tanedir:

Birincisi: *أَعْلَمَ*. İki mef’ule müteaddi olan *عَلِمَ* fiiline ‘ا’ nin naklolmasıyla oluşan fiildir. *أَعْلَمْتُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا* örneğindeki gibi.

İkincisi: *أَرَى*. İki mef’ule müteaddi olan *رَأَى* fiiline ‘ا’ nin naklolmasıyla oluşan fiildir. *كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْلَمَتَهُ* manasındadır. Fiil burada *أَعْلَمَتَهُ* manasındadır. { *أَعْمَالُهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ* } “ *Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir* ”⁷⁸³ Ayetteki *هم* birinci mef’ul, *أَعْمَالُهُم* ikinci mef’ul, *حَسَرَاتٍ* ise üçüncü mef’uldür.

Üç mef’ule müteaddi olanlardan kalanlar zikredilen *أَرَى - أَعْلَمَ* fiillerinin manalarını içine alan *أَنْبَأْتُ زَيْدًا عَمْرًا فَاضِلًا* cümlesindeki fiil *أَعْلَمَتَهُ* manasındadır. Diğer fiillerde aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu zikredilen beş fiilin aslı iki mef’ule müteaddi olmalarıdır. Birinciye kendi nefisleriyle ikinciye *الباء* ya da *عن* ile müteaddi olmalarıdır. { *أَنْبِئُهُمْ بِأَسْمَانِهِمْ* } “ *Onlara bunların isimlerini söyle* ”⁷⁸⁴ { *وَنَبِّئُهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ* } “ *Bana bilerek haber verin* ”⁷⁸⁵ { *مَنْ أَنْبَاكَ هَذَا* } “ *Bunu sana kim bildirdi?* ”⁷⁸⁷

أَعْلَمَ - أَرَى babında mef’ullerden birinin ya da her ikisinin hazfı caiz değildir. Ancak bir delil varsa her iki mef’ulün ya da birinin hazfı caizdir. Süleym kabilesi *قَوْلَ ظَنَ* kelimesini *ظَنَ* gibi kullanılmasını caiz görür. Bunların dışındakiler ancak *تَقُولُ* ise *ظَنَ* gibi kullanılır. Onun için de muttasıl bir

⁷⁷⁹ Âhzâb: 33/ 37.

⁷⁸⁰ Duhân: 44/ 54.

⁷⁸¹ Mutaaffîfîn: 83/ 3.

⁷⁸² İbn Hişâm, s. 362 – 366.

⁷⁸³ Bakara: 2/ 167.

⁷⁸⁴ Bakara: 2/ 33.

⁷⁸⁵ En’âm: 6/ 143.

⁷⁸⁶ Hicr: 15/ 51.

⁷⁸⁷ Tahrîm: 66/ 3.

istifhamından sonra gelmesi veya aralarında bir zarf veya ma'mul ya da mecrur ile munfasıl olması gerekir.⁷⁸⁸

3.2.11.6. İki mef'ulün veya birinin delil ile hazfinin caiz olması

İki mef'ulü veya birini delil varsa hazfetmek caizdir. Delil yoksa men edilmiştir. Hazf edildiğine örnek ayet: ﴿ أَتَيْنَ شُرَكَاءِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴾ “ Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?”⁷⁸⁹ Nahivcilerin bir kısmı تَزْعُمُونَهُمْ شُرَكَاء şeklinde takdir etmiştir. İbn Hişâm ise أَنَهُمْ شُرَكَاء şeklinde olmasını daha güzel bulmuştur. Bu durumda اُنْ sılası ile iki mef'ulün yerine geçmiş olacaktır. Bu manayı ifade eden başka bir ayet daha vardır. وَمَا نَرَى ﴿ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَوْا ﴾ “ Hani hakkınızda Allah'ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz?”⁷⁹⁰

Birini hazfetmeye ve diğerini bırakmaya örnek ayet: ﴿ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا أَنْتَهُمُ اللَّهُ ﴾ “ Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar”⁷⁹¹ Yani بَخْلُهُمْ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ birinci mef'ul hazfedilmiş ve zamirü-l fasl ve ikinci mef'ul bırakılmıştır.

Delil getirmeden mef'ulleri hazfedip sadece علمت veya ظننت demek caiz değildir. علمت زِيدًا diyerek ikinci mef'ulü قائمًا علمت diyerek de birinci mef'ulü hazf etmek caiz değildir. Delil olmadan hazf etmenin caiz olmadığı üzerine icma vardır.⁷⁹²

• القول in الظن gibi kullanılmasıdaki ihtilaflar ve bunların beyanı

Araplar القول in iki mef'ulü nasb etme hususunda الظن gibi kullanılmasında ihtilaf etmişlerdir. Beni Süleym القول i her durumda caiz görmüştür. قُلْتُ: زَيْدًا مُنْطَلِقًا gibi. Onlar dışındakiler ise قُلْتُ: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ şeklinde söyler ve القول in الظن gibi kullanılmasını üç şartla caiz görürler.⁷⁹³

• القول in الظن yerinde kullanılmasının şartları

Birincisi: Muhatab ta'sı ile تَقُولُ sigasında olmalı.

İkincisi: تَقُولُ nun başında istifham olmalı.

Üçüncüsü: İstifham fiile bitişik olacak veya fasıl varsa zarf, mecrur ya da mef'ulüyle olmalı.

Muttasıl haline örnek: أَتَقُولُ زَيْدًا مُنْطَلِقًا.

⁷⁸⁸İbn Hişâm, s. 367 – 368.

⁷⁸⁹Kasas: 28/ 62,74.

⁷⁹⁰En'âm: 6/ 94.

⁷⁹¹Âl-i İmrân: 3/ 180.

⁷⁹²İbn Hişâm, s. 368 – 369.

⁷⁹³İbn Hişâm, s. 369 – 370.

Munfasıl haline örnek: أَفِي الدَّارِ تَقُولُ زَيْدًا جَالِسًا.

Eğer تَقُولُ ile istifham bunların dışındaki bir şeyle birbirinden ayrılırsa o zaman الظن ile ilişkisi kesilir, asıl manasında kullanılır. ⁷⁹⁴أَأَنْتَ تَقُولُ زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ؟

3.2.12. Fiil gibi amel eden isimler babı

Fiil gibi amel eden isimler on tanedir.

3.2.12.1. Mastarın ameli

İbn Hişâm bu konuya mastarla başlamıştır. Çünkü fiilin mastardan müştak olduğunu söyler. Mastar fiile cari yani fiilin harflerini içine alandır. İsm-i mastarı çıkarmıştır. Her ne kadar o da hadese delalet eden isim olsa da fiile cari olmamaktadır. Yani fiilin harflerini içine almamaktadır. اَعْطِيتَ örneğinde اَعْطِيتَ ya irca olanın اَعْطَاءِ olması gerekirdi.

Sülasi ve sülasi olmayan mastarlar اَنْ ile fiilin yerine geçer. Örnek ayet: وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ ⁷⁹⁵اِنَّ (النَّاسَ بَعْضُهُمْ) “Eğer Allah’ın; insanların (bir kısmıyla) diğerlerini savması olmasaydı” Yani وَلَوْلَا اَنْ يَدْفَعَ اللَّهُ النَّاسَ / اَنْ دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ ile fiilin yerine geçtiği mastara örnek ayet: (تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ) “Birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz (ortaklarınız var mı?)” ⁷⁹⁶Yani كَمَا تَخَافُونَ أَنْفُسَكُمْ.

Mastarların tenvinli olarak amel etmesi kıyasa daha uygundur. Çünkü nekra olmalarıyla fiile daha çok benzerler. Mastarların faile muzaaf olarak da gelmesi çoktur. اَل ile amel etmesi ya da bir mef’ule izafe olması durumunda eğer faili mezkursa bu durum zayıftır. ⁷⁹⁷

3.2.12.2. İsm-i failin ameli

İsm-i fail, fiilin kendisiyle kaim olan hudus manası için fiilden müştak olandır. مُكْرِمٍ ضَارِبٍ gibi. Eğer ism-i fail musağğar olsa veya amelden önce sıfat gelse ancak اَل’ e sıla ise o durumda amel eder. Eğer اَل’ e sıla değilse hal veya istikbal manalarını ifade ederek amel eder. Kendinden önceki nefye veya istifhama veya ondan haber verilen birşeye mevsufsa o zaman da takdiren amel eder. ⁷⁹⁸

⁷⁹⁴İbn Hişâm, s. 370 – 371.

⁷⁹⁵Bakara: 2/ 251.

⁷⁹⁶Rûm: 30/ 28.

⁷⁹⁷İbn Hişâm, s. 372 – 375.

⁷⁹⁸İbn Hişâm, s. 375.

- **ال' i mevsule ile makrun olarak gelen ism-i failin fiil gibi ameli**

ال' i mevsule ya makrun ya da mücerred olarak kısımlanır. Makrun olarak gelirse mutlaka fiilin yani mazi, muzari ve müstakbelin amelini yapar. هذا الضارب زيدًا أمس / الآن / غدًا gibi.⁷⁹⁹

- **ال' den mücerred olan ism-i failin amel etme şartları**

İki şart ile amel eder:

Birincisi: Hal ve istikbal için olup mazi için olmayacak. Kisâî, Hişam ed- Darir (ö.209/824) İbn Madâ (ö.592/1120) ihtilaf etmişlerdir. { وَكَلَبَهُمْ بِاسِطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ } “*Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)*”⁸⁰⁰ Bu ayeti delil olarak getirdiler. Bunun dışındakileri tevili yapmışlar.

İkincisi: Dört şarttan birine dayanması gerekir. Bunlar:

Birincisi: Nefiy olması.

İkincisi: İstifham olması.

Üçüncüsü: İsm-i faille muhberun anı olması. { إِنَّ اللَّهَ بِأَلْعِ أَمْرَةٍ } “*Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir*”⁸⁰¹

Dördüncüsü: İsm-i faille vasıflanan bir isme dayanması. مررت برجل ضارب زيدًا gibi.⁸⁰²

3.2.12.3. Mübalağa sigasının ameli

Fail sigasından mübalağa sigasına dönüştürülenlerdir. فَعُول – مِفْعَال – فُعُول kullanımı çok olan sigalardır. فَعِيل – فَعِيل ise az kullanılanlardır. Fiilin amelini yapan isimlerden üçüncüsü olan mübalağa sigaları bu beş vezinden ibarettir. فاعل vezninden dönüştürülmüştür. Mübalağa ve teksiri ifade etmek için kullanılırlar.

Bunların hükümleri ism-i failin hükümleriyle aynıdır.⁸⁰³ ال' e sıla olarak veya ondan mücerred olarak gelir.⁸⁰⁴

Örnek cümleler: أَمَّا الْعَسَلُ فَأَنَا شَرَّابٌ

إِنَّهُ لَمِنْحَارٌ بَوَائِكُهَا

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ دُعَاءُ مَنْ دَعَاهُ

⁷⁹⁹İbn Hişam, s. 376.

⁸⁰⁰Kehf: 18/ 18.

⁸⁰¹Talâk: 65/ 3.

⁸⁰²İbn Hişam, s. 377 – 378.

⁸⁰³Mustafa Meral Çörtü, Arapça Dilbilgisi Nahiv, 23. Baskı, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2020, s. 95.

⁸⁰⁴İbn Hişam, s. 380 – 381.

3.2.12.4. İsm-i mef'ulün ameli

Fiilin kendisi üzerine vaki olduğu kişi için fiilin mastarından türeyen isimdir. مَضْرُوب – مُكْرَم gibi.

İsm-i mef'ulün şartları ism-i failin şartlarıyla aynıdır. ال' e sıra olarak veya ondan mücerred olarak gelir⁸⁰⁵

3.2.12.5. Sıfatı müşebbehenin ameli

Her sıfatın, niteliğini kendisini tanımlayan zamire aktarmasıdır. Hal ve ma'mulü sebebi muahhara hastır. Ma'mulünü ya fail ya da bedel olarak ref yapar veya ya müşebbehe ya da temyiz olarak nasb veya izafetle cer yapar.

زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ örneğinde nasb veya cer ileidir. Aslı ise وَجْهٌ şeklinde ref ileidir. Çünkü fail manasındadır. Güzellik gerçekte yüz içindir. Ancak mübalağa yapılıncı isnadı Zeyd'in zamirine verilmiş ve Zeyd güzel yapılmıştır. Yüz ise muahhar kılınmıştır. Mef'ulün bih ise teşbih üzere mansub yapılmıştır. Amil ise حَسَنٌ' dur. O da mana ister. Çünkü asli ma'mulü odur. Bu durumda onun fail üzere merfu yapılması sahih değildir. Çünkü faili müstetir olan zamirdir. Bundan dolayı mef'ule benzetilmiştir. زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا örneğinde olduğu gibi. Fail üzere merfu yapmak caiz olmadığı için mansub olur.

Sıfat, bir mef'ule müteaddi olan ism-i faile, mansubu da ism-i failin mef'ulüne benzetilir.

İzafetle mecrur yapılabilmektedir. Yine sıfat-ı müşebbehedir. Çünkü cer hali nasb halinden meydana gelmiştir. Bir şey kendi nefsine izafe olmasın diye ref olarak gelmemiştir. Çünkü sıfat her zaman merfunun kendisidir, mansubun dışındadır.⁸⁰⁶

• Sıfat-ı müşebbehe ve ism-i fail arasındaki ihtilaflar

Bu sıfat ism-i failden birkaç vecihle ayrılır:

Birincisi: Hal için olması. Yani maziden şimdiki zamana kadar olan zaman içindir. İsm-i fail mazi, hal ve gelecek zaman için gelir.

İkincisi: Sıfatın ma'mulü sebebi olur. Yani mevsufun zamirine lafzen veya takdirenden bitişik gelmesidir. İsm-i failin ma'mulü ise bazen sebebi bazen de hiçbir zamir almadan gelir. Sıfatı müşebbehede: زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ – زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهٌ yani وَجْهٌ مِنْهُ – وَجْهٌ denilmektedir. Ya orada zamir, ال yerine gelmiştir ya da hazf edilip başka bir şey onun yerine gelmemiştir. زَيْدٌ حَسَنٌ عَمْرًا denmez. زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا denir.

⁸⁰⁵İbn Hişâm, s. 382 – 383.

⁸⁰⁶İbn Hişâm, s. 383 – 384.

Üçüncüsü: Ma'mulü kendisinden sonra gelir. زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ denir. Ancak زَيْدٌ وَجْهَهُ denmez. İsm-i failin ma'mulü ise bazen kendisinden sonra bazen de önce gelir.

Dördüncüsü: Sıfat-ı müşebbehinin merfu halinde nasb da cer de caizdir. Ancak ism-i failinki sadece ref ile dir.⁸⁰⁷

- **Sıfat-ı müşebbeheden sonraki ismin i'rabı**

Cerin tek vechi vardır o da muzaafun ile yih olmasıdır. Refin ise iki vechi vardır. Birincisi: Fail olması. İkincisi ise sıfattan müstetir olan bir zamire bedel olmasıdır. Ancak nasb halinde tafsil vardır. Mansub nekra olarak gelse iki vecih vardır. Birincisi: Mef'ulün bihe benzetilmek üzere mansub yapılması. İkincisi: Temyiz yapılması. Eğer marife ise temyiz yapılması memnudur. O zaman mef'ulün bih teşbih üzere mansub olmuş olur. Çünkü temyiz ancak nekra olarak gelir.

Ref ve nasbın caiz olmaları mutlaklıdır. Cerin caiz olması ancak sıfatın ال takısı ile ma'mul de ال takısız veya ال takısına izafe olan bir şeye izafeden mücerred olması ile dir.⁸⁰⁸

3.2.12.6. İsm-i fiilin ameli

İsm-i fiiller üç çeşittir:

Birincisi: Emir diye isimlendirilenler.

بَلَّغْ manasına gelen بَلَّغْ.

الزَّمُوا manasına gelen عَلَيْكُمْ. Örnek ayet: ﴿ عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ ﴾ “ Siz kendinizi düzeltin ”⁸⁰⁹

Yani الزَّمُوا شَأْن أَنْفُسِكُمْ.

الَصَّقْ manasına gelen عَلَيْكَ ب. zaidedir.

دُونَكُمْ manasına gelen دُونَكُمْ.

رُوِيَدهُ – تَبَّدهُ manasına gelen رُوِيَدهُ.

İkincisi: Mazi diye isimlendirilenler.

هِيهَات manasına gelen هِيهَات.

شَتَّانَ manasına gelen شَتَّانَ.

Üçüncüsü: Muzari diye isimlendirilenler.

أَوْه manasına gelen أَوْه.

أَفْ manasına gelen أَفْ.⁸¹⁰

⁸⁰⁷İbn Hişâm, s. 384 – 385.

⁸⁰⁸İbn Hişâm, s. 385 – 386.

⁸⁰⁹Mâide: 5/ 105.

⁸¹⁰İbn Hişâm, s. 386 – 391.

- **İsm-i fiilin hükümleri**

İsm-i fiilin hükümlerindendir: İzafe olmaz. Müsemması fiil olduğu gibi. Bundan dolayı رُوِيَ زَيْدٌ – رُوِيَ بَلَّةٌ denilerek izafe yapıldığında bu ism-i fiiller mef’ulün mutlakıdır. Fethaları da bina değil irab’tır. Ancak رُوِيَ زَيْدًا – رُوِيَ بَلَّةً denildiğinde kendisinden sonraki ismi mansub yapmıştır. Bu durumda ism-i fiil olur. Tenvin olmadığı için fethaları bina fethasıdır.

İsm-i fiilin hükümlerindendir: Ma’mulleri mukaddem olmaz. رُوِيَ عَلَيْكَ denmez. Kisâî buna muhalefet etmiştir. Delil getirdiği ayet: ﴿ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ﴾ “ (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır ”⁸¹¹

İsm-i fiilin hükümlerindendir: Talep olan ism-i fiilin cevabında muzari mansub olmaz. صَهْ فَأُحَدِّثُكَ denmez.

İsm-i fiilin hükümlerindendir: Tenvinli olanlar nekradır. Tenvinli olmayanlar marifedir. اسكت السكوت المعين صَهْ denilirse اسكت سكوتاً manasındadır. صَهْ denilirse اسكت السكوت المعين manasındadır.⁸¹²

3.2.12.7. Zarfın ameli

3.2.12.8. Mecerurun ameli

Yedi ve sekizinci madde bir şeye dayanan zarf ve mucrurların ameli yerine geldikleri fiillerin amelidir.

- **Zarf ve mecrurun şartları ve nahivcilerin bu konudaki ihtilafları**

İsm-i fail babında zikredilen şeylerden birine zarf ve mecrur dayandığı zaman – onlar; nefy, istifham, muhbarun anı (mübtada, kanenin ismi, innenin haberi), ismi mevsuf, ismi mevsul- istikrar fiilinin amelini yapar. Zamir veya zahir olan faili merfu yaparlar. مَا اسْتَقَرَّ عِنْدَكَ مَا – مَا اسْتَقَرَّ فِي الدَّارِ زَيْدٌ gibi. Aslı مَا اسْتَقَرَّ فِي الدَّارِ زَيْدٌ olarak fiil hazfedilmiş, zarf ve mecrur onun yerine geçmiştir. Ameli de artık zarf ve mecrura verilmiştir.⁸¹³

3.2.12.9. İsm-i mastarın ameli

Bu mastar manasına nakledilen ism-i cinstir. الْكَلَامُ – الثَّوَابُ gibi.

- **İsm-i mastarın amelinin durumu**

Üç durumda kullanılır:

⁸¹¹Nisâ: 4/ 24.

⁸¹²İbn Hişâm, s. 391 – 393.

⁸¹³İbn Hişâm, s. 393.

Birincisi: İttifaken amel edendir. Mufaale babı için olmayan zaid bir mim ile başlamıştır. مَقْتَل – مَضْرِب gibi. Bu hakikat olarak mastardır. Mastar-ı mim diye isimlendirilir. İsm-i mastar olarak mecazen isimlendirilmiştir.

İkincisi: İttifaken amel etmeyen. İsm-i hadeslerden alem olanlardır. Tesbih için kullanılan سُبْحَانَ ve kötülük ve güzellik anlamlarına gelen حَمْد – فَجَار gibi.

Üçüncüsü: Amelde ihtilaf edilenler. Hadesin dışındaki bir isim olup hadeste kullanılması. كلام gibi. Aslı söz anlamındadır. Daha sonra konuşma anlamına nakledilmiştir. الثواب ise çalışanlara karşılık olarak verilen şeydir. Daha sonra isabet anlamını almıştır. Bu çeşit için Kûfeliler ve Bağdatlılar amel etmesi caizdir demiştir.⁸¹⁴

3.2.12.10. İsm-i tafdilin ameli

Onuncusu ism-i tafdildir. أَغْلَم – أَفْضَل gibi. Temyiz, zarf, hal ve müstetir zamirde şartsız amel eder. Mastar, mef'ulün bih, mef'ulün leh ve mef'ulün meahda amel etmez. Zahir bir merfuda amel etmez. Sadece كُحْل meselesi hariçtir.

- **İsm-i tafdilin amelinin alanları**

Lazım fiilden de müteaddi fiilden de yapılabilir.

Temyizde amel etmesine örnek: { اَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا } “ Benim malım seninkinden daha çok. Adamlardan yana da senden daha üstünüm.”⁸¹⁵

Halde amel etmesine örnek: زَيْدٌ أَحْسَنُ النَّاسِ مُتَبَسِّمًا.⁸¹⁶

- **İsm-i tafdilin amel etmediği alanlar**

Mastarda amel etmez. زَيْدٌ أَحْسَنُ حُسْنًا denmez. Mef'ulün bihte amel etmez. زَيْدٌ أَشْرَبُ denmez. Ancak mef'ulün bihe lam ile müteaddi olur. زَيْدٌ أَشْرَبُ النَّاسِ لِلْعَسَلِ gibi. Zahir failde de amel etmez. مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَحْسَنَ مِنْهُ أَبُوهُ denmez. Ancak Sîbeveyhi'nin naklettiği zayıf bir lügatte vardır. Araplar كُحْل meselesinde ittifak etmişlerdir. Kuralı: أَفْعَلٌ bir ism-i cinse sıfat olmalı ve öncesinde de nefiy geçmiş olmalıdır. Fail de iki irtibatla kendi nefsinde takdir edilmiş olmalıdır. Arabın şu sözü gibi: مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَحْسَنَ فِي عَيْنِهِ الْكُحْلُ منه في عين زيد.⁸¹⁷

- **İsm-i tafdilin geldiği şeye mutabık olma durumu**

الْ ile geldiğinde mevsufuna mutabık olur. الٌ siz ise ya da nekraya izafe olmuş ise müfred – müzekker gelir. Marife olursa iki vecih caizdir.

⁸¹⁴İbn Hişâm, s. 394– 396.

⁸¹⁵Kehf: 18/ 34.

⁸¹⁶İbn Hişâm, s. 397.

⁸¹⁷İbn Hişâm, s. 398.

İbn Hişâm, ism-i tafdilîn hükümlerinde bir şeyi yeri olmadığı halde bir münasebetten dolayı zikretmiştir. Bunlar üç kısımdır.

Birinci kısım: Kendisine gelen şeye mutabık olması. Bu da ال ile kullanılanlardır. زَيْدُ الْأَفْضَلِ – هُنْدُ الْفُضْلَى – الزَّيْدَانِ الْأَفْضَلَانِ – الْهَنْدَانِ الْفُضْلَيَانِ – الزَّيْدُونِ الْأَفْضَلُونَ – الْهَنْدَاتُ الْفُضْلَيَاتُ / الْفُضْلُ gibi.

İkinci kısım: Mutabık olmaması. Her durumda müfred – müzekker gelir. Bu da iki çeşittir.

Birincisi: ال ve izafeden mücerred olması. Müennes, müzekker, tekil, ikil, çoğul farketmez her zaman müfred- müzekker gelir. زَيْدٌ / هُنْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو – الزَّيْدَانِ / الْهَنْدَانِ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو / الزَّيْدُونَ / الْهَنْدَاتُ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو gibi.

İkincisi: Nekraya izafe olan. زَيْدٌ أَفْضَلُ رَجُلٍ – الزَّيْدَانِ أَفْضَلُ رَجُلَيْنِ – الزَّيْدُونِ أَفْضَلُ رَجَالٍ – هُنْدٌ أَفْضَلُ امْرَأَةٍ – الْهَنْدَانِ أَفْضَلُ امْرَأَتَيْنِ – الْهَنْدَاتُ أَفْضَلُ نِسَاءٍ gibi. Nekra olduğunda mutabakat vaciptir.

‘أَوَّلَ فَرِيقٍ كَافِرٍ’⁸¹⁸ Takdiri: *Onu inkâr edenlerin ilki olmayın* “ (وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ) ” dir. Eğer mahzûf bir فَرِيقٌ olmasaydı أَوَّلُ کافرین olurdu. Ya da کافر tekil gelmiş ancak fiildeki çoğul ekinden dolayı her bir kâfir anlaşılmaktadır. (فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً) “ (Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere) seksen değnek vurun ”⁸¹⁹ Örneğinde olduğu gibi.

Üçüncü kısım: İki vecih caizdir. O da marifeye izafe olandır. زَيْدٌ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – الزَّيْدَانِ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – الزَّيْدُونِ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – هُنْدٌ أَفْضَلُ النِّسَاءِ – الْهَنْدَانِ أَفْضَلُ النِّسَاءِ – الْهَنْدَاتُ أَفْضَلُ النِّسَاءِ gibi. Eğer الزَّيْدَانِ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – الزَّيْدُونِ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – هُنْدٌ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – الْهَنْدَانِ أَفْضَلُ الْقَوْمِ – الْهَنْدَاتُ أَفْضَلُ الْقَوْمِ denirse burada mutabakatın olmaması daha evladır. (وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ) “ Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; (hatta Allah’a ortak koşanlardan bile) daha düşkün olduklarını görürsün ”⁸²⁰ Bu ayette أَحْرَصِي النَّاسَ denmemiştir.

İbnü’s-Serrâc’a (ö. 316/ 929) göre mutabakat caiz değildir.⁸²¹ Buna cevaben getirdiği örnek ayetler: (إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادْنَا) “ (İlk bakışta sana uyanların da) ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu (görüyoruz) ”⁸²² (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا) “ İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kıldık ki (oralarda hilekârlık etsinler) ”⁸²³

⁸¹⁸Bakara: 2/ 41.

⁸¹⁹Nûr: 24/ 4.

⁸²⁰Bakara: 2/ 96.

⁸²¹İbn Hişâm, s. 399– 401.

⁸²²Hûd: 11/ 27.

⁸²³En’âm: 6/ 123.

3.2.13. Tenazu babı

Fiil veya fiilin benzerlerinden iki amil tenazu ederse ve iki amilden fazlası sonradan gelen bir ma'mulü veya daha fazlasını tenazu ederse Basralılar komşu olana amel etmeyi tercih etmişlerdir. Onun dışındaki amile zamir olarak merfu getirirler. Eğer birinci mansuba ihtiyaç duyulursa hazfedilir. Bu mansub da kendisinden istiğna edildiğinde yani hazfedildiğinde problem olmamalıdır. Eğer isniğna hazfinin caiz olmadığı bir şey ise ya da iltimas olacaksa onu muahhar olarak zikretmelidir.⁸²⁴

- **Tenazunun manası ve şartları**

Tenazu iki veya daha fazla amilin bir veya daha fazla olan ma'mulü için gelmektedir. Bu da iki şartla caizdir. Birincisi: Amil ya fiil ya da fiilin benzerleri olan isimlerden olmalıdır. Harfler arasında ve harf ile bir kelime arasında tenazu yapılmaz. İkincisi: Ma'mul mukaddem ve ortada olmamalı, sonra gelmelidir. **زَيْدًا ضَرَبْتُ وَأَكْرَمْتُ** şeklinde mukaddem olarak **ضَرَبْتُ زَيْدًا وَأَكْرَمْتُ** şeklinde ortada gelerek tenazu yapılmaz. Bazı nahivciler bunu caiz görmüştür.

İki amilin bir ma'mülde tenazu yapılmasına örnek ayet: **(اَتُونِي اَفْرِغْ عَلَيْهِ قَطْرًا)** “ *Bana erimiş bakır getirin, bunun üzerine boşaltayım.*”⁸²⁵ Ayette **آتوني** ve **أفرغ** fiilleri bir meful istiyor. O da **قَطْرًا** dir.

İki amilin iki ma'mulden daha fazlasına tenazu ettiğine örnek: **ضَرَبْتُ وَأَهَنْتُ زَيْدًا يَوْمَ الْخَمِيسِ**

İki amilden fazlasının bir ma'mülde tenazu etmesine örnek ise Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: **"تُسَبِّحُونَ وَتُحَمِّدُونَ وَتُكَبِّرُونَ دُبْرَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ"** “Her farz namazın peşinden otuz üçer defa sübhânallah, Allahu ekber, elhamdülillah dersiniz” hadisinde **دُبْرَ** zarf, **ثَلَاثًا** ise mefulü mutlaklıdır. Her ikisi de üç amili istemektedir.

Bir isim ve bir fiilde tenazuya örnek ayet: **(هَاؤُمُ اقْرَؤْا كِتَابِيَهٗ)** “ *Gelin, kitabımı okuyun!*”⁸²⁶

Kûfeliler ve Basralılar iki amilin amel vermede cevazı konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak hangisi daha tercih edilir konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kûfeliler birinciye amel vermeyi, Basralılar ise ma'mule komşu olmasından dolayı ikinciye amel vermeyi tercih etmiştir. İbn Hişâm ise Basralıların görüşünü uygun bulmuştur.

⁸²⁴Hüseyin Tural, Arapça Gramer ve İ'rab Teknikleri, 2. Baskı, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 318; İbn Hişâm, s. 403.

⁸²⁵Kehf: 18/ 96.

⁸²⁶Hâkka: 69/ 19.

İkinciye amel verildiğinde birincinin bir merfuya ihtiyacı varsa onda tenazu yapılan zahir isme uygun bir şekilde takdir edilir. قَامَا وَقَعَدَ أَخَوَاكَ – قَامُوا وَقَعَدَ إِخْوَتَكَ – قُمْنَ وَقَعَدَ نِسْوَتَكَ gibi. Bu Basralıların icması ile caizdir. Eğer birinci isim mansuba ihtiyaç duyarsa ikinciye amel verildiği zaman bu gelenden boş olmayacaktır. Ya o mansub da istiğna sahih olacak ya da sahih olmayıp yani hazfedilecek. Eğer istiğna sahih ise o zaman hazfedilir. ضَرَبْتُ ضَرَبْتَهُ وضربني زيد gibi. Burada zamir getirmek caiz değildir. Şöyle denmez: ضربه وضربني زيد. Ancak şiirlerde zaruretle gelir.

Hazfi caiz değilse o zaman sonradan zikredilir. رَغِبْتُ وَرَغِبَ فِيَّ الزَّيْدَانِ عَنْهُمَا gibi.⁸²⁷

3.2.14. İştigal babı

- **İştigalin manası**

Bir fiili veya vasfı daha önce geçen bir ismin nasbesinden dolayı meşgul etmesidir.⁸²⁸ Lafzen زَيْدًا ضَرَبْتُ gibi. Mahallen زَيْدًا مَرَرْتُ به gibi. Zamirine yakın olmayan زَيْدًا مررت بغلامه – ضربت غلامه gibi.⁸²⁹

- **Amilin önüne geçen ismin i‘rabının iki yönü**

Birincisi: İbtida üzere merfu yapılması. Kendinden sonraki cümle ref mahallinde haber olur.

İkincisi: Vacip olarak hazfedilen bir fiille mansub olması ve bu fiilin zikredilen fiili temsil etmesi. Kendisinden sonra gelen cümlelerin i‘rabta mahalli yoktur. Çünkü onu açıklayan cümledir.

Amil fiil veya vasıf olmayıp harf ise o zaman iştigal olmaz. زَيْدٌ إِنَّهُ فَاضِلٌ – عَمَرُو كَأَنَّهُ gibi. Çünkü harf makablinde amel edemez. عَمَرُو عَلَيْكَ gibi örnekler de ism-i fiil olup makablinde amel etmediği için iştigal olmaz. Amel etmeyen bir amil tefsir edilemez. Bundan dolayı şu ayette iştigal üzere nasb caiz değildir: (وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ) “İşledikleri her şey ise kitaplarda kayıtlıdır.”⁸³⁰ فَعَلُوهُ sıfattır. Sıfat da mevsufta amel etmez. زَيْدٌ مَا أَحْسَنَهُ ise taaccub fiildir. Taaccub camiddir ve harfe benzer. Kendisinden önceki isimde amel etmez. زَيْدٌ أَنَا الضَّارِبُ örneğinde de iştigal olmaz. Çünkü ال sıladır. Sılası kendinden önceki bir cümlede amel edemez ve ma’mulü üzerine mukaddem olamaz.⁸³¹

⁸²⁷İbn Hişâm, s. 403– 406.

⁸²⁸Tacettin Uzun, Arapçanın Temel Kuralları Nahiv, 1. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2013, s. 238.

⁸²⁹İbn Hişâm, s. 407.

⁸³⁰Kamer: 54/ 52.

⁸³¹İbn Hişâm, s. 407– 408.

- **Amil üzerine mukaddem olan ismin hükümleri**

Mukaddem olan ve kendisinden sonra fiil veya vasıf gelen isim, o ikisinin ya zamirini ya da sebebini mansub yapar. Bunlar beş kısma ayrılır:

Birincisi: Nasbın racih olması. Bunlar üç durumda olur.

Birinci durum: Zamirle işgal olan fiilin taleb olması. *عَمْرًا لَا تُهْنُهُ* gibi.

İkinci durum: Genellikle fiile dahil olan bir edatın ismin başında gelmesi. Örnek ayet: ﴿ اِبْشِرْنَا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ ﴾ “ İçimizden bir insana mı uyacağız? ”⁸³²

Üçüncü durum: İsmın başında bir atfın olması ve atıftan önce bir fiil cümlesinin geçmesi ve hiçbir mübtedaya dayanmaması. ﴿ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴾ (4) وَالْأَنْعَامُ “ İnsanı nutfeden (bir damla sudan) yarattı. Böyle iken bakarsın ki o, Rabbine açık bir hasım kesilmiştir. 5. Hayvanları da yarattı ”⁸³³

İkincisi: İbtida ile ref halinin racih olması. Kendisinden sonra fiili vacip veya racih olarak isteyen bir şey geçmemelidir. *زَيْدٌ ضَرَبْتُه* gibi. Nasb takdire götürür ve burada bunu isteyen bir durum yoktur. Refin takdire ihtiyacı yoktur. Ref daha evladır. Çünkü takdir asl olana muhaliftir. Bundan dolayı da bazı nahivciler nasb caiz değil demişlerdir. ﴿ جَنَّاتُ عَدْنٍ ﴾ “ Bu sonuç da Adn cennetleridir. (Atalarından, eşlerinden ve çocuklarından iyi olanlarla beraber) oraya girerler ”⁸³⁴ ﴿ سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا ﴾ “ Bu, bizim indirdiğimiz bir sûredir ”⁸³⁵ Bu ayetlerde سورة – جنات kelimelerinin nasb gelmesini red etmişlerdir.

Üçüncüsü: Nasbın vacip olması. İsmın başında kendisinden sonra geçen fiilie dahil olmasını gerektirecek birşeyin geçmesi gerekir. *إِنْ زَيْدًا رَأَيْتُهُ فَأَكْرِمُهُ* gibi.

Dördüncüsü: Refin vacip olması. *إِذَا* fucaiye gibi isim cümlesine has olan birşeyin başta gelmesi gerekir. *خَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ يَضْرِبُهُ عَمْرٌو* gibi. Nahivcilerin çoğu burada nasbe yapmayı yanlış bulmuştur.

İsimle fiil arasına bunlara engel olan bir edat girerse de ref olur. *زَيْدٌ هَلْ رَأَيْتُهُ – عَمْرٌو مَا* gibi.

Beşincisi: İki durumun da eşit olması. İsim bir atıftan sonra gelse o atıftan sonra da bir fiil cümlesi geçse ve bu fiil cümlesi de bir mübtedaya dayanıyorsa o durumda her iki durum (ref ve nasb) eşit olur. *زَيْدٌ قَامَ وَ عَمْرٌو أَكْرَمْتُهُ* gibi. Bu cümlelerin başı isim sonu fiildir. Eğer başına riayet edilirse ref, sonuna riayet edilirse nasbtır. Her iki takdirle de münasebet olduğu için iki durumda caizdir. ﴿ الرَّحْمَنُ ﴾ (1) ﴿ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ﴾ (2) ﴿ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ﴾ (5) ﴿ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ ﴾

⁸³²Kamer: 54/ 24.

⁸³³Nahl: 16/ 4, 5.

⁸³⁴Ra’d: 13/ 23.

⁸³⁵Nûr: 24/ 1.

﴿يَسْجُدَانِ﴾ (6) وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا ﴿1, 2. Rahmân, Kur'ân'ı öğretti. 5. Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir. 6. Otlar ve ağaçlar (Allah'a) boyun eğler. 7. Göğü yükseltti”⁸³⁶ mübteda عِلْمُ الْقُرْآنِ fiil cümlesidir. Her ikisi birlikte isim cümlesidir. İki yönlüdür. Sonradan gelen iki cümle habere atıftır. وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا ise عِلْمُ الْقُرْآنِ cümlesine atıf olup haberdır. İstişhad mahalli burasıdır.⁸³⁷

3.2.15. Tevabi' babı

Tevabi'nin kısımları

Tevabi' beş kısımdır: Naat, Tekid, Atf-ı Beyan, Bedel ve Atf-ı Nesak.

3.2.15.1. Tekid

Birincisi tekiddir. Metbu'n durumunu ya nispette ya da şumulda pekiştirir. جَاءَ زَيْدٌ gibi. Eğer نَفْسُهُ kelimesi olmasaydı dinleyen kişi gelenin Zeyd'in kendisi değilde haberi ya da metbu' geldiğini anlardı. ﴿وَجَاءَ رَبُّكَ﴾ “Rabbinin buyruğu geldiği”⁸³⁸ Yani ‘أمره’ dur. Metbu'n durumunu şumulda pekiştirene örnek ayet: ﴿فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾ “Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler.”⁸³⁹ Eğer tekid olmasaydı dinleyen secde edenlerin çoğunluk olduğunu anlayacaktı.

Müekkedin marife olması vaciptir. Hz. Aişe'nin (radiyallahu anha) sözü şaz'dır. "ما صَامَ رَسُولُ اللَّهِ (صلى الله عليه وسلم) شَهْرًا كُلَّهُ إِلَّا رَمَضَانَ".

Tekidde bir zamire muzaaf olması vaciptir. O zamir de müekkede raci olmalıdır. أجمع ve ondan oluşanların zamirleri mukadder olur, mezkur olmazlar. Zamire izafe edilmezler. اشترت العبدَ كُلَّهُ أجمع – الأمةَ كُلَّهَا جمعاء – العبيدَ كُلَّهُم أجمعين – الإمامَ كُلَّهُنَّ جمع gibi.

النفس ve العين ile tekid yapıldığı zaman müfred ile geldiklerinde müfred cemi' ile geldiklerinde cemi' olmaları vaciptir. Müfrede örnek: جَاءَ زَيْدٌ نَفْسُهُ عَيْنُهُ – جَاءَتْ هِنْدٌ نَفْسَهَا عَيْنَهَا gibi. Cemi'ye örnek: جَاءَ الزَيْدُونَ أَنْفُسُهُمْ أَعْيُنُهُمْ – الهندياتُ أَنْفُسُهُنَّ أَعْيُنُهُنَّ gibi. Ancak tesniye tekid olduğunda üç lügat vardır. En fasih olanı cemi'dir. جَاءَ الزَيْدَانِ أَنْفُسُهُمَا أَعْيُنُهُمَا gibi. Cemi'den sonra müfred olması daha iyidir. Müfreden sonra tesniyedir. En beğenilmeyeni tesniyedir. قَطَعْتُ رُؤُوسَ الْكَثْبَيْنِ gibi.⁸⁴⁰

⁸³⁶Rahmân: 55/ 1, 2, 5, 6, 7.

⁸³⁷Mehmet Raşit Arabacı, Cümledeki İşlevleri Açısından Mef'uller ve Türkçedeki Karşılıkları, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2011, s. 64- 66; İbn Hişâm, s. 408– 410.

⁸³⁸Fecr: 89/ 22.

⁸³⁹Hicr: 15/ 30.

⁸⁴⁰İbn Hişâm, s. 411– 413.

3.2.15.2. Na't

İkincisi na'ttır. Ya müştak ya da tevil edilir. Kendi mevsufunu nekra ise has kılmayı ifade eder. Marife ise onu daha tevdi eder. Bazen medh bazen zemm bazen tekid bazen de acımayı ifade eder. Mevsufuna i'rabta tabi olur. Marifelik ve nekralıkta uyar.⁸⁴¹ Sıfat, mevsufundan daha has olamaz. بِالرَّجُلِ الْفَاضِلِ – بِزَيْدٍ الْفَاضِلِ örneğinde bedeldir. örneklerinde ise sıfattır. İfrad ve tezkirde ve bunların zıtlarında fiil gibidir. Ancak cemi mükesserde قَاعِدُونَ örneğindeki gibi قَاعِد kelimesine tercih etmişlerdir. olmasi zayıftır. Sıfatı eğer matbu daha önce biliniyorsa ref veya nasb ile kat' etmek caizdir.

Müştaka örnek: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ / مَضْرُوبٍ / حَسَنِ الْوَجْهِ / خَيْرٍ مِنْ عَمْرٍو

Tevile örnek: شَجَاعٌ مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَسَدٍ

Tahsis ifade edene örnek ayet: ﴿ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ﴾ “ Bir mü'min köleyi azad etmesi”⁸⁴²

Medh ifade edene örnek ayet: ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴾ “ Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.”⁸⁴³

Zemm ifade edene örnek: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

Acıma ifade edene örnek: اللَّهُمَّ أَنَا عَبْدُكَ الْمُسْكِينُ

Tekide örnek ayetler: ﴿ نَفَخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴾ “ (Sûr'a) bir defa (üfürülünce)”⁸⁴⁴ ﴿ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ﴾ “ Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti”⁸⁴⁵ “ Tam on gün oruç tutar”⁸⁴⁶ ﴿ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ ﴾ “ Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti”⁸⁴⁶

Beyan ehlinden bazıları اثْنَيْنِ aslında atf-ı beyandır demiştir.

Sıfat men'uta ref, nasb ve cer durumunda tabi olur. Nekra, marife ile vasıflanmaz. Ters de olmaz. مَرَرْتُ بِرَجُلٍ الْفَاضِلِ – بِزَيْدٍ الْفَاضِلِ denmez. Merfu olanın ne mansub ne de mecrurla vasıflanmadığı gibi.

Nahivcilerin çoğunluğuna göre mevsufun sıfattan daha marife veya ona eşit olarak gelmesi vaciptir. Daha aşağı gelmesi olmaz. Birincisi: مَرَرْتُ بِزَيْدٍ الْفَاضِلِ gibi alem, ال takısından daha marifedir. İkincisi: مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ الْفَاضِلِ gibi ikisi ال ile marife olup eşittir.

⁸⁴¹Mustafa el- Galâyînî, ed-Dürüsü'l-'Arabiyye li'l-Medârisi'l-İbtidâ'iyye, 4. Baskı, Dârü'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2011, II, s. 185.

⁸⁴²Nisâ: 4/ 92.

⁸⁴³Fâtîha: 1/ 2.

⁸⁴⁴Hâkka: 69/ 13.

⁸⁴⁵Bakara: 2/ 196.

⁸⁴⁶Tevbe: 9/ 40.

Üçüncüsü: *مررت بالرجل صاحبك* gibi sıfat değil bedeldir. Çünkü zamire izafe olan ya zamirin ya da alemin rütbesindedir. İkisi de ال takısından daha marifedir.

Müfred ve zıddı olan tesniye ve cemi', müzekker ve zıddı olan müennes kelamda sıfatın yerine girecek fiilin hükmü ne ise sıfata o verilir. *مررت بامرأة حسن أبوها* fiil olarak gelse *حسن أبوها* şeklinde müzekker gelir. Örnek ayet: ﴿ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا ﴾ “*Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar*”⁸⁴⁷ *مررت بامرأة حسن أبوها* fiil olarak gelse *حسن أبوها* şeklinde müennes gelir. *مررت بامرأة حسن أبوها* – *مررت بامرأة حسن أبوها* örneklerinde ise *حسن أبوها* – *حسن أبوها* denmez. Ancak *أكلوني البراغيث* cümlesini Araplar kullanmaktadır.

Araplar, cem-i teksiri müfred gibi kullanmışlardır. *مررت بامرأة حسن أبوها* cümlesini fasih olarak caiz görmüşlerdir. Cem-i teksiri müfrede tercih etmişlerdir. İbn Hişâm da bunu tercih etmiştir.

Mevsuf eğer sıfatsız biliniyorsa *مررت بامرأة حسن أبوها* gibi o zaman üç vecihle caizdir. İtba'dır, mecrur olur. *هو* zamiriyle ref olup kat'i olur. Nasb ile bir fiil takdir edilir. Bu fiil *أعني* – *أخص* olur. Medh sıfatında *أمدح*, zemm sıfatında ise *أذم* olur. Birincisine örnek zikredilen örnektir. İkincisi medhtir. Örnek ise Arapların dediği *الحمد لله أهل الحمد* dir. Üçüncüsü ise zemme örnek şu ayettir: ﴿ وَأَمْرَأَتُ حَمَّالَةَ الْخَطْبِ ﴾ “*Sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).*”⁸⁴⁸ Nasb ile zemm fiiline takdir edilir. Ref ile ya itba' ile ya da *هي* zamiri ile yapılır.⁸⁴⁹

3.2.15.3. Atf-ı beyan

Üçüncüsü beyandır. O tabi'dir ancak sıfat değildir. Metbu'nu tevdihi ya da tahsis eder. ﴿ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ ﴾ “*Veya yoksulları yedirmek suretiyle keffaret*”⁸⁵⁰ Mübeyyin mübeyyene tabi olur. Atf-ı beyan olan her yerde bedeli küll eğer zikri vacip olan bir şey değil ise caizdir. *مررت بامرأة حسن أبوها* örneğinde *مررت بامرأة حسن أبوها* atf-ı beyandır ve *زيد* in zikri vaciptir. Burada bedel olmaz. Birincinin yerine girmesi de memnu olmayacak. *مررت بامرأة حسن أبوها* gibi.

مررت بامرأة حسن أبوها – *مررت بامرأة حسن أبوها* memnu'dur. Sadece burada bedeldir, atf-ı beyan olmaz.

Ma'tufun hükmü ma'tufun aleyhe on tane hükmün dördünde tabi olmasıdır. Ref, nasb ve cerden biri. Marife ve nekradan biri. Müfred, müsenna ve cemi' den biri ve müennes ve müzekkerden biri.⁸⁵¹

⁸⁴⁷Nisâ: 4/ 75.

⁸⁴⁸Tebbet: 111/ 4.

⁸⁴⁹İbn Hişâm, s. 414– 418.

⁸⁵⁰Mâide: 5/ 95.

⁸⁵¹İbn Hişâm, s. 418– 420.

3.2.15.4. Bedel

Dördüncüsü bedeldir. Hüküm ile kastedilen ve vasıtasız tabidir. Bedel-i kül, bedel-i ba'z, bedel-i iştimâl, bedel-i idrab ya da nisyan veya ğalattır. İdbar, nisyan ve ğalat بل ile atıf yapılması daha uygundur. Bedel, mübdelün minhe muvafık ve muhalif olur. İzhar ya da tarifte aynı veya zıt olabilir. İzharda; iki zahir isim veya bir zahir isim ve bir zamir olabilir. Tarifte ise ikisi marife veya biri marife biri nekra olabilir. Ancak zahir isim mütekellim ve muhatab zamire bedel olmaz. Ancak bedel-i baz ve iştimâl olur. Bedel-i kül olması için ihata şartı gerekir.⁸⁵²

- **Bedelin sözlük anlamı**

Bedelin sözlük anlamı ivaz yani karşılık demektir. ﴿عَسَىٰ رَبُّنَا أَنْ يُبَدِّلَنَا خَيْرًا مِنْهَا﴾ “Umulur ki, Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir”⁸⁵³

- **Bedelin kısımları**

Bedelin kısımları altıdır: Bedel-i kül min kül, bedel-i ba'z min kül, bedel-i iştimâl, bedel-i idrab, bedel-i nisyan ve bedel-i ğalat.

- Bedel-i kül:** ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ ﴿Bizi doğru yola, (kendilerine nimet verdiklerinin) yoluna ilet”⁸⁵⁴ İkinci صِرَاط birincinin kendisidir.
- Bedel-i ba'z:** ﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”⁸⁵⁵ Gücü yetenlere derken insanların bir kısmını kastetmektedir. مَنْ insandan bedeldir. Mahallen mecrurdur.
- Bedel-i iştimâl:** ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ﴾ “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar”⁸⁵⁶ قِتَال kelimesi الشهر kelimesinden bedeldir. Ancak ne onun kendisi ne de birazıdır. Ancak onunla irtibatı vardır.
- Bedel-i idrab:** Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: إِنَّ الرَّجُلَ لَيُصَلِّي الصَّلَاةَ مَا “İn the man who prays the prayer as if he were afraid of the enemy” “Kişi namazını bitirir de ona ancak namazının yarısı, üçte biri veya dörtte biri yazılır.” Bu duruma örnektir. Bedel ve mübdelün minhin doğru bir şekilde o amaca gitmesidir. Bedel-i kül gibi aralarında birliktelik yoktur. Bedel-i ba'zdaki gibi aralarında külliyyet ve cüziyyet de yoktur. Bedel-i iştimâl gibi alaka da yoktur.

⁸⁵²İbn Hişâm, s. 423.

⁸⁵³Kalem: 68/ 32.

⁸⁵⁴Fâtiha: 1/ 6, 7.

⁸⁵⁵Âl-i İmrân: 3/ 97.

⁸⁵⁶Bakara: 2/ 217.

- e. **Bedel-i nisyan:** Yanlış düzeltme anlamına gelir. جاءني زيد عمرو cümlesinde önce Zeyd kastedilmiş ancak sonra yanlış söyleyip aslında Amr kastedilmişse bu bedel-i nisyanıdır.
- f. **Bedel-i ğalat:** Cümlede dilin sürçmesidir. هذا زيد حمار gibi. Aslında حمار demek isterken dil زيد demiştir ve bunu düzeltmek için ardından حمار söylenerek hata düzeltilmiştir. Nahivciler yanlış söylenen isme bedel olarak bedel-i ğalat diye isimlendirmişlerdir. حمار burada زيد kelimesine bedel olarak gelmiştir. زيد ancak ğalat olarak zikredilmiştir.

جاءني زيد عمرو örneğini son üç çeşide örnek olarak getirmek caizdir. İki isim de burada asıl kastedilen ise birincisi tavdiye olarak ikincisi de bizzat kastedilendir. O zaman bedel-i idraktır. Eğer kastedilen ikinci isim ise o zaman bedel-i ğalattır. Birinci ismin yanlışlıkla söylendiği farkedilip ikinci isim söylenmişse o zaman da bedel-i nisyanıdır.⁸⁵⁷

• **Bedel ve mübdelün minhın kısımları**

Bedel ve mübdelün minh izhar ve idmar olma hasebiyle dört kısma ayrılır. Bu dört kısma ayrılmaları ikisinin zahir, ikisinin zamir veya birinin zahir birinin de zamir olması şeklindedir. Bu da iki vecih üzeredir.

- Zahirin zahire bedel olması: جاءني زيد أخوك gibi.
- Zamirin zamire bedel olması: ضَرَبْتُهٗ إِياهٗ gibi. Bedel veya tekiddir. İbn Mâlik ikinci vecih olan tekidi vacip kılmıştır. Bu kısımdan zamirin zamire bedelini çıkarmıştır. Ancak ضَرَبْتُهٗ هو şeklinde söylenirse bedel değil tekid olur.
- Zamirin zahire bedel olması: ضَرَبْتُ زَيْدًا إِياهٗ gibi. İbn Mâlik bunu da kabul etmemiş ve bedel değildir demiş. Böyle bir kullanımın işitilmediğini eğer olsa bile bedel değil tekid denir demiştir. İbn Hişâm ise buna itiraz etmiştir. Çünkü güçlü olan zayıf ile tekid edilmez demiştir. Araplar هُوَ الْفَاضِلُ cümlesini kullanmaktadır. Nahivciler de buradaki هو' ye bedel, mübteda veya fasıl zamir demişlerdir.
- Zahirin zamire bedel olması: Zahirin zamire bedel olmasında tafsil vardır. Eğer zahir, gaib olan zamire bedel olsa caizdir. (وَمَا أَنَسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ) “الهَاءُ، أَنْ أَذْكُرَهُ”⁸⁵⁸ Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu dan bedeldir. أَنَسَانِيَهُ bedel-i iştimaldir.

⁸⁵⁷İbn Hişâm, s. 424– 425.

⁸⁵⁸Kehf: 18/ 63.

Eğer hazır bir zamir bedel-i baz veya bedel-i ihtimal ise caizdir. – أَعْجَبْتَنِي وَجْهَكَ – gibi. Eğer bedel-i küll olacaksa ya kapsayıcılığa delalet edecek ya da etmeyecek. Eğer kapsayıcıysa o zaman caiz olur. Örnek ayet: ﴿ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا ﴾ “ Önce gelenlerimize (zamanımızdaki dindaşlarımıza) ve sonradan geleceklerimize bir bayram olsun ”⁸⁵⁹ Bunun dışında memnudur. رَأَيْتَكَ زَيْدًا – قُمْتَ زَيْدًا gibi. Ancak Ahfeş ve Kûfîler kapsayıcılık olmasa da caiz görmüşlerdir.⁸⁶⁰

- **Ta’rif ve tenkir itibariyle bedel ve mübdelün minhin kısımları**

Ta’rif ve tenkir bakımından iki marife iki nekra veya biri marife biri nekra olarak kısımlanır.

İki marifeye örnek ayet: ﴿ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴾ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ ﴿ Bizi doğru yola, (kendilerine nimet verdiklerinin) yoluna ilet ”⁸⁶¹

İki nekraya örnek ayet: ﴿ إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴾ (31) حَدَائِقَ ﴿ Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlara bir kurtuluş, bahçeler vardır ”⁸⁶²

Bedelin marife mübdelün minhin nekra oluşuna örnek ayet: ﴿ وَأَنْتَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ ﴾ “ Şüphesiz ki sen doğru bir yola iletiyorsun; Allah’ın yoluna ”⁸⁶³ ﴿ صِرَاطِ اللَّهِ ﴾

Bedelin nekra mübdelün minhin marife oluşuna örnek ayet:⁸⁶⁴ ﴿ كَلَّا لَنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنْسِفًا ﴾ “ Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız. ”⁸⁶⁵

3.2.15.5. Atf-ı nesak

Beşincisi atf-ı nesaktır. Bunlar:

الواو: Mutlak olarak cem için kullanılır. Yani vav ile matuf ve matufun aleyh arasında sıralama, zıtlık ve birliktelik yoktur. Vav söylenenlerin hepsine uygun da olabilir.

Tertib olmasına örnek ayet: ﴿ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ ﴾ “ İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına da vahyetmiştik ”⁸⁶⁶

Zıt olmasına örnek ayetler: ﴿ وَعِيسَىٰ وَيُؤُسُ ﴾ “ İsa’ya, Eyyüb’e ”⁸⁶⁷ ﴿ كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَىٰ ﴾ “ (Ey Muhammed!) Sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder ”⁸⁶⁸ ﴿ اَعْبُدُوا ﴾

⁸⁵⁹Mâide: 5/ 114.

⁸⁶⁰İbn Hişâm, s. 426– 428.

⁸⁶¹Fâtiha: 1/ 6, 7.

⁸⁶²Nebe’: 78/ 31, 32.

⁸⁶³Şûrâ: 42/ 52, 53.

⁸⁶⁴İbn Hişâm, s. 429.

⁸⁶⁵Alâk: 96/ 15, 16.

⁸⁶⁶Nisâ: 4/ 163.

⁸⁶⁷Nisâ: 4/ 163.

⁸⁶⁸Şûrâ: 42/ 3.

(رَبَّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) “ Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki ”⁸⁶⁹ (افْتَبِي لِرَبِّكَ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ) “ Rabbine divan dur. Secde et ve (O’nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et ” demişlerdi.”⁸⁷⁰

Birliktelik olmasına örnek ayetler: (فَاتَّجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ) “ Derken biz onu ve beraberindekileri (dolu) geminin içinde (taşıyıp) kurtardık ”⁸⁷¹ (فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ) “ Biz de onu ve askerlerini yakaladık ”⁸⁷² (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ) “ Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor ”⁸⁷³

الفاء: Tertib ve takibi ifade eder. ثم ise tertib ve mühleti ifade eder. İkisine örnek ayet: (ثُمَّ آتَاهُ فَأَقْبَرَهُ) (21) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشُرَهُ { “ Sonra onu öldürdü ve kabre koydu. 22. Sonra, dilediği vakit onu diriltir.”⁸⁷⁴ İlk ayette الإقبار kelimesi الإماتة kelimesini الفاء ile takip etmiştir. Ancak الإنشاز kelimesi ثم ile gelmiştir. Çünkü dirilmede mühlet vardır.

حتى: Gaye anlamına gelir. Gaye bir şeyin sonudur. Burada istenen ya çoklukta ya da azlıkta nihayet olan birşeye atıftır. Çokluk ya hissi (somut) bir miktar تَصَدَّقَ فُلَانٌ بِالْأَعْدَادِ gibi ya da manevi(soyut) bir miktar مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْأَنْبِيَاءِ gibi kullanılır. Azlık da aynı şekildedir. Ya hissi olur اللَّهُ - سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى- يُخَصِّصِي الْأَشْيَاءَ حَتَّى مِثْقَالِ ذَرَّةٍ gibi ya da manevi olur زَارَنِي النَّاسُ حَتَّى الْحَجَّامُونَ gibi.

أم: İki kısımdır. Muttasıl ve munkatı’ (munfasıl diye isimlendirilir).

Muttasıl: Hemze-i tesviye geçmesi. Hemze-i tesviye cümleye dahil olduğunda onun yerine mastarı konulduğunda mananın değişmemesidir. سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا “ Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.”⁸⁷⁵ Şöyle söylenmesi sahih olur: سَوَاءٌ عَلَيْهِمُ الْإِنْذَارُ وَعَدَمُهُ. Ya da hemze ve أم ile tayin kastedilir. أَرِيدُ فِي الْبَيْتِ gibi. أم bu iki örnekte de muttasıl olarak gelmiştir. Çünkü öncesi ve sonrası birbirinden imtina edilmez.

Munkatı’: Hemze-i tesviyeden sonra gelmemişse ve hemze ile tayin kastedilmemişse أم munkatı’dır. بل manasındadır. Bazen hemze-i istifham manasındadır bazen de istifham manasına gelmemektedir. Birincisi: Hemzenin istifham manası içermesine örnek ayet: (أَمْ اتَّخَذَ مِنْهَا يَخْلُقُ بَنَاتٍ) “ Yoksa Allah, yarattıklarından kendisine kızlar mı edindi ”⁸⁷⁶ Yani ‘بَلْ اتَّخَذَ’ dir. İkincisi: İstifham manası içermeyene örnek: هَلْ يَسْتَوِي

⁸⁶⁹Bakara: 2/ 21.

⁸⁷⁰Âl-i İmrân: 3/ 43.

⁸⁷¹Şu’arâ: 26/ 119.

⁸⁷²Kasas: 28/ 40.

⁸⁷³Bakara: 2/ 127.

⁸⁷⁴Abese: 80/ 21, 22.

⁸⁷⁵Bakara: 2/ 6; Yâsin: 36/ 10.

⁸⁷⁶Zuhruf: 43/ 16.

{ الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ } “ Kör ile gören bir olur mu? Ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu? ”⁸⁷⁷ Burada اَمْ ile gelmiştir. Artık hemze ile takdir edilmesine gerek yoktur.

أو: Dört manası vardır. Birincisi: Tahir ifade eder. Örnek ayet: فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ { مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ } “ Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir ”⁸⁷⁸ İkincisi: İbaha(izin verme, açığa vurma) ifade eder. Örnek ayet: وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ { } “ Topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde yemek yemenizde de bir sakınca yoktur ”⁸⁷⁹ Bu ikisi ancak talepten sonra ise manaları böyledir. Üçüncüsü: Şek ifade eder. Örnek ayet: لَبِثْنَا يَوْمًا { } “ Bir gün kaldık ”⁸⁸⁰ Dördüncüsü: İbham (karşıyı şüpheyeye düşürmek) ifade eder. Örnek ayet: { وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ } “ O hâlde, ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz! ”⁸⁸¹ Bu son ikisi de haberiye cümlesinden sonra olmalıdır.

بل: Nefiy ve nehiyden sonra atıf yapılır. Bu durumda manası kendisinden önce geçen ismi öylece bırakır ve tam zıttımı kendisinden sonra gelen isme verir. مَا جَاءَنِي زَيْدٌ بَلْ gibi. İspat veya emirden sonra da gelir. O zaman manası kendisinden önceki ismin hükmünü kendisinden sonrakine verir. Birinciye hiç konuşulmamış gibi yapar.

لكن: Sadece nefiy ve nehiyde kullanılır. Manası بل gibidir.

لا: Öncesi sabit olan hükmü sonrasında nefyeder. Bundan dolayı ancak ispatta kullanılır.⁸⁸² مَا جَاءَنِي زَيْدٌ لَا عَمْرُو gibi.

Tekidden sonra merfu muttasıl zamir üzere atfa örnek ayet: لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ { مُبِينٍ } “ İbrahim, “Andolsun, siz de, atalarınız da apaçık bir sapıklık içindesiniz” (dedi). ”⁸⁸³

Mef’ul fasıl olduğu için yapılan atfa örnek ayet: { يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ } “ İyi olanlarla beraber oraya girerler ”⁸⁸⁴

⁸⁷⁷Ra’d: 13/ 16.

⁸⁷⁸Mâide: 5/ 89.

⁸⁷⁹Nûr: 24/ 61.

⁸⁸⁰Mü’minûn: 23/ 113; Kehf: 18/ 19.

⁸⁸¹Sebe’: 34/ 24.

⁸⁸²Cüneyt Eren, Kolaylaştırılmış Arapça Grameri Nahiv, 2. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2016, s. 107-109.

⁸⁸³Enbiyâ: 21/ 54.

⁸⁸⁴Ra’d: 13/ 23.

Tekidsiz ve fasılsız olana örnek : *مررت برجل سواي والعدم* gibi.

Mecrurun tekrarlanarak mecrur zamire atfa örnek ayetler⁸⁸⁵: ﴿ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ﴾ “ *Ona ve yeryüzüne dedi* ”⁸⁸⁶ ﴿ قُلِ اللَّهُ يَنْجِيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ﴾ “ *De ki: Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allah kurtarır* ”⁸⁸⁷ ﴿ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴾ “ *Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.* ”⁸⁸⁸

- **Münadanın tabileri**

Bedel veya *ال*’ den mücerred bir atf-ı nesaka tabi olsa bunlar mutlak müstakil münada gibidir. Bedel veya *ال*’ siz atf-ı nesak dışındaki mebni münadanın tabileri merfu veya mansub olur. Ancak *أي*’ nun tabii müstesnadır ve sadece merfu olur. Ancak muzaaf ve *ال*’ den mücerred olan tabii mansub olur. Murablerin tabiileri gibidir.⁸⁸⁹

- **Münadanın tabilerinin hükümleri**

Münadanın tabilerinin onlara has olan bazı hükümleri vardır. Tabii, bedel veya *ال*’ siz atf-ı nesak olursa münadanın gelmesi gerektiği gibi gelir. Örneğin bedelde *يا زيد كُرُرُ* damme ile söyleniyorsa o da *يا كُرُرُ* şeklinde gelir. Aynı şekilde *يا عبد الله كُرُرُ* şeklinde gelir. Nesakta *يا زيد وخالد* damme ile söylenirse o da *يا خالد* şeklinde gelir. Aynı şekilde *يا عبد الله* şeklinde gelir. Bu zikredilen münadanın mu’reb ve mebni olması arasında fark yoktur.

Tabii, bedel veya *ال*’ siz atf-ı nesak değil ise münada da mebni ise tabiinin üç kısmı vardır. Bir kısmının ref olması vaciptir. Bir kısmının nasb olması vaciptir. Diğerlerinde de iki vecih caizdir.

Refi vacip olan: *أي*’ dur. Örnek ayetler: ﴿ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ ﴾ “ *Ey insan!* ”⁸⁹⁰ ﴿ يَا أَيُّهَا النَّاسُ ﴾ “ *Ey insanlar!* ”⁸⁹¹ Mâzinî nasbın caiz olduğunu söylemiştir. ﴿ قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴾ “ *De ki: “Ey Kâfirler!”* ”⁸⁹² Ayeti *الكافرين* şeklinde nasb okumuştur. İbn Hişâm’a göre eğer bu varsa bile şa’zdir.

Nasbı vacip olan: Muzaafi manevi ile izafe olan tabii. Naata örnek: *يا زيد صاحب عمرو* gibi. Tekide örnek: *يا تميم كلهم / كلكم* gibi. Beyana örnek: *يا زيد أبا عبد الله* gibi.

İki vecihin caiz olduğu yerler: Müfred tabii olursa. *يا تميم أجمعون* / *الفاضل / الفاضل – يا تميم أجمعون* gibi. *يا سعيد كُرُرُ / كُرُرَا* gibi.

⁸⁸⁵İbn Hişâm, s. 430– 436.

⁸⁸⁶Fussilet: 41/ 11.

⁸⁸⁷En’âm: 6/ 64.

⁸⁸⁸Mü’minûn: 23/ 22.

⁸⁸⁹İbn Hişâm, s. 437.

⁸⁹⁰İnfîtâr: 82/ 6.

⁸⁹¹Nisâ: 4/ 1.

⁸⁹²Kâfirûn: 109/ 1.

anlamındadır. هَذَا رَجُلٌ أَرْبَبٌ örneğinde ise ذَلِيلٌ kelimesinin manası olan zayıf anlamındadır. İkincisi: التَّاء' yu kabul etmemesi. أَرْمَلٌ – نَدْمَانٌ gibi. Müennesi أَرْمَلَةٌ – نَدْمَانَةٌ şeklinde gelir ve gayr-ı munsarîf değildir.

Acemlerin tesiri için iki şart gerekir. Birincisi: Acemlerde alem olacak. لَجَامٌ – فَيْرُوزٌ gibi. Müzekker alem isimlerdir ve munsarîflardır. İkincisi: Üç harften fazla olması. – نُوْحٌ gibi. Müzekker alem isimlerdir ve munsarîflardır. Örnek ayetler: { كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ } “ Nûh'un kavmi de Peygamberleri yalanladı.”⁸⁹⁷ { وَاصْحَابُ مَدْيَنَ } “ Lût'un kavmi ve Medyen halkı da”⁸⁹⁸ { أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ } “ (Yine) biliniz ki Hûd'un kavmi Âd, Allah'ın rahmetinden uzaklaştı.”⁸⁹⁹

Veznin şartı ya fiile has olması ya da fiil olmasının isim olmasından daha öncelikli olmasıdır. Birincisi: ضَرْبٌ – شَمَرٌ gibi. Bu ikisi de fiile hasır.

İkincisi: Sıfat ve alem olan أَحْمَرٌ, alem olan أَفْكَلٌ, أَفْكَلٌ titremek anlamına gelir. Bu vezin hem isim hem de fiiller için olsa da daha çok fiiller için kullanılır. أَنْطَلِقُ gibi konuşmaya delalet eder. İsimlerde manaya delalet etmez. Manaya delalet eden etmeyene göre daha asıldır.

Müennesin tenisi elif ile olması. صَحْرَاءٌ – بُهْمَى gibi. O zaman gayr-ı munsarîf olur. Başka bir illete ihtiyaç duymaz.

Alemiyetle beraber التَّاء ile müennes olsa gayr-ı munsarîf olur. İster حمزة – طَلْحَةٌ gibi müzekker olsun ister عَانِشَةٌ – فَاطِمَةٌ gibi müennes olsun fark etmez. { فَأُمُّ هَاوِيَةَ } “ İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.”⁹⁰⁰ İbn Hişâm, Cevherî'nin bu ayette geçen cehennemin isimlerinden biri olan هَاوِيَةٌ kelimesinin ال dışında bir şey ile marife olduğunu söylemesini hatalı olarak görmüştür. Çünkü bu onun gayr-ı munsarîfını gerektirir.

التَّاء' sız müennes olursa: Eğer üç harften fazlaysa gayr-ı munsarîf olması vaciptir. سَقَرٌ – لَطَى gibi. Üç harfli olup ortası harekeli olsa yine gayr-ı munsarîftir. Örnek ayetler: { مَا سَأَلَكُمْ فِي سَقَرٍ } “ Sizi Sekar'a (cehenneme) ne soktu?”⁹⁰¹ { كَلَّا إِنَّهَا لَأَطَى } “ Hayır (ne mümkün)! Şüphesiz cehennem, alevli ateştir.”⁹⁰² Alemiyetle beraber ortası sakın olan da gayr-ı munsarîftir. جُورٌ – جُنْصٌ – بَلَخٌ gibi belde isimleri. Ya da Arapçadır ve

⁸⁹⁷Şu'arâ: 26/ 105.

⁸⁹⁸Hac: 22/ 43- 44.

⁸⁹⁹Hûd: 11/ 60.

⁹⁰⁰Kâri'a: 101/ 9.

⁹⁰¹Müddessir: 74/ 42.

⁹⁰²Me'âric: 70/ 15.

müennesten müzekkere nakledilmiştir. *عمر - بكر - زيد* gibi. Eğer müzekkerden müennese nakledilmişse gayr-ı munsarîf olmaları daha evladır. *هَند - دَعْد - جُمْل* gibi.⁹⁰³

- **Sayılar babı**

ثالث gibileri, müzekker olduğunda onların da müzekker, müennes olduğunda onların da müennes olarak geldiği *العشرة* ya mürekkeb olanlar. *الثلاثة - التسعة* ve arasındakiler ister tek başına ister mürekkeb olsun *العشرة* müfred olarak gelirse zıt olurlar. *المائة* ve onun üstünün temyizi müfred ve mecrurdur. Eğer *العشرة* müfred olarak gelmişse o ve onun aşağısındaki sayıların temyizi cemi ve mecrurdur. Ancak *المائة* gelirse müfred olurlar. *كَمْ* i haberiyye *العشرة* ve *المائة* gibidir. Bazen cemi-mecrur bazen de müfred- mecrur gelir. *كَمْ* i istifhamiyye mecrur ise *الأحد عشر* ve *المئة* nin temyizi gibi gelir. *الواحد* ve *الاثنان* nin temyizi yoktur.

Arapçada sayılan şeyin ismine aded denmiştir. Aded, eşyanın kendisiyle sayıldığı lafızlardır.

Adedlerle ilgili iki konu vardır. Birincisi: Müenneslik ve müzekkerlikteki hükmü. İkincisi: Temyize nispeten hükmü.⁹⁰⁴

- **Müenneslik ve müzekkerlik bakımından sayıların hükmü**

Üç kısımdır:

Birinci kısım: Daima müzekkerle müzekker, müennesle müennes gelmesi. Bunlar *الواحد* ve *الاثنان* dir. Müzekkerde *واحد - اثنان* olarak müenneste ise *واحدة - اثنتان* olarak gelir. Örnek ayetler: ﴿ *وَالَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ* ﴾ “ *Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır* ”⁹⁰⁵ ﴿ *الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ* ﴾ “ *Sizi bir tek nefisten yaratan* ”⁹⁰⁶ ﴿ *حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ* ﴾ “ *Vasiyet sırasında iki kişidir* ”⁹⁰⁷ ﴿ *أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ* ﴾ “ *Bizi iki defa öldürdün* ”⁹⁰⁸ Aynı şekilde *فاعل* vezni üzere gelenler. *ثالث - ثلاثة* (*سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَابِعُهُمْ*) *عاشرة* müenneste *عاشر* müzekkerde *رابع - رابعة* (*كَلْبُهُمْ*) “ *Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir* ” diyecekler⁹⁰⁹ Yani: *هم ثلاثة* veya *Beşinci defada da (eğer kocası doğru söyleyenlerden ise) Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, (kadından cezayı kaldırır)* ”⁹¹⁰ Yani: *الشهادة الخامسة*.

⁹⁰³ Allame Molla Halîl bin Molla Hüseyin es-Siirdî, el-Kâmûsu's-Sanî fi'n-Nahv ve's-Sarf ve'l Me'ani, thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Diyarbakır, 2012, s. 68- 103; İbn Hişâm, s. 439- 445.

⁹⁰⁴ İbn Hişâm, s. 445- 446.

⁹⁰⁵ Bakara: 2/ 163.

⁹⁰⁶ Nisâ: 4/ 1.

⁹⁰⁷ Mâide: 5/ 106.

⁹⁰⁸ Mü'min: 40/ 11.

⁹⁰⁹ Kehf: 18/ 22.

⁹¹⁰ Nûr: 24/ 9.

İkinci kısım: Müzekkerle müennes, müennesle müzekkerin gelmesi. Bunlar – الثلاثة – ve التسعة arasındakilerdir. Bunlar ister العشرة ile mürekkebe olsun ister tek başına olsun bu durum geçerlidir. Mürekkebe olmayanlara örnek جاء رجلان تسعة رجال ile ثلاثة رجال جاءك التسعة ile gelen التسعة ile gelen رجال تسعة ne kadar olanlar. (أَيْتُكَ أَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ) “Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, (ancak işaretleyebilmendir)”⁹¹¹ (أَيْتُكَ أَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ) “Senin işaretin, (sapaşğılam olduğıun hâlde) insanlarla (üç gün) üç gece konuşamamandır”⁹¹² Mürekkebe olana örnek: ثَلَاثَةُ عَشَرَ رَجُلًا gibi. (عَلَيْهَا تِسْعَةُ عَشَرَ) “Üzerinde on dokuz (görevli melek) vardır.”⁹¹³ Yani: خازِنًا veya مَلَكًا.

Üçüncü kısım: Ayrıntıların olduğı العشرة dur. Eğer mürekkebe değilse الثلاثة – التسعة ve arasındakiler gibi müzekkerle müennes, müennesle müzekker gelir⁹¹⁴. Eğer mürekkebe gelirse kıyasa uygun olarak müzekkerse müzekker müennesse müennes gelir.⁹¹⁵ Örnek ayetler: (إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا) “Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız gördüm”⁹¹⁶ فَأَنْفَجَرَتْ عَنْدِي إِحْدَى “Böylece kayadan on iki pınar fışkırmış”⁹¹⁷ Örnek cümle: عَشْرَةَ امْرَأَةٍ وَاحِدَةٍ وَاحِدَةٍ gibi.⁹¹⁸

• Temyiz olma bakımından sayıların kısımları

Beş kısma ayrılır:

Birinci kısım: Temyize ihtiyaç duymayanlar. Bunlar الواحد ve الاثنان dir. – واحد رجل – اثنان رجلين denmez.

İkinci kısım: Cemi- mecrur olmaya ihtiyaç duyanlar. Bunlar الثلاثة – التسعة ve arasındakilerdir. عِنْدِي ثَلَاثَةُ رِجَالٍ / عَشْرُ نِسْوَةٍ gibi. Aralarındaki sayılar da aynıdır. المانة ثَلَاثُ مَنَاتٍ kelimesi istisnadır. Müfred olması gerekir. عِنْدِي ثَلَاثُمِائَةٍ denir. Ancak zaruret hariç – ثَلَاثُ مِائِينَ – denmez.

Üçüncü kısım: Müfred- mansub olmaya ihtiyaç duyanlar. التسعة والتسعون – الأحد عشر ve arasındakiler.⁹¹⁹ Örnek ayetler: (إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا) “Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız gördüm”⁹²⁰ (وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا) “Onlardan on iki temsilci -başkan-

⁹¹¹ Âl-i İmrân: 3/ 41.

⁹¹² Meryem: 19/ 10.

⁹¹³ Müddessir: 74/ 30.

⁹¹⁴ Vecdi Akyüz, Arapça’da Sayılar, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 21.

⁹¹⁵ Akyüz, s. 47.

⁹¹⁶ Yûsuf: 12/ 4.

⁹¹⁷ Bakara: 2/ 60.

⁹¹⁸ İbn Hişâm, s. 446– 448.

⁹¹⁹ Molla Halîl Siirdî, el-Kâfiye fi’n-Nahv ve’s Sarf, thk. Hamdi Abdülmecid es- Selefi, 1. Baskı, Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2011, s. 93.

⁹²⁰ Yûsuf: 12/ 4.

(إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ⁹²² “ Mûsâ’ya otuz gece süre belirledik ” وَوَعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً⁹²¹ ” seçmiştik)
(وَقَطَعْنَاهُمْ⁹²³ “ Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var ” تَسْعَ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً)
(اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا⁹²⁴ “ Biz onları on iki kabile hâlinde topluluklara ayırdık ” Bu son ayette müfred gelmediği söylenirse أَسْبَاطًا temyiz değil اثْنَتَيْ عَشْرَةَ kelimesinin bedelidir. Temyiz mahzuftur. Yani: اثْنَتَيْ عَشْرَةَ فِرْقَةً şeklindedir.

Dördüncü kısım: Müfred- mecrura ihtiyaç duyanlar. Bunlar ’المائة – الألف’ dur. عِنْدِي مِائَةَ رَجُلٍ / أَلْفُ رَجُلٍ gibi.

Temyizi mansub olana كَمْ i istifhamiyyenin temyizi de ilhak edilir. Yani أَيُّ عِدَدٍ manasındadır. Temyizi sürekli müfred olur. كَمْ غُلَامًا عِنْدَكَ gibi. Kûfelilerin aksine كَمْ غُلَامًا demek caiz değildir.

Temyizi mecrur olana كَمْ i haberiyyenin temyizi de ilhak edilir. Cinsi ve miktarı meçhul olan bir adede delalet eden bir isimdir. Ancak çokluk için kullanılır. Bundan dolayı çoğunlukla iftihar ve tazim için kullanılır. Kendisiyle kast edilen cinsi beyan edecek bir temyize ihtiyaç duyar. Sadece mecrur gelir. Bazen üç, on ve arasındaki sayılarda cemi gelir bazen de yüz ve bin sayılarında müfred gelir.

Beşinci kısım: Müfred- mansub veya mecrur temyize ihtiyaç duyanlar. Mecrur كَمْ i istifhamiyyedir. بِكَمْ دِرْهَمٍ اشْتَرَيْتَ gibi. Asıl üzere nasbtır. Mukadder bir مَن ile mecrurdur.⁹²⁵

⁹²¹Mâide: 5/ 12.

⁹²²A’râf: 7/ 142.

⁹²³Sâd: 38/ 23.

⁹²⁴A’râf: 7/ 160.

⁹²⁵İbn Hişâm, s. 448– 450.

SONUÇ

Yapılan bu çalışma sonucunda gramer çalışmaları başlamadan önce de Arapların konuşmalarında fasih bir dil kullanmaya önem verdikleri ve bu sebeple de önceleri pek rastlanmadığı ve i'rab hatası denilen lahnın ancak İslâm devletinin sınırlarının genişlemesiyle Arap olmayanların da dili kullanmaya başlamaları sonucunda ortaya çıktığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda Arap dilinin bozulmasının önüne geçmek için dilin kaidelerini tespit etmeye yönelik gramer çalışmalarının başladığı görülmektedir. Bu kaidelerin tespiti sırasında Arap dilinin asli kaynaklarından olan Kur'ân-ı Kerîm, Hadis-i şerif ve Arap şiirlerinden delil getirme ihtiyacı doğmuştur.

Bu çalışmalar başlangıçta Arap dilini koruma ve Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunup anlaşılması arzusuna yönelik olsa da daha sonraları grameri öğrenme ve öğretmeyi de içine alan bir ilim dalı haline gelmiştir. Birçok dil âlimi değerli eserler kaleme alıp bu alana katkıda bulunmuştur. Bu alanda eser kaleme alan âlimlerden biri de 14. yüzyılda yaşamış olan İbn Hişâm hem birçok eser yazmış hem de birçok talebe yetiştirmiştir.

Bu çalışmada İbn Hişâm'ın gramer alanında kaleme aldığı önemli eserlerinden Şerhu Şüzûri'z-Zeheb'de gramer konularını kendine has bir yöntemle ele aldığını ve ihtilaflı noktalara Arap dilinin asli kaynaklarından şahitler getirmek suretiyle açıkladığı bilinmektedir. Özellikle bütün dil âlimleri tarafından istişhad etmede ilk sırada yer alan Kur'ân-ı Kerim ayetleri eserin hemen hemen her başlığında yer almaktadır. Okuyucuların hem grameri öğrenmesini hem de bağlantılı ayetler hakkında bilgi edinmesini sağlamaktadır. Bazı ayetlerin tefsirini de yaparak bağlantılı gramer konusunu daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada İbn Hişâm'ın eserinde gramer konularını ele alırken takip ettiği yöntem ve istişhâd getirdiği ayetler üzerinde durularak gramer konuları açıklanmıştır. Eserinde nahiv konularını temellendirirken farklı görüş beyan eden âlimlerin de görüşlerine yer vermiştir. Farklı görüş beyan eden âlimlerin görüşlerinin neden hatalı olduğunu da ispatlamaya çalışmıştır. Nahiv konuları madde madde ele alınmış ve kolay ve anlaşılır bir yöntem kullanılmıştır. Bu sayede eserin anlaşılması kolaylaşmıştır. Bazı konu başlıklarında konudan bağımsız olan ancak İbn Hişâm'ın değinmeyi uygun gördüğü bazı bağımsız konular da ele alınmıştır. Bu eseri okuyan kişiler nahiv konularının düzenli bir başlık altında verilmesi ve Kur'ân-ı Kerîm, Hadis-i şerif ve şiirlerle getirilen istişhadlar sayesinde konunun daha anlaşılır hale geldiği sonucuna varacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, Mehmet Mahşuk, Şerhu İbn ‘Akıl’deki Şâhid Âyetlerin İncelenmesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2015.

Akyüz, Vecdi, Arapça’da Sayılar, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

Arabacı, Mehmet Raşit, Cümledeki İşlevleri Açısından Me’uller ve Türkçedeki Karşılıkları, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2011.

Arıcı, Ferhat, “İbn Hişâm el- Ensârî’nin el- İ’râb ‘An Kavâ’idi’l- İ’râb Adlı Eserindeki Metodu”, Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2020, s. 33.

Arslan, Kıyasettin, “Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, Turkish Academic Research Review, Cilt: 1, Sayı: 1, 2016, s. 61, 64.

Aslan, Ahmet, Arapça Dilbilgisi Nahiv İlmi, Cantaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Aşçıoğlu, Osman, “Arap Dilinde Şart Kipi”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Cilt: 4, Sayı: 4, 1992, s. 197.

Atay, Zeynep Meliha, Avamil- İzhar Tercümeli- Misal- Alıştırma- Uygulama İlaveli Arapça Dilbilgisi Nahiv, Kitap Kalbi Yayıncılık, 8. Baskı, İstanbul, 2018.

Avcı, Hüseyin, Arapça Lügatlarda Hadislerle İstişad (Lisânu’l- Arab Özelinde), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014.

Bahşi, Turan, “Arapçada “Lahn”ın Dil Çalışmalarına Etkisi”, Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 4, 2020, s. 595.

Bedava, Abdullah, “ İbn ‘Âşûr’un Tefsirinde İstişâd Yöntemi”, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2018, s. 313- 317.

Bedir, Murteza, “ Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006, XXXII, s. 186.

Bolelli, Nusrettin, “ Nahivde Hadîsle İstişâd Meselesi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 6, 1987, s. 165- 167.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr, el- Beyan ve't- Tebyin, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrût, trs.

Câmî, Abdurrahman Nûrûddîn, el- Fevâidü-z- Ziyâiyye Molla Câmi, Şifa Yayınevi ve Matbaacılık, İstanbul, 2015.

Çağmar, Edip, Alıştırmalarla Nahiv Arapça Dil Bilgisi, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

Çelen, Mehmet, Arapça'da Edatlar Lûgat ve Filolojik İnceleme, Kalem Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.

Çıkar, Mehmet Şirin, Nahivciler ve Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar, İslam Araştırmaları Merkezi Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2009.

Çiçek, Hacı, “Umar Ferrûh İle Şewqî Dayf'ın Cahiliyye Şiirine Dair Görüşleri”, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2013, s. 146.

Çörtü, Mustafa Meral, Arapça Dilbilgisi Nahiv, M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2020.

Dağ, Ahmet, Arap Dili ve Belağatında Mefuller (Mefulu Bihi- Mefulu Mutlak- Mefulu Leh- Mefulu Maahu), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009.

Davud, Muhammed Muhammed, el-Arabiyyetu ve İlmu'l- Lügati'l- Hadisi, Dârü Ğarib, Kâhire, 2001.

Dayf, Ahmed Şevkî, el- Medarisu'n Nahviyye, Dârü'l- Maarif, 8. Baskı, Kâhire, trs.

Deliçay, Tahsin, Kolay Nahiv Öğretimi, Erva Yayıncılık, 4. Baskı, Adana, 2015.

Demir, İsmail, “ İbn Mu'tî'nin Kitâbu'l- Fusûl fi'n Nahv Adlı Eserinde İstişhâd”, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2015, s. 17.

Demirayak, Kenan, Arap Edebiyatı Tarihi- I Cahiliye Dönemi, Fenomen Yayınları, 3. Baskı, Kayseri, 2014.

Demirayak, Kenan, Arap- İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi, Cantaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Dereli, Muhammet Vehbi, “Arap Dili ve Edebiyatının İslam Medeniyeti İçin Önemi”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 49, 2020, s. 65.

Dilsiz, Mustafa, İbn Hişâm’ın “Şerhu Şüzûri’z Zeheb” Adlı Eserinde İstişhâd Ettiği Beyitler, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta, 2015.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’ân-ı Kerîm Meali.

Durmuş, İsmail, “ İstişhâd”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, XXIII, s. 397.

Efendioğlu, Mehmet, “Muhadramûn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, XXX, s. 313.

Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed ed- Dimaşkî, fî Usûli’n- Nahv, Mektebu’l İslamiyye, Beyrût, 1987.

Er, Rahmi, “Müvelledûn” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2006, XXXII, s. 227.

Erbil, Kadir, Arapça Dilbilgisi Nahiv, Ravza Yayınları, İstanbul, 2012.

Eren, Cüneyt, İ’rab, Cantaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

Eren, Cüneyt, Kolaylaştırılmış Arapça Grameri Nahiv, Rağbet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.

Ergüven, Şahabettin, “ Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2007/ 1, s. 155- 158.

Ersönmez, Hüseyin, “Arap Gramerinin Gelişim Sürecinde Mısır Dil Ekolü- II”, Mîzânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi, Sayı: 4, 2017, s. 36.

Fâhûri, Hannâ, el- Cami’ fî Tarihi’l- Edebi’l- Arabi, Dârü’l- Cil, 1. Baskı, Beyrût, 1986.

Furat, Ahmet Subhi, Arap Edebiyatı Tarihi- I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.

Galâyyînî, Şeyh Mustafa, Câmiu'd- Durûsi'l- Arabiyye, Mektebetü'l Asriyye, 30. Baskı, Beyrût, 1994.

Geylani, Mahfuz, "Arap Dil Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri", İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2020, s. 207- 230.

Güceyüz, İsa, Belâgat Literatürünün Tarihi Seyri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Erzurum, 2015.

Günday, Hüseyin ve Şahin, Şener, Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi), Alfa Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2011.

Güneş, Kadir, Arapça- Türkçe Sözlük, Ravza Yayınları, İstanbul, 2009.

Hastaoğlu, Ali ve diğerleri, Metinli Arapça Dilbilgisi, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1970.

İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh el- Ensârî, Şerhu Şüzûri'z- Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l- 'Arab, thk. Barakat Yousef Haboud, Beyrût, 2019.

İbn Hişâm, en- Nahvî, Şerhu Katri'n- Nedâ ve Belli's- Sadâ, Dârü'l- Kütübî'l- İlmiyye, 4. Baskı, Beyrût, 2004.

İbn Kesîr, Ebü'l- Fidâ' İsmâîl ed-Dımeşkî, Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr, thk. Muhammed Ali es- Sâbûnî, Dârü'l Kur'ân-ı Kerîm, Beyrût, 1981.

İbn Manzûr, Ebü'l- Fazl İbn Mükerrrem Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el- Ensârî er- Rüveyfî el- İfrikî el- Mısırî, Lisânu'l- Arab, Dârü'l- Sâdır, 3. Baskı, Beyrût, 1994.

İbrâhim, Muhammed et- Tayyib, İrabü'l- Kur'ân'il- Kerîm-Müyesser, Dârü'n- Nefais, 1. Baskı, 2001.

Karabela, Nevin, "Arapçada Dil Hataları ve Kisâî'nin Mâ Telhanu Fîhi'l- 'Âmme'si Üzerine", Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 32, 2011, s. 95.

Karadavut, Ahmet, “Arap Dilinde Lahn’ın Doğuşu”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997.

Kazvînî, Ebü’l- Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er- Râzî el- Hemedânî, Mu’cemü Mekâyîsi’l- Luga, Dârü’l Fıkr, Dımeşk, trs.

Komisyon, el-Müncid fil Lügatil Arabiyyetil Muâsırâ, İstiklal Yayıncılık, Tahran, 2006.

Mustafa, İbrahim ve Ez- Ziyad, Ahmed, el-Mu’cemü’l- Vasît, Müessesetül Sadık Littabâ’ti ven-Neşri, İran, 2008.

Mutçalı, Serdar, Arapça- Türkçe Sözlük, Dağarcık, İstanbul, 1995.

Nalçakan, Zübeyt, Arapça ve Türkçe’de İsim ve Fiil Cümlesinin Karşılaştırılması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2008.

Nasıf, Hafni ve diğerleri, ed- Dürüsü’n- Nahviyye el- Evvel ve’s- Sanî ve’s- Sâlis ve’r- Râbi’, Dârü İlafi’d- Düveliyye, Kuveyt, 2006.

Nassar, Hüseyin, el-Mu’cemu’l- ‘Arabî Neş’etuhû ve Tatavvuruhû, Dârü’l Mısır, Kâhire, trs.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “Arap Dilinde İlk İstişâd”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 5, 1989, s. 370.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, “İbn Hişâm en- Nahvî”, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XX, s. 74- 76.

Özbalıkçı, Mehmet Reşit, Kur’ân ve Hadîs’in Arap Gramerindeki Rolü, Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

Özdoğan, Mehmet Akif, “Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mefûl-ü Mutlak”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, 2015, s. 7- 8.

Özel, Ahmet, “İbnü’l- Mülakkın”, İslâm Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XXI, s. 150.

Râcihî, Abduh, et- Tatbîku'n- Nahvî, Darün- Nahdatil- Arabiyye, 2. Baskı, Beyrût, 2010.

Sancak, Yusuf, "İbn Hişâm El Ensâri Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, 1999, s. 201.

Sarı, Mevlût, el-Mevârid Arapça Türkçe Lûgat, İpek Yayın Dağıtım Paz. A. Ş. , İstanbul, 2007.

Sarmış, İbrahim, Metin ve Alistirmalarla Uygulamalı Arapça Dil Bilgisi, Esra Yayınları, 4. Baskı, Konya, 2008.

Seller, Yusuf, "Önde Gelen Bir Nahiv Âlimi Olarak İbn Hişâm ve el-Câmi'u's- Sağır Adlı Eseri", Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, 2018, s. 99- 103.

Sevinç, Rıfat Resul, Arapçanın Temel Gramer Kuralları Çözümlü- Alistirmalı Nahiv, Ensar Neşriyat, 1. Baskı, İstanbul, 2013.

Siirdî, Molla Halîl, el- Kâfiye fi'n- Nahv ve's Sarf, thk. Hamdi Abdülmecid es- Selefî, Mektebetü Diyarbakır, 1. Baskı, Diyarbakır, 2011.

Siirdî, Allame Molla Halîl bin Molla Hüseyin, el-Kâmûsu's- Sanî fi'n – Nahv ve's- Sarf ve'l Me'ani, thk. Hamdi Abdülmecid es- Selefî, Diyarbakır, 2012.

Suyûtî, Ebü'l- Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el- Hudayrî, Buğyetu'l Vuat fi Tabakati'l- Lugaviyyîn ven- Nuhât, thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrâhîm, el- Mektebetül Asriyye, Beyrût, trs.

Suyûtî, Ebü'l- Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el- Hudayrî, el- Müzhir fi 'Ulûmi'l- Luğa ve Envâ'ihâ, Beyrût, trs.

Suyûtî, Ebü'l- Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el- Hudayrî, el- İktirah fi İlmi Usûli'n- Nahv, thk. Abdulhakim Atiyye, Dârü'l Beyrûtî, Dımeşk, 2006.

Tûnisî, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el- Hadramî el- Mağribî, Mukaddime, thk. Etienne Marc Quatremere, Mektebetü Lübnan, Beyrût, 1996.

Tural, Hüseyin, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhad Mes’elesi I”, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, 1990, s. 70- 73.

Tural, Hüseyin, Arapça Gramer ve İ’rab Teknikleri, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

Tüccar, Zülfikar, “Şüzûrû’z- Zeheb”, İslâm Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1999, XX, s. 279.

Uludağ, Süleyman, İbn Haldun Mukaddime, Dergâh Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2017.

Uzun, Tacettin, Arapçanın Temel Kuralları Nahiv, Kitap Dünyası Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2013.

Ülker, Şehmus, Arap Dilinde İsim Cümlesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2013.

Ülker, Şehmus, “ Şerhu İbn ‘Akîl’de İstişhâd Yöntemi”, Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 23, 2019, s. 810.

Yakışık, Mehmet, Arap Dilinde Nidâ Edatları ve Münâdâ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Van, 2013.

Yıldız, Musa ve diğerleri, Arapça Nahiv (Sentaks) 2, Gece Kitaplığı, 1. Baskı, Ankara, 2018.

Zebîdî, Ebu’l- Feyz Muhammed el- Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el- Bilgrâmî el- Hüseyînî, Tâcu’l- ‘Arûs min Cevâhiri’l- Kâmûs, 2. Baskı, Kuveyt, 1419/ 1998.

Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el- Hasen b. Abdillâh b. Mezhic, Tabakâtü’n- Nahviyyîn ve’l- Luğaviyyîn, Dârülmaârif, 2. Baskı, Kâhire, 1119.